

DE
MILITAIRE SPECTATOR.

TIJDSCHRIFT

VOOR HET

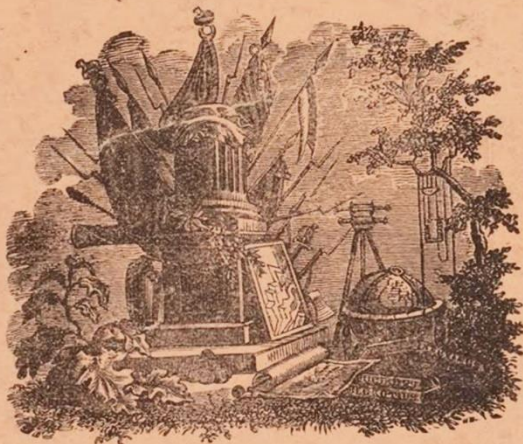
LEGER IN NEDERLAND

EN DAT IN DE

OVERZEESCHE BEZITTINGEN.

VIERDE SERIE. — VIJFTIENDE DEEL.

(59ste jaargang.)

TE BREDA,
BIJ BROESE & COMP.

1870

Vooraf

Deze studie van O.J.A. Schwarz verscheen in 7 delen in de Militaire Spectator van 1890. In de voettekst is per hoofdstuk een koppeling naar de oorspronkelijke publicatie gemaakt.

Het betreft een vanuit militair oogpunt gemaakte analyse van de belegering en bestorming van Bergen op Zoom op 16 september 1747.

Ter inleiding omvat deze studie een korte schets van de aanleiding tot de Oostenrijkse successie-oorlog, de (Franse) veldtochten van de jaren vanaf 1744.

Dit gaat vooraf aan een gedetailleerde beschrijving van de versterkingen rond Bergen op Zoom inclusief de inundaties, de bezetting van deze sterkte en de aanpak door de belegeraar.

Ook werpt de schrijver een kritische blik op de verwickelingen rondom de bevelvoering van het garnizoen, én op de be- cq veroordelingen hiervan.

Indeling van de tekst

De schrijver heeft zijn tekst niet voorzien van een hoofdstuk- of paragraafindeling hetgeen soms verwarring scheidt. Bij de digitalisering is gepoogd de tekst middels een dergelijke indeling wat toegankelijker te maken. De oorspronkelijke tekst niet is veranderd, waardoor de inhoudsopgave wat onregelmatig oogt.

Kaarten

De bij deze studie behorende kaarten zijn in de Koninklijke bibliotheek in een separaat document opgenomen. Deze kaarten zijn via de hieronder weergegeven koppelingen met het grootste formaat op te vragen.

Wellicht gemakkelijker is het de kaarten naast de bestudeerde tekst te leggen. Daartoe zijn deze (in een kleiner formaat) ook beschikbaar via

de website van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom. Op hier opgenomen afbeeldingen zijn daarvoor koppelingen aangegeven.

Voor de beschrijving van de vesting rondom de stad is tevens een deel van de overzichtskaart separaat bijgevoegd.

[kanttekening](#)

In jaarboek No. 20 van Oudheidkundige Kring ‘de Ghulden Roos’ (1960) publiceerde Korneel Sloomans een artikel getiteld “De inundatie der vesting Bergen op Zoom na 1729”, waarin aandacht wordt besteed aan het gebruik van de Zoom voor voeding van de inundatie rondom de vesting Bergen op Zoom. Daarbij verwijst hij naar het rapport van kapitein Keppen ¹).

De publicatie van Luitenant Schwarz uit 1890 was Sloomans wellicht onbekend; thans (2020) is deze ook nog niet in de bibliotheek van West Brabants Archief aanwezig.

De hierin opgenomen studie werpt een naderder licht op de inrichting en werking van de inundaties rondom Bergen op Zoom.

[Overzichtskaart deel 1](#)

[– deel 2](#)

[schets 1](#)

[schets 2](#)

---

¹ De schrijver maakt ook gebruik van dit rapport, maar beschikt over meer informatie. Zie hiervoor de voetnoot 135 in dit document.

Inhoud

Vooraf	1
Eene bijdrage tot Neerlands krijgsgeschiedenis	12
Inleiding	13
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden	14
Het Franse leger	19
Maurits van Saksen	20
Woldemar von Löwenthal	22
Strijdmethode	23
1744	24
Yperen	24
Menen, Veurne en fort Knock	28
Einde campagne 1744	30
1745	30
Slag bij Fontenoy	33
Cronström	37
Doornik	39
Ostende	40
Neutraal of partij	41
Brussel	43
1746	43
Onderhandelingen	44
Mons	47
Charleroi	50
Namen	51
Slag bij Rocoux	53
Speculaties	54
1747	58

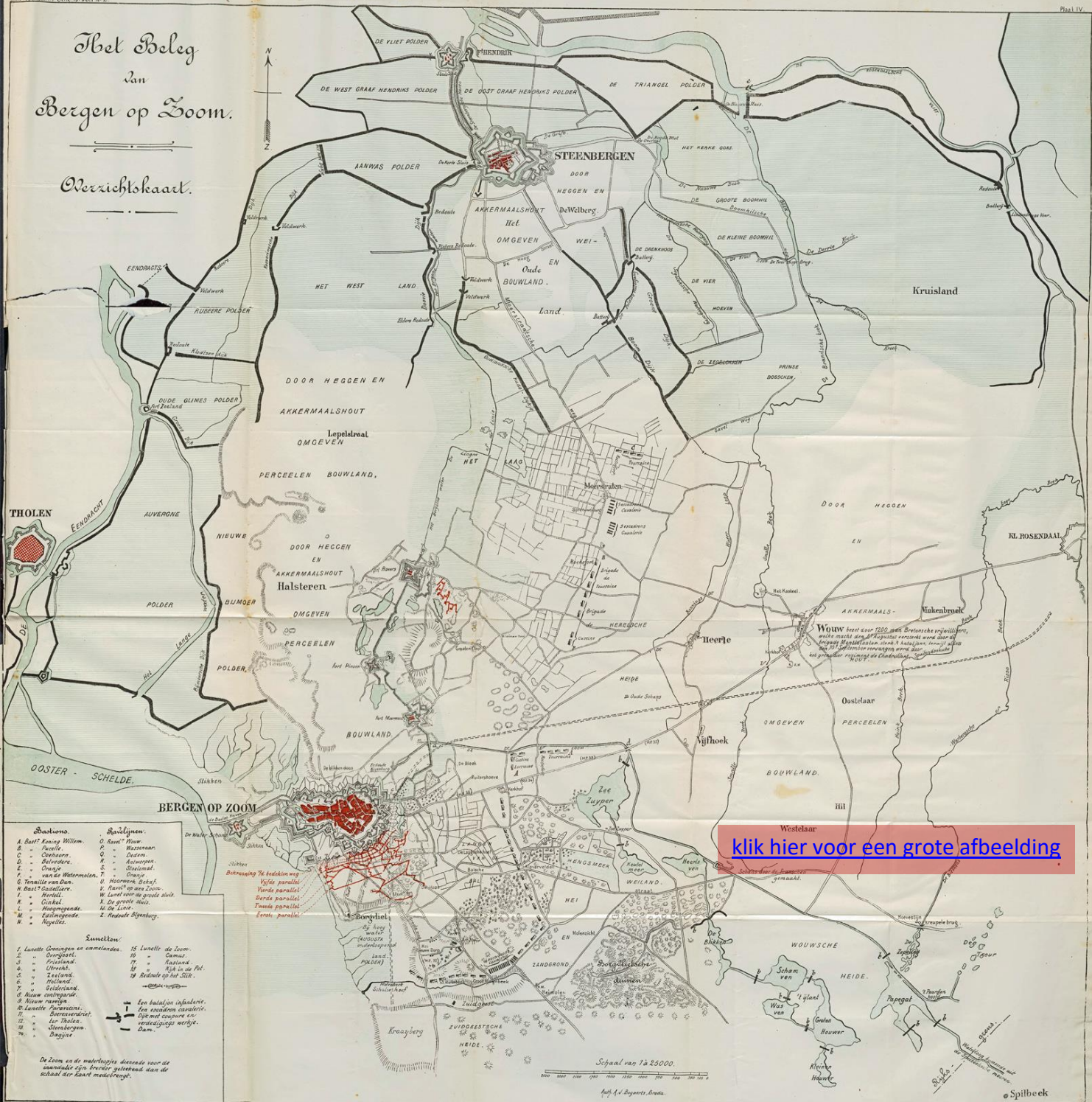
Déclaration du Roi	58
Antwoord van de Republiek (november 1747)	62
April	66
Mei	67
Wat was het Franse operatieplan?	68
Slag bij Lafeld	70
Zandvliet	73
Opmars naar Bergen op Zoom	78
De Franse legermacht	80
Versterkingen	83
De geallieerde zijde	85
Van nederzetting tot vesting	85
1577	86
1588	86
1622	87
1628: aanleg fortelinie	87
1697: Menno van Coehoorn	88
De vesting	91
Bastions, ravelijnen. lunetten	93
Grachten	98
Linie van Steenbergen	99
Inundaties	102
De zoete inundatie	103
Scheurbroeken	103
Linie	104
Vestinggrachten	108
Zoute inundatie	109
<i>Ad 1.</i> Steenbergse haven	110
<i>Ad 2</i> Blauwe Sluis	111

Ongeluk	111
Ad 3 Polders langs Eendracht	114
Geallieerde leger	117
Garnizoen	117
Mineurs	124
Linie bezetting	129
Bevelvoerders	131
Cronström	131
Cumberland	136
Waldeck	138
Opperbevel	144
Legerkamp der Fransen	147
Belegering	149
Stap voor stap	152
Uitval	156
Mijnen	158
Bresschieten	161
Bestorming	164
Noordzijde: aanval op de forten	167
Zuidzijde: aanval op geretrancheerd kamp	171
Kasteel van Wouw	173
Troepen voor ontzet	174
Geallieerde leger bij Oudenbosch	176
Nispen	178
Gemiste kans?	180
Lessen	186
Nabeschouwing	187
Onneembare vesting	187
Houding van de bezetting	188

Bevelhebbers	188
Samenwerking	190
Provisionering	194
Operaties van de verdedigers	197
Bombardementen	198
Onbezorgd?	199
Desertie	201
Waakzaamheid	202
Versterkingen	204
Wat als?	205
Maatregelen ter verdediging	206
Bestorming	208
Krijgsraad	213
Tenslotte	214
O. J. A. Schwarz,	215
1ste Luitenant. bij het Regt. Grenadiers en Jagers.	215
's-Gravenhage, April 1890.	215

Het Beleg van Bergen op Zoom.

Overzichtkaart.

THOLEN

OOSTER - SCHELDE.

BERGEN OP ZOOM

Kruisland

N. POSKINDAAL

[klik hier voor een grote afbeelding](#)

- Legende.**
A. Bast. Koning Willem.	O. Bast. Nieuw.
B. - Oude.	P. - Watermaar.
C. - Oudehoorn.	Q. - Duden.
D. - Deventer.	R. - Aalstroom.
E. - Oude.	S. - Stieland.
F. - van de Watermaar.	T. - Oude.
G. Tusschen van Dui.	U. Hoornse Dijk.
H. Bast. Oudehoorn.	V. Bast. op den Zoom.
I. - Oude.	W. Land van de groote dijk.
J. - Oude.	X. De groote dijk.
K. - Oude.	Y. De dijk.
L. - Oude.	Z. Rade.
M. - Oude.	aa. Rade.
N. - Oude.	bb. Rade.
O. - Oude.	cc. Rade.

- Simellen.**
1. Lunette Oudehoorn en ommeleden.	15. Lunette de Zoom.
2. - Oudehoorn.	16. - Oude.
3. - Oude.	17. - Oude.
4. - Oude.	18. - Oude.
5. - Oude.	19. - Oude.
6. - Oude.	20. - Oude.
7. - Oude.	21. - Oude.
8. - Oude.	22. - Oude.
9. - Oude.	23. - Oude.
10. - Oude.	24. - Oude.
11. - Oude.	25. - Oude.
12. - Oude.	26. - Oude.
13. - Oude.	27. - Oude.
14. - Oude.	28. - Oude.
15. - Oude.	29. - Oude.
16. - Oude.	30. - Oude.

De Zoom en de waterloopjes daerom voor de
aanvalde zijn breeder getoond aan de
schaal der kaart meelrege.

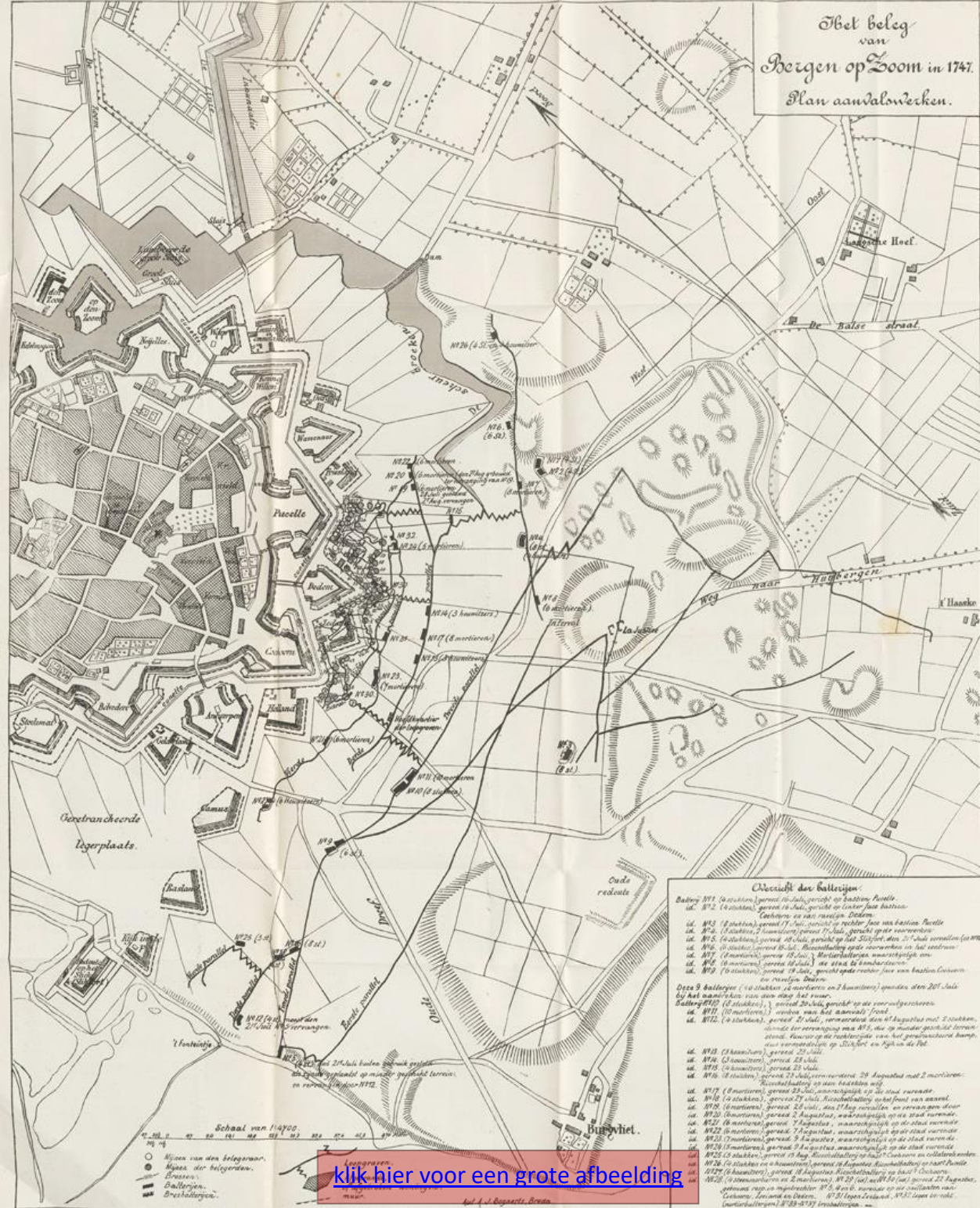
Schaal van 1:25,000.

Aph. J. A. B. van der ...

Spilbeck

Het beleg van Bergen op Zoom in 1747. Plan aanvoldenwerken.

Overschied der Batterijen:

Batterij N:1 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op bastion Pacelle.
 id. N:2 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:3 (4 stukken) gerek 17 veld, gericht op rechter bastion.
 id. N:4 (4 stukken) gerek 17 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:5 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:6 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:7 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:8 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:9 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:10 (4 stukken) gerek 16 veld, gericht op linker bastion.

Deca 9 Batterijen (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:11 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:12 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:13 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:14 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:15 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:16 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:17 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:18 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:19 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.
 id. N:20 (4 stukken) gerek 36 veld, gericht op linker bastion.

Schaal van 1:4000

- Mijnen van den belegeraar.
- Mijnen der belegerden.
- Batterijen.
- Brestatterijen.

[klik hier voor een grote afbeelding](#)

Afd. J. Bagnast, Brussel.

Plan van het Krijnstelsel.

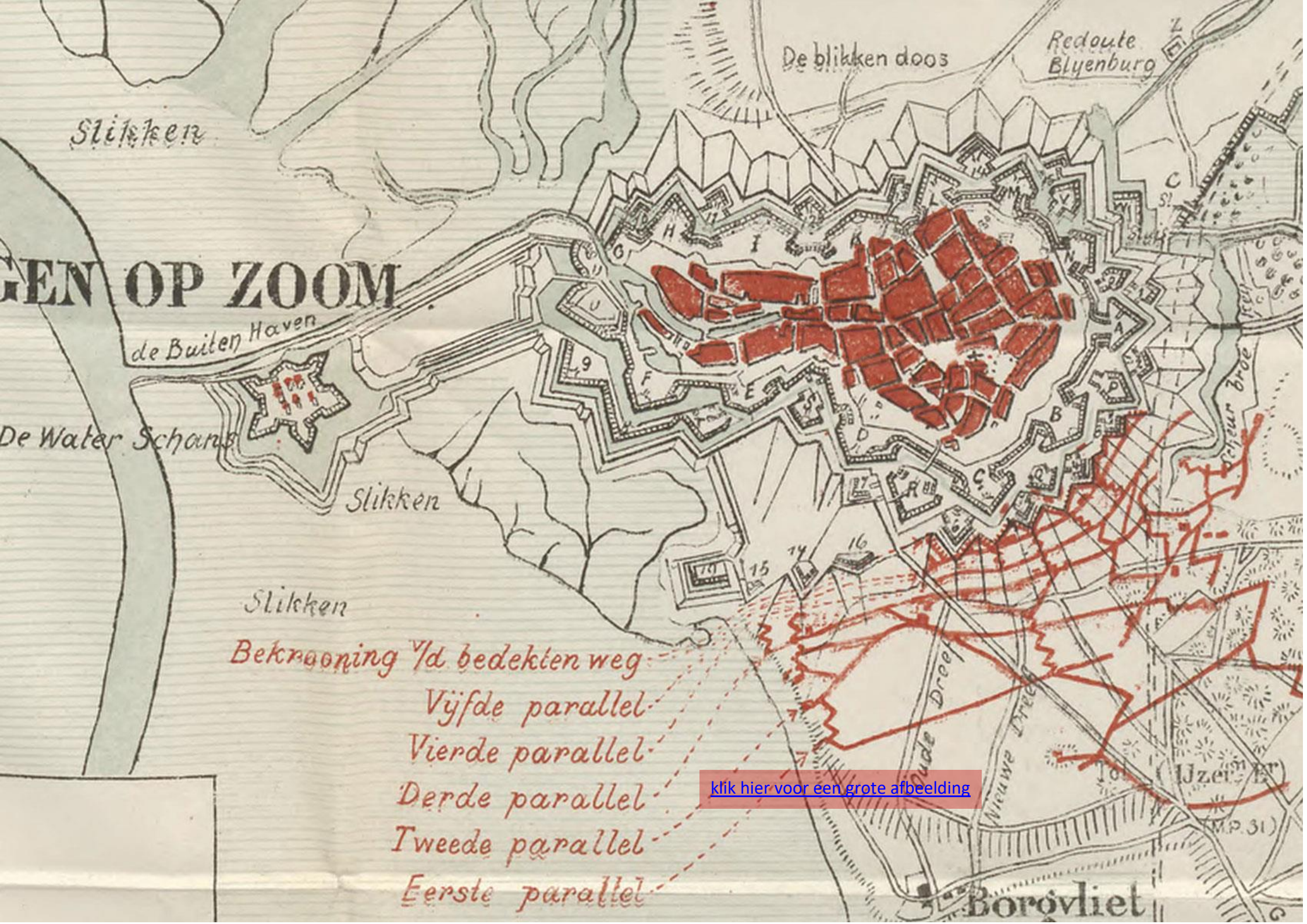
Bergen op Zoom.

Gemetselde mijngalerijen.

Schaal van 1:2500.

[klik hier voor een grote afbeelding](#)

GEN OP ZOOM

de Buiten Haven

De Water Schans

De blikken doos

Redoute Blyenburg

Slikken

Slikken

Bekrooning 't d bedekten weg

Vijfde parallel

Vierde parallel

Derde parallel

Tweede parallel

Eerste parallel

[klik hier voor een grote afbeelding](#)

Borovliet

Eene bijdrage tot Neerlands krijgsgeschiedenis

(Met 1 overzichtskaart en 2 schetsen)

Kort overzicht van de veldtochten in de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1744-1747,
gevolgd door
eene beschouwing over het Beleg en de Overrompeling van Bergen op Zoom in 1747.

door

O.J.A Schwarz

Inleiding

Zoals bekend is, behooren de drie veldtochten door LODEWIJK XV, Koning van Frankrijk, in de jaren 1744—46 ondernomen ter verovering der Zuidelijke Nederlanden, en de inval van dien vorst in de Republiek der Vereenigde Nederlanden in 1747, tot den Oostenrijkschen successie-oorlog (1740-48)

De [Pragmatieke Sanctie](#), in 1713 tot stand gekomen, had, ofschoon de meeste Europeesche vorsten en ook de Republiek — deze laatste schoorvoetend — den 20sten Februari 1732 waren toegetreden, geen doel getroffen. Na het overlijden den 20sten October 1740 van Keizer Karel VI, werden aan MARIA THERESIA hare voorvaderlijke bezittingen betwist en waren het nog wel de Koning van Pruisen, de keurvorsten van Saksen en Beieren en de Koning van Spanje, die alles in het werk stelden de Oostenrijksche monarchie te ontbinden.

De eerste-en tweede Silezische oorlog (resp 1740—42 en 1744—45), door eerstgenoemden Koning tegen Oostenrijk ondernomen, zijn voor ons doel van geen belang. De Republiek was hierin niet betrokken. Wel de veldtochten van 1744, 45 en 46 in de Zuidelijke Nederlanden welke een gevolg waren van het verbond, dat de Koning van Spanje en beide genoemde-keurvorsten in 1741 met LODEWIJK XV hadden gesloten. Hierbij had de laatstgenoemde de verplichting op zich genomen de eerstgenoemden in het bezit te stellen van hetgeen, waarop zij meenden recht te hebben, en daardoor ongezocht gelegenheid gevonden een poging te wagen ter verovering van deze aan Oostenrijk toebehoorende Nederlanden.

Dat de Republiek aan deze veldtochten moest: deelnemen, werd veroorzaakt eensdeels door haar toetreden tot de Pragmatieke Sanctie

²⁾, anderdeels door het zg. [Barrière-tractaat](#). Ook Engeland was op grond van eerstgenoemd verdrag verplicht Oostenrijk bij te staan. Beide rijken evenwel waren beducht met Frankrijk te breken, dat, ofschoon niet meer zoo machtig als eertijds onder LODEWIJK XIV, toch nog kracht genoeg kon ontwikkelen.

Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

De [Republiek](#) was na den [vrede van Utrecht](#) (1713) een tijdperk van verval ingetreden. De Spaansche successie-oorlog had haar ontzettende opofferingen gekost en toch weinig beantwoord aan den roem, waarmee was gestreden.

Het voornaamste voordeel door haar verkregen, bestond in het bovengenoemde Barrière-tractaat, den 15den November 1715 te Antwerpen gesloten. Hierbij ontving zij het recht 12.000 man bezetting te leggen — als eene barrière tegen Frankrijks veroveringszucht — in

---

² Lodewijk XV was ook tot de Pragmatieke Sanctie toegetreden. In de ‘secrete resolutie’ van den 7den November 1747, strekkende tot antwoord op de hierna te noemen memoriën van den Franschen Minister, den Abt de la Ville, en bijgevoegde declaratiën van den Franschen Koning dd. 17 April en 21 September van het loopende jaar, wordt o.a. gezegd: “Dat wanneer na de dood van Keyser Carel de sesde, het aan Syn Aller Chr. Majesteit, schoon zoozeer als haar Ho. Mo. verbonden tot maintien van de pragmatieke sanctie, behaagd had, om onder schijn van de praetensien van het Huis van Beyeren te souteneeren, het dessein te formeeren, en door een dadelijken aanval werkstellig te maken, om het Huis van Oostenrijk te vernietigen, immers zoo klein te maken, dat het zig met de zaaken van Europa niet zoude kunnen bemoeyen, nog haare overige possessien met kragt ondersteunen, haare tegenwoordige Keizerlijke Majesteit, de Koninginne van Hongarijen en Bohemen, haar Ho. Mo. op het ernstigste aangesprooken en van dezelve gerequireert heeft de vervulling van de engagementen, waarin zij uit kragte van de voors. defensive alliantie stonden:’ (Register van de secrete Resolutiën van haar Hoog Mogende van den jare 1747; Rijks archief).

de vestingen Menen, fort Knock, Veurne, Yperen, Doornik, Warnebon en Namen, maar nam dientengevolge ook de verplichting op zich die vestingen te verdedigen, ondanks de omstandigheid, dat de Zuidelijke Nederlanden in dat jaar (1715) in Oostenrijksche handen waren overgegaan ³).

De groote uitgaven, door den Spaanschen successie-oorlog veroorzaakt, hadden de Republiek in zware schulden gewikkeld. Daar men zich evenwel door de genoemde barrière veilig waande als achter een Chineeschen muur, werd er geen bezwaar in gezien, over te gaan tot het volgen van een staatkundig stelsel, waarbij eene handhaving der onzijdigheid a tout prix, tot richtsnoer diende, welke houding weldra gepaard ging met het volgen van een overdreven zuinigheidssysteem. Het krijgswezen moest het voornamelijk ontgelden. En daar men opzag tegen vernieuwde inspanning, bleven nuttige hervormingen achterwege. Het natuurlijk gevolg was, dat de eens zoo machtige Republiek al haren invloed verloor. Het zou onbillijk zijn te doen voorkomen, alsof er omtrent deze regeeringsbeginselen eensgezindheid in het gemeenebest bestond.

---

³ In bovengenoemde secreete resolutie van 7 November zeggen haar Ho. Mo. dat de "Oostenrijxe Nederlanden aan haar volgens de Tractaten tot een voormuur en Barrière moesten dienen en de vestingen daarin gelegen, die aan haar daar toe geaffecteert en met derzelve Troupes bezet waren", terwijl zij iets verder beweren "dat zij de voors. Oostenrijxe Nederlanden aanzagen als een gedeelte van haare Frontieren, gelijk zij effectueel waren en dat derhalven die geattaqueert werdende, haar Ho. Mo. zelve in haare Barriere geattaqueert werden". Dit maakt eenig verschil met het in den tekst medegedeelde. De waarheid zou uit een inzage van het tractaat zelf moeten blijken. Een feit is het, dat de Staatsche troepen in de drie veldtochten 1744 47 medehielpen bij de verdediging van alle vestingen, doch dit kan ook een gevolg geweest zijn van de verplichting, door het toetreden tot de Pragmatieke Sanctie opgelegd.

Dat was niet het geval. Na het overlijden van den stadhouder Willem III, den 19den Maart 1702 ⁴) was in de vijf provinciën, die hem als zoodanig hadden erkend, het besluit genomen geen opvolger aan te stellen. Dientengevolge bleven de Nederlanden in handen van eene "regenten-oligarchie" of i.a.w. waren de Vereenigde provinciën overgeleverd aan eene heerschappij van locale regenten. De vroedschappen in de steden toch hadden zich bij eede verbonden om alle betrekkingen onder elkander te verdeelen. Uit de tot hen behorende familiën werden de burgemeesters en verdere regeeringspersonen gekozen, die met de leden van hun geslacht met recht konden verklaren, dat zij de Koningen van het land waren. Uit hen koos men dan weer de afgevaardigden voor de Provinciale en Algemeene Staten; het moet evenwel gezegd worden, dat zij niet daar, maar voornamelijk op eigen gebied, d.i. in de steden schitterden. De Staat toch was als het ware opgelost in zooveel Staatjes, als er steden waren, terwijl ieder Staatje zooveel Koningen telde, als het regenten had. Wie in de steden dan ook niet tot die regentenfamiliën behoorde, stond met het gemeen gelijk en men ontzag zich niet den koopman, den man van wetenschap, den advocaat en den winkelier allen met den naam van "kerel" aan te spreken.

---

⁴ Met Willem was het geslacht van den Zwijger uitgestorven. Daarom was door hem indertijd gepoogd den kleinzoon eener dochter van Frederik Hendrik, Johan Willem Friso, in 1702 een jongen van 11 jaar, tot zijn opvolger bestemd te krijgen, doch dit was hem niet gelukt. Deze Johan Willem Friso schijnt een veelbelovend jongmensch te zijn geweest, die reeds als militair een goeden naam had verworven, toen hij in 1711 — dus op 20-jarigen leeftijd — aan de Moerdijk verdronk. Zes weken na zijn dood schonk zijne 22-jarige weduwe Maria Louise van Hessen-Kassel het leven aan een zoon, den lateren stadhouder Willem IV.

Het kon niet uitblijven, dat door dit, den publieken geest weinig aankweekend, en door zijn verdeeldheid krachteloos, bestuur de Republiek hoe langer hoe meer allen invloed verloor, te meer daar vele gewichtige betrekkingen dikwijls in handen kwamen van familieleden of vrienden, zonder dat acht geslagen werd op bekwaamheid of bruikbaarheid ⁵).

De Oranje-partij, die hier tegenover stond en beter de verplichtingen der Republiek kende, was machteloos. Zij kon niet verhinderen, dat het leger gaandeweg verminderd werd in getalsterkte, dat vele onbekwame of oude en afgeleefde bevelhebbers als zoodanig bleven gehandhaafd en dientengevolge door het sterk verminderen der geoefendheid, het zelfvertrouwen verloren ging, zoo noodig in een leger, dat met recht aanspraak op dien naam wil maken.

Ook het zeewezen was achteruitgegaan. Men had geen geld over voor nieuwe schepen, terwijl de vloot door gebrek aan verzorging in de dokken lag te vergaan.

Toen nu de Oostenrijksche successie-oorlog uitbrak, had de Republiek weinig lust haar stelsel van onzijdigheid te laten varen. Het was te vergeefs, dat MARIA THERESIA de regeering aan hare, in 1732 op zich genomen verplichtingen herinnerde ⁶). Men trachtte te schikken, maar besloot toch in 1740, beducht als men was voor Frankrijk, dat wel eens

---

⁵ Zie hieromtrent de [Historische Bladen](#), nagelaten door Dr. Theod. Jorissen, in 1889 uitgegeven door J.C. Matthes, Hoofdstuk VII.

⁶ Vergelijk het slot der noot 2). Eigenaardig is, in verband met het in den tekst medegedeelde, de bewering van haar Ho. Mo. in dezelfde secreete resolutie van 7 November 1747, dat zij hun bijstand van Maria Theresia in het jaar 1741 en volgende jaren noemen: *“eene zaak zoo billijk, zoo overeenkomstig met het gegeven woord en trouw, mitsgaders met de belangen van den Staat, alsmede zoo gepermitteert en irreprochabel onder geciviliseerde Natiën”* ... terwijl zij feitelijk de Keizerin ruim twee jaren op hulp hebben laten wachten

in de Zuidelijke Nederlanden zou kunnen vallen, om het in 1736 tot 44.000 man verminderde leger, te vermeerderen met 11.500 man. In Maart 1741, na de verovering van Silezië door Frederik II, voegde men er weer 10.000 bij en in December van dat jaar, waarschijnlijk tengevolge van het bovengenoemd verbond tusschen LODEWIJK XV, de Koningen van Spanje en Pruisen en de keurvorsten van Saksen en Beyeren, nog eens 20.000 man.

In 1743 ging de Republiek er schoorvoetend ⁷⁾ toe over, 20.000 man onder den Graaf WILLEM MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK te zenden tot hulp aan MARIA THERESIA; deze troepen kwamen evenwel te laat om nog deel te kunnen nemen, aan de overwinning, door de Engelschen te Dettingen op de Franschen behaald. Deze laatsten retireerden nu achter den Rijn, terwijl de Engelschen in staatschen dienst naar de Oostenrijksche Nederlanden terugkeerden.

Den 30sten Maart 1744 verklaarde Frankrijk den oorlog aan Engeland, den 26sten April daaraanvolgende aan Oostenrijk en eenige dagen

---

⁷⁾ In meergemelde secreete resolutie wordt over deze hulp op de volgende wijze gesproken: "Dat dit alles egter niet heeft belet, dat de standvastigheid van haar Ho Mo. en derzelver ijver voor de goede trouwe in hel nakoomen der verbonden, hetgeen bij haar altoos als heylig is aangemerkt, eindelijk haar heeft gedetermineerd, om voor de eerste maal in het jaar 1743 een secours in troupes te geeven aan haare Keizerlijke Majesteit de Koninginne van Hungarijen en Bohemen, nadat het Huis van Oostenrijk, door den geweldigen aanval van Syne Aller Chr. Majesteit, bijna gebragt was geweest tot op den oever van deszelfs ruine".... Hoe het mogelijk is, logisch verband te brengen tusschen den aanhef van dit officieel staatsstuk, de verklaring dat dit helpen "eindelijk in het jaar 1743 voor de eerste maal" plaats had, en het slot, is ons niet goed begrijpelijk, te meer als wij in aanmerking nemen, dat Maria Theresia reeds in 1741 door hare vijanden werd bestookt en rechtens aanspraak kon maken op de hulp van de onderteekenaars der Pragmatieke Sanctie

later werd door den Franschen gezant te 's-Gravenhage aan de Staten-Generaal medegedeeld, dat LODEWIJK XV voornemens was in de Zuidelijke Nederlanden te vallen. En ofschoon nu Frankrijk en de Republiek officieel met elkaar in vrede waren, moest de laatste toch deelnemen aan den oorlog, eensdeels omdat zij verplicht was hare barrière te verdedigen, anderdeels omdat zij sedert 1732 de verplichting op zich had geladen, MARIA THERESIA bij te staan.

De veldtochten van 1744—46 zijn, in verband met de houding door de Staten-Generaal ten opzichte van Frankrijk aangenomen, de onmiddellijke oorzaak geweest van den inval van Koning LODEWIJK in het daaropvolgend jaar in de Republiek, een inval, welke het beleg van Bergen-op-Zoom ten gevolge heeft gehad.

Die veldtochten behoeven tot recht verstand van die belegering niet en detail te worden behandeld, te meer daar door het betrekken der winterkwartieren, elke zomercampagne als het ware op zichzelf stond. Een vluchtig overzicht zou dan ook voldoende zijn, indien het niet noodig ware, ter kennismaking met sommige bevelhebbers, die ook in of vóór Bergen-op Zoom zullen optreden, sommige momenten nader te beschouwen.

Het Franse leger

Zooals wij reeds hebben gezien, liet het leger der Republiek, vooral wat aangaat de bevelhebbers, veel te wenschen over.

Maar ook in Frankrijk was achteruitgang te bespeuren, ofschoon niet in die mate als in de Nederlanden. De roemrijke dagen van LODEWIJK XIV behoorden tot het verleden. Turenne en Condé waren niet meer. Aan het hoofd stond LODEWIJK XV, een verwijfd Koning en een werktuig in de handen zijner ministers, gunstelingen en maitresses. Het is onnoodig, langer bij hem te blijven stilstaan. Hetgeen hij was, kan

geacht worden algemeen genoeg bekend te zijn. Den 15den Februari 1710 geboren — als achterkleinzoon van LODEWIJK XIV — was hij in 1744 dus 34 jaren oud. Hij had den naam van weinig krijgshaftig en krijgskundig te zijn, leefde zedeloos, behaalde geen roem, bracht de financiën ten ondergang en droeg weinig bij tot den goeden naam van het Fransche leger ⁸).

Met uitzondering van Engeland, waren in Europa toenmaals de koningen en vorsten despoten, wier macht hen bij de "gratie Gods" heette te zijn verleend. Het volk genoot weinig of geen vrijheid, terwijl het staande leger, als werktuig in de handen van den alleenheerscher, gereed stond elk streven naar het genot van menschenrechten reeds in de geboorte te dooden. Stond er een krijgskundig, karaktervol man aan het hoofd, dan kreeg ook dat leger als zoodanig een goeden naam; daar evenwel waar een vorst als LODEWIJK XV het gezag in handen had, moest de roem gaan tanen.

Het Fransche leger echter had zijn gevreesden naam nog niet geheel verloren. Gebrek aan discipline was er niet, terwijl de roemrijke dagen der vorige eeuw nog niet waren vergeten. Maar daar de groote mannen van toenmaals geene opvolgers, hunner waardig, hadden gevonden, moest er langzamerhand wel achteruitgang komen. Toch oefende Frankrijks naam nog gezag uit en had het dit voornamelijk te danken aan twee vreemdelingen: MAURITS, Graaf VAN SAKSEN en Graaf WOLDEMAR VON LÖWENTHAL.

Maurits van Saksen

De eerstgenoemde is zelfs voor hem, die de geschiedenis slechts oppervlakkig bestudeert, een bekend persoon. Geboren in 1695 als

---

⁸ Jhr C.A. van Sijpesteijn beweert in zijn lezing van 22 December 1887, in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschappen, bladz. 109, dat Lodewijk XV zich door "dapperheid en bedaardheid" onderscheidde.

onechte zoon van Koning Augustus van Polen, keurvorst van Saksen en Gravin Königsmark, was hij sedert den 7den April 1744 Maarschalk van Frankrijk en opperbevelhebber van het leger in de Zuidelijke Nederlanden.

Hij paarde aan de reuzenkracht van zijnen vader een ontembaren moed en begon, wat zijn krijgsbeleid aangaat, den roem der Condé's en Turenne's op zij te streven.

In 1720 in Franschen dienst getreden — omdat hij, naar het scheen, in zijn vaderland niet naar wensch kon slagen — had hij in den Poolschen successie-oorlog (1733—35) tegen zijnen halfbroeder gestreden, ten bate van den pretendent, den gewezen Koning STANISLAUS LESCINZKY, schoonvader van LODEWIJK XV; zelfs had hij toen het opperbevel over het Saksische leger van de hand gewezen, hem door dien broeder aangeboden. Hij schitterde in den Oostenrijkschen successie-oorlog bij Praag (1741), dat hij stormenderhand nam, en bij Eger (1742), dat eveneens door hem veroverd werd ⁹⁾. Ofschoon duitscher, moet hij voor Frankrijk van bijna gelijke beteekenis worden geacht, als Prins EUGENIUS indertijd was voor Oostenrijk en Duitschland ¹⁰⁾.

Het schijnt, dat zijn gezondheid in 1745 te wenschen overliet; ten minste tegen dat jaar openbaarden zich bij hem kenteekenen van waterzucht. Dat het hem evenwel ook toen aan energie niet ontbrak, kan blijken uit een antwoord, door hem in het begin van 1745 aan Voltaire gegeven, toen deze hem vroeg, wat hij in zulk een toestand

---

⁹⁾ Dr. Karl von Weber, Moritz Graf von Sachs en, Marschall von Frankreich. Leipzig, 1863, bladz. 181.

¹⁰⁾ Dr. Rotteck, Allgemeine Weltgeschichte, deel III, bladz. 340.

van zwakte zou kunnen uitvoeren, en dat luidde: “*il ne s'agit pas de vivre, mais de partir*”¹¹).

Woldemar von Löwenthal

Graaf WOLDEMAR VON LÖWENTHAL had eveneens een goeden naam. Geboren in 1700, was hij een achterneef van Koning Frederik III van Denemarken en afwisselend in Oostenrijkschen, Saksischen en Russischen dienst geweest; ook had hij onder Munnich tegen de Turken gestreden. Hij was door LODEWIJK XV in Franschen dienst getrokken en in 1743 tot luitenant-generaal bevorderd.

In de veldtochten van 1744—46 in de Oostenrijksche Nederlanden werd hem menigmaal een afzonderlijk commando gegeven. Vooral echter trad hij op den voorgrond, toen hem in 1747 opgedragen werd, zich van Staats-Vlaanderen meester te maken en Bergen-op-Zoom te belegeren. Hij kende grondig de geniewetenschap en had met vrucht de aardrijkskunde en de tactiek bestudeerd. Hij sprak met evenveel gemak latijn, duitsch, engelsch, italiaansch, russisch en fransch en schijnt het voorrecht te hebben gehad, bescheidenheid en

---

¹¹ Dr. Karel von Weber a.v., bladz. 203—204.

De Heer *van Sijpesteijn* noemt hem wel is waar een uitstekend aanvoerder en een opperbevelhebber, “wiens bevelen steeds onvoorwaardelijk werden gehoorzaamd”, maar ook “bejaard en ziekelijk” (bladz. 109).

Het schijnt ons toe, dat hier eenige tegenspraak in schuilt. Gevallen van hooge uitzondering daargelaten, zal een bejaard en ziekelijk opperbevelhebber geen uitstekend aanvoerder zijn. Dat er veel discipline heerschte in het Fransche leger en men een “onbeperkt vertrouwen in de talenten van den opperbevelhebber” had, is, naar wij meenen, juist, maar de Maarschalk was, zooals wij hebben gezien, in 1695 geboren, in 1744 dus 49 jaren oud. Hij kan dus niet bejaard worden genoemd, maar was ondanks zijn ziekelijken toestand, een jaar later nog vol energie.

goedhartigheid vereenigbaar te maken met de gave, die hem in staat stelde *eene* ijzeren discipline te handhaven.

Strijdmethode

De genoemde veldtochten maakten geen uitzondering op hetgeen in die dagen als regel gold: men koos niet het vijandelijke leger tot object, maar de vestingen. Ofschoon hiervoor goede gronden bestonden en o.a. de wijze van verpleging van het leger volgens het magazijnstelsel¹²) een der hoofdoorzaken is, kan niet worden ontkend, dat dientengevolge de gang der operatiën log en langzaam was.

Eigenlijk gezegde kunstwegen bestonden toen nog niet, terwijl de zg. landwegen dikwijls veel te wenschen overlieten. Het gevolg was, dat groote waarde werd gehecht aan de waterwegen en men angstvallig vasthield aan de verbinding met eigen grondgebied.

De vestingen oefenden daarom dikwijls reeds invloed uit, alleen omdat zij er waren, terwijl menigmaal de mogelijkheid ontstond, eene vijandelijke legermacht uit eene voordeelige stelling weg te manoeuvreren, alleen door de een of andere plaats te bemachtigen, welke door hare ligging invloed uitoefende op de achterwaartsche verbinding b. v., vooral als deze door een waterweg werd daargesteld. Vooruit te rukken met *eene* door den vijand geoccupeerde veste in den rug, werd dan ook ondoenlijk geacht en men krijgt bij het volgen der operatiën dikwerf den indruk, alsof de vijandelijke veldheeren elkaar op het schaakbord bestreden.

---

¹² De [bevoorrading van het leger](#) geschiedde vanuit achtergelegen magazijnen.

1744

In het jaar 1744 bestond er bij de bondgenooten noch eenheid, noch samenwerking ¹³). De eenige man, die nog eenig veerkracht toonde, was de reeds genoemde Graaf WILLEM MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK, die evenwel, geen opperbevelhebber ¹⁴) zijnde, met zijne Nederlanders en de Oostenrijkers niet veel kon doen, daar hij de Engelschen onder Generaal WADE niet kon overhalen, noch noodzaken, zich bij hem aan te sluiten. Het gevolg was, dat LODEWIJK vrij spel kreeg en in betrekkelijk korten tijd zich meester maakte van Menen (4 Juni), Yperen (26 Juni), fort Knock (28 Juni) en Veurne (11 Juli).

Yperen

Het beleg van Yperen is voor ons in zooverre niet onbelangrijk, omdat in die vesting Prins WILLEM LODEWIJK VAN HESSEN—PHILIPSTHAL het bevel voerde, dezelfde, die drie jaar later als gouverneur van Bergen-op-Zoom zou optreden.

Yperen is *eene* kleine stad, hoogstens 10 minuten gaans lang en breed en omgeven door een gebastioneerden hoofdwal met natte grachten, waarvoor in het oostelijk, zuidelijk en zuidwestelijk gedeelte eenige eenvoudige buitenwerken. In het noordwesten liggen de twee, door een bedekten weg omgeven en door een breede natte gracht van den

---

¹³ De Heer *van Sijpesteijn* (bladz. 109—110) beweert, dat de toestand “allerellendigst” was, dat “alles geschiedde zonder overleg en samenwerking” en dat het leger der bondgenooten “zonder discipline” was. Dit schijnt ons zeer overdreven toe. Wat toch is een leger “zonder discipline” waar alles geschiedt “zonder overleg en samenhang”? Niets meer dan een bende; en hoe slecht ook, zoo erg was het in 1744 en volgende jaren toch niet.

¹⁴ Uit eene ordre de bataille (*Europeesche Mercurius*, April 1744, bladz. 253) blijkt, dat Graaf Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk was “Generaal en Chef voor 't corps d'Auxilairen”.

hoofdwal gescheiden hoornwerken Belle en Elverding, in het noorden bevindt zich á cheval op de Bouzingervaart de door een dubbel kroonwerk omgeven Benedenstad en in het noordoosten het hoornwerk Tourront, welke beide laatste eveneens door een natte gracht van den hoofdwal zijn gescheiden.

De bezetting, uit 3 bataljons Zwitsersche, 1 bataljon Hollandsche troepen en 4 compagnieën ruiters bestaande, was ongeveer 2500 man sterk ¹⁵). De aanval werd geleid door den Maarschalk DE NOAILLES en had plaats op het sterke front in het noorden en noordoosten, waarschijnlijk omdat aanvankelijk de overige minder sterke fronten door inundatiën waren gedekt.

Een voornaam verwijt, dat den bevelhebber in de stad kan worden gemaakt ¹⁶, is, dat hij den aanvaller op helder lichten dag (den 15den Juni 's morgens om 10 uur) de loopgraven aan weerszijden van het kanaal van Nieuwpoort (Bouzingervaart) liet openen. Het schijnt evenwel, dat de rapporten van den Maarschalk NOAILLES o.a. toch

---

¹⁵ [Deux capitaines étrangers au service de France](#). Plans et journaux des sièges de la dernière guerre de Flandres. Strasbourg 1750, page 8.

Men zal goed doen, voor dit en de volgende jaren, het bataljon infanterie, wat de combattanten betreft, te stellen op ± 500 man, het eskadron op ± 125 M. De organieke sterkte schijnt, althans bij de Staatsche troepen en dan "tout compris", ± 800 man te zijn geweest, wat de bataljons infanterie aangaat, die ook wel *regimenten* werden genoemd, terwijl de eskadrons ± 150 man telden. Volgens den sterktestaat, door den Vorst van Waldeck als bevelhebber der Staatsche troepen den 12den Juni 1747 uit het hoofdkwartier te Vijlen — te vinden in het Rijksarchief—gezonden aan haar Ho. Mo., mankeerden niet alleen betrekkelijk veel manschappen bij de bataljons, maar is het onderscheid tusschen de "effectifs tout compris" en de "presens en rang et file" nog al aanmerkelijk, nl. ± 20 %.

¹⁶ Bosscha, deel 11, bladz. 563.

Deux capitaines étrangers au service de France, [page 6](#).

hebben gemeld, dat de belegerden den 15den Juni een schrikkelijk vuur maakten en den arbeid zeer vertraagden ¹⁷). Men zou dus zeggen, dat het openen der loopgraven niet zoo voetstoots heeft plaats gehad. Gaat men na, dat de uitgebreidheid der werken langs den bedekten weg $\frac{3}{4}$ uur gaans bedroeg, de bezetting slechts uit ongeveer 2500 man bestond, terwijl het land, dat "*ruim een mijl inde rontte geïnundeerd was*" ¹⁸), den 17den Juni droog en bruikbaar begon te worden, dan moet men erkennen, dat de Prins VAN HESSEN geen gemakkelijke taak had te vervullen.

Neemt men evenwel in aanmerking, dat het front van aanval en dus ook dat der verdediging beperkt bleef tot het aanvankelijk droge gedeelte ¹⁹), dat zich daar de sterkste werken bevonden, dat, al waren Elverding, Benedenstad of Tourront veroverd, de vijand nog altijd

---

¹⁷ Europeesche Mercurius, Juli 1714, blad. 25 en vlg., o. a. bevattende een Fransch Dagverhaal van het beleg. Het Nederlandsch Gedenkboek of Europeesche Mercurius was een in de vorige eeuw verschijnend maandschrift. Men vindt daarin een overzicht van de meest recente gebeurtenissen. Het kan niet altijd bogen op groote juistheid, ofschoon de steller waarschijnlijk wel met de beste bedoelingen te werk zal zijn gegaan. Niet alleen zal dikwijls de gelegenheid ontbroken hebben nauwkeurige berichten in te winnen, maar bovendien laat de onpartijdigheid te wenschen over. De appreciatie van de handelingen der Nederlandsche troepen ten minste schijnt min of meer sterk gekleurd, daar waar het geldt te prijzen of het laakbare te vergoelijken. Dit is te verklaren door den tijd, waarin het geschrift verscheen; de gemoederen konden toen niet altijd zeer tot onpartijdigheid gestemd zijn, terwijl het bovendien dikwijls aan de noodige vertrouwbare gegevens zal hebben ontbroken. Dit neemt niet weg, dat vele detail-opgaven, alsmede de getallen — als zijnde waarschijnlijk geput uit officieele opgaven — hun waarde kunnen hebben

¹⁸ Europeesche Mercurius, Juli 1744, blad. 25.

¹⁹ Voor observatie van het overige gedeelte zullen natuurlijk eenige troepen noodig zijn geweest.

stond tegenover de door ravelijnen verdedigde en door natte grachten omgeven bastions van den hoofdwal, dan valt het op, dat, toen den 24sten de bedekte weg van Benedenstad bestormd en veroverd was, deze vrijwillig werd ontruimd en den 26sten 's avonds om 9 uur, terwijl de belegeraar bezig was in laatstgenoemd werk batterijen voor 19 stukken en 18 mortieren te bouwen, om capitulatie werd verzocht. Een stormaanval, welke door de natte grachten waarschijnlijk niet zoo gemakkelijk zou zijn gelukt, werd dus niet afgewacht, noch het schieten van een bres, dat toch altijd vooraf moest gaan.

Toch schijnt de verdediging niet zoo geheel lijdelijk te zijn geweest, ten minste de belegerden deden in den avond van den 19den Juni een uitval, waarbij meer dan 500 Franschen zouden zijn gedood, terwijl in den nacht van 20 op 21 Juni eveneens een uitval heeft plaats gehad ²⁰). Indien waar, bewijst dit, dat het den Prins niet geheel aan activiteit heeft ontbroken, ofschoon hij eindigde met na elf dagen de vesting over te geven, zonder tot het uiterste te hebben gewacht. De door hem gevraagde termijn van 10 dagen "om een courier naar den Haag te kunnen zenden, ten einde de goedkeuring van haar Hoog Mogende, de Heeren Staten-Generaal t'erlangen" ²¹) werd niet toegestaan; het garnizoen mocht evenwel volgens art. 2 der capitulatie "met alle Militaire Eere, slaande trom vliegende Vaandels, en alle deszelfs Equipagien uittrekken" ²²).

---

²⁰ J.D.J., Historie van den jegenwoordig geëindigden oorlog (174B—1748), bladz. 68

²¹ Europeesche Mercurius, Juli 1744, bladz. 27. Artikel 1 der capitulatie, zooals die door den Prins was gevraagd.

²² Ibid.

Menen, Veurne en fort Knock

De verdediging van Menen, Veurne en fort Knock was evenmin, gelijk die behoorde te zijn. Het is, dunkt ons, niet overbodig mede te deelen, dat *Bosscha* ²³), naar aanleiding van de “flauwe verdediging dezer sterkten”, verzoekt de bevelhebbers niet te spoedig te veroordeelen. “Men zou besluiten”, zegt hij, “uit de onverschilligheid, waarmede die door de Bewindslieden werd opgenomen, dat aan de Bevelhebbers een wenk was gegeven, dat hunne verdediging niet al te hardnekkig behoefde te zijn en zij hunne garnizoenen slechts moesten redden”. En werkelijk, deze onderstelling schijnt gewettigd, getuige het gebeurde bij Yperen en hetgeen later plaats had. Want al beweert de Europeesche Mercurius ²⁴) ter zake van het beleg van Menen — welke bewering ook in de Bijvoegselen en Aanmerkingen op *Wagenaar* ²⁵) is overgenomen — dat de bevelhebber dier vesting, de Baron VAN ECHTEN niet eerder “te raade werdt de stad bij eerlijk verdrag op te geeven, dan nadat hij en zijne Bezetting, die slegts uit vijftienhonderd Man bestond, dappere verdediging gedaan hadden en de zwaar gebombardeerde Vesting niet langer te houden scheen”, het is niet te ontkennen, dat de belegering slechts zes dagen (28 Mei—4 Juni) heeft geduurd.

Neemt men nu in aanmerking, dat de bezetting bestond uit 1½ bataljon infanterie en eenige compagnieën ruiters ²⁶) (5 misschien, dus zooals reeds gezegd is, in het geheel ± 1500 man), aan de westzijde der aan twee zijden berende stad, waar de hoofdaanval plaats had, nog

---

²³ Bosscha, deel II, bladz. 564.

²⁴ Europeesche Mercurius, Juni 1744, bladz. 313—314.

²⁵ Bijvoegsels en Aanmerkingen enz. voor de Vaderlandsche Historie van J. Wagenaar door H. van Wijn, bladz. 407.

²⁶ Deux capitaines étrangers au service de France, bladz. 4.

geen bres was geschoten, terwijl aan de oostzijde, waar de vijand zich van een hoornwerk had meester gemaakt, dit wel het geval was, daar echter de Lijs ²⁷) door de grachten liep, in deze dus nog een overgang moest worden gemaakt, dan is men geneigd met *Bosscha tot de gevolgtrekking* te komen, dat in eene hardnekkige verdediging door de Staten-Generaal geen groot belang werd gezien.

Veurne had eene bezetting van 3 bataljons en werd evenals Meneen aan twee zijden tegelijk berend. De stad, welke door een gebastioneerden hoofdwal met natte grachten en eenige voorwerken omringd was, werd na eene verdediging van vijf dagen overgegeven (11 Juli). Wel had de berenning reeds den 28sten Juni plaats gehad, maar het beleg begon feitelijk niet vóór den 7den Juli. De bevelhebber, de Luitenant-Generaal Johan Sicco Baron Van SCHWARTZENBERG — dezelfde die later bij het beleg van Bergen-op-Zoom te Oudenbosch was verzocht om capitulatie, voordat een enkele bres was geschoten niet alleen, maar zelfs voordat de belegeraar zich van den bedekten weg had meester gemaakt.

Fort Knock, dat slechts door 75 man was bezet, werd door eene brigade infanterie (d.i. 3 à 4 bataljons) berend en, na een halven dag door twee batterijen beschoten te zijn, overgegeven.

De *Deux capitaines* noemt dit een “Cérémonie, qu'on ne fit que pour autoriser le commandant, qui étoit M. de Lewe, a se rendre dans une forte de regie”. Een eigenaardige tijd, waarin het beschietsen van een fort een “Cérémonie” kon worden genoemd en dit misschien ook wel was.

---

²⁷ Leie

Einde campagne 1744

Met de vermeestering van bovengenoemde plaatsen was de veldtocht van 1744 geëindigd. Wel was de maand Juli nog maar half verstreken, maar daar de Hertog KAREL VAN LOTHARINGEN in den Elzas was gevallen, werd Koning LODEWIJK genoodzaakt met een groot deel van zijn leger naar het bedreigde gewest te snellen, den Maarschalk VAN SAKSEN met 45.000 man achter latende tot dekking van de genomen vestingen en van het zwak bezette Rijssel.

Had 's Konings opperbevelhebber in dat jaar de in twee legers opgestelde bondgenooten²⁸ (de Nederlanders en de Oostenrijkers bij Braine le Comte, de Engelschen tusschen Anderlecht en Etterbeek) den een na den ander aangevallen, het zou hem waarschijnlijk zijn gelukt hen te verslaan en de Zuidelijke Nederlanden zouden toen reeds in Fransche handen zijn gevallen. "LODEWIJK XV *had geen Turenne*" zegt *Bosscha* en terecht; hier stond evenwel tegenover, dat de Republiek noch de bondgenooten in het bezit waren van een man als den stadhouder Koning Willem III. Bovendien werd om goede redenen gearzeld in een vijandelijk land vooruit te rukken, zonder de vestingen veroverd te hebben, welke in den rug bleven en welker bezetting in de gelegenheid zou zijn, de aan enkele wegen gebonden konvoeien op te lichten.

1745

Gedurende de winter 1744—45 werd het Nederlandsche leger met 12.000 man vermeerderd. Dit bleek niet overbodig te zijn, daar LODEWIJK in het voorjaar van 1745 den veldtocht hernieuwde. Den 26sten April werd Doornik door den Maarschalk VAN SAKSEN berend. Een poging tot ontzet gaf aanleiding tot den slag bij Fontenoy.

---

²⁸ De geallieerden, de Franse tegenstanders.

Het is noodig met een enkel woord te releveeren, waarom deze slag door de verbondenen is verloren.

Het leger der laatsten stond dat jaar onder het opperbevel ²⁹⁾ van den Hertog van MAURITS, tweeden zoon van George II, Koning van Engeland, een jong generaal, die den naam had van zeer dapper te zijn ³⁰⁾. Den 16den April uit Harwich vertrokken, kwam hij den 21sten

---

²⁹⁾ De Heer van *Sijpesteijn* deelt ons op bladz. 109 mee, dat de drie legers ieder onder een afzonderlijk hoofd stonden; op bladz. 110 vraagt hij, hoe het in een leger zonder discipline onder drie bijna even machtige bevelhebbers goed kon gaan. O. i. zou de mededeeling juist zijn geweest, dat het eerste jaar (1744) het leger der verbondenen geen opperbevelhebber had, maar dat het scheen, alsof Prins Maurits ook door de Oostenrijkers werd gehoorzaamd. In 1745 evenwel was de Hertog van Cumberland en, zooals wij straks zullen zien, in 1746 eerst de Generaal Bathiani en later Prins Karel van Lotharingen met het opperbevel belast, terwijl in 1747 de eerstgenoemde weer als zoodanig optrad. Daar de Heer van *Sijpestein* het jaar 1744 niet noemt, maar zijne lezing met het eind van 1746 begint, krijgt men onwillekeurig een verkeerden indruk. Evenmin kunnen wij meegaan met zijne bewering, "dat er wel is waar nog in naam een opperbevelhebber over het verbonden leger was, maar diens gezag slechts schoorvoetend werd erkend en zijn bevelen slechts met verborgen spijt, vooral met naijver in het hart werden opgevolgd". Wij hebben bij het bestudeeren der krijgsgeschiedenis een gunstigeren indruk van de genoemde opperbevelhebbers ontvangen.

Verder kunnen wij evenmin de opmerking van den Heer v. S. onderschrijven, waar hij zegt: "Niet onaardig drukte de Engelsche gezant te 's-Hage, Lord Chesterfield zich uit door te vragen: Hoe is het mogelijk, dat een rijtuig goed kan loopen, wanneer men er te zamen voerspant een paard, een ezel en een aap" Daargelaten, dat het onbeleefd en zeker ongepast is voor een gezant, om zich op die wijze uit te laten, meenen wij dat die vergelijking zeer overdreven en ook daardoor onjuist is

³⁰⁾ Hij was in Maart 1745 door Koning George II, zijn vader, benoemd "tot kapitein-generaal over alle de landtroepen, die reets geworven zijn of noch geworven en in dienst van zijne Majesteit zo in Groot-Brittanniën als buiten dat Rijk, 't zij

daaraanvolgende te Brussel bij het leger aan en brak, nadat door hem een groote krijgsraad van al de generaals was gehouden, daarmede den 30sten op.

Volgens *Bosscha* ³¹⁾ bedroeg de sterkte van het verbonden leger 35.000 man infanterie en 10.000 man cavalerie. VON KAUSLER ³²⁾ schat die macht op 50.000 man, d.i. 25 bataljons en 42 eskadrons Engelschen en Hannoveranen, 26 bataljons en 40 eskadrons Hollanders onder Karel August Frederik, regeerend Vorst VAN WALDECK, en 8 eskadrons Oostenrijkers onder den Graaf VON KÖNIGSECK ³³⁾, hetwelk ongeveer 37.000 man zullen zijn geweest ³⁴⁾; het kan dus zijn, dat VON KAUSLER anders rekent, of de organieke sterkte der vreemde troepen iets grooter was dan die der Hollandsche.

Den 5den Mei kwam MAURITS met deze macht te Leuze. Het doel van den tocht was Doornik te ontzetten, dat door den Baron VAN DORTH met 9000 man werd verdedigd tegen den Maarschalk [VAN SAKSEN], wien het gelukt was in de nacht van 29 op 30 April de loopgraven te openen, den 3den Mei de eerste parallel te voltooien en den 4den daaraan

---

afzonderlijk of gezamentlijk met die van zijne Majesteits Hooge Geallieerden gebruikt zullen worden" (Europeesche Mercurius, Maart 1745, bladz. 135).

³¹⁾ Bosscha, deel II, bladz. 572.

³²⁾ Fr. von Kausler, *Atlas der merkwürdigsten Schlachten*, Treffen und Belagerungen der alten, mittlern und neueren Zeit u. s. w., Carlsruhe & Freiburg, 1831, bladz. 185

³³⁾ De Oostenrijksche Veldmaarschalk Graaf von Königseck was eigenlijk opperbevelhebber. Maar daar hij een 70-jarig grijsaard van een zwak lichaamsgestel was en die betrekking niet had willen aanvaarden, tenzij als onbepaald meester, had men hem overgehaald den Hertog van Cumberland boven zich te gedoogen.

³⁴⁾ Zie het tweede gedeelte van noot 15).

volgende een uitval, door 1200 man ondernomen, met verlies terug te slaan.

Slag bij Fontenoy

*Bosscha*³⁵⁾ geeft op, dat het Fransche leger, hetwelk den 8sten Mei bij Fontenoy — d.i. een goed uur zuidoostwaarts van Doornik — tegen de oprukkende bondgenooten stelling nam, 48.000 man infanterie en nagenoeg 16.000 ruiters sterk was. VON KAUSLER spreekt van 55 bataljons infanterie en 91 eskadrons, door hem geschat op 56.000 man, hetgeen zeer ruim berekend schijnt te zijn. Daar nu vóór Doornik achterbleven 27 bataljons infanterie en 17 eskadrons onder den Markies DE BREZÉ — d.i. ± 20.000 man — zal het geheele Fransche leger ± 75.000 man sterk zijn geweest. *Bosscha*³⁶⁾ evenwel spreekt van omtrent 100.000 man, 87 kanonnen, 45 mortieren en 14 steenstukken. Den 8sten gingen de verbondenen weer op marsch en den volgenden dag betrok de Hertog van MAURITS een kamp bij Maubrai. Fransche "Panduren" hadden te voren reeds de "Quartiermeesters" aangetast, die belast waren het "Camp af te steken", maar waren "gerepousseert". Eerst den 10den "werd eene Voorhoede van 8000 Man gedetacheerd, om zich van 't Dorp Wetton meester te maken, terwijl de Vorst VAN WALDEK zich in dat van Fontenoy stabileerde"³⁷⁾. Uit deze mededeelingen volgt, dat de Hertog van MAURITS veel tijd verloren liet gaan.

---

³⁵⁾ Bosscha, deel II, bladz. 572.

³⁶⁾ Bosscha, deel II, bladz. 568.

³⁷⁾ Europeesche Mercurius, Mei 1745, bladz. 234

Volgens J.D.J., bladz. 118, maakten de geallieerden zich den 10den Mei met 12 à 15.000 man meester van de voorposten. De Franschen moesten uit het bosch "in het dorp wijken, hetgeen zij vervolgens in brand staken".

Brussel ligt van Leuze, gemeten langs den weg over Hal en Ath, ± 13 uren gaans. Hierover is gemarcheerd van 30 April tot 5 Mei, d.i. 5 dagen, of gemiddeld nog geen 3 uren per dag, zeker niet veel voor eene legermacht, welke oprukt om eene berende vesting te ontzetten en er dus belang bij heeft, den vijand zoo weinig mogelijk tijd te laten zich te versterken.

Leuze ligt van Fontenoy nog geen 2 uren gaans. Toch verliepen nog 2 dagen (8—10 Mei), voor eene poging werd aangewend, met den vijand in aanraking te komen. Daar nu de Franschen reeds den 8sten op marsch waren gegaan van Doornik naar laatstgenoemde plaats en den 11den de eigenlijke aanval plaats had, werd den Maarschalk alle tijd gelaten zich te verschansen. Het is o.i. dan ook een fout, dat de hertog [van MAURITS] na het aanvankelijk succes zijner voorhoede niet onmiddellijk tot den aanval overging.

Trekt men met een straal van ruim één uur gaans en met Doornik als middelpunt een cirkelboog van af den rechter Schelde-oever in noordoostelijke richting, dan vindt men op dien boog de ruim 4000 M. lange stelling der Franschen. Volgens het plan in den atlas van VON KAUSLER is het op dien oever, op den rechtervleugel der stelling gelegen dorp Antoing, evenals het ongeveer 2200 M. verder in noordoostelijke richting verwijderde dorp Fontenoy lager gelegen dan het omliggende terrein. Ongeveer 1800 M. van laatstgenoemd dorp vindt men op den linkervleugel het bosch van Barry.

De Maarschalk had den buitenrand van Antoing doen versterken, evenals het achter Fontenoy op een hoogterand gelegen kerkhof van dien naam.

De laatstgenoemde verschansingen schijnen zeer sterk te zijn geweest, terwijl een ravijn, dwars vóór dit centrum gelegen, de nadering zeer moest bemoeilijken. Drie redouten op den hoogterand tusschen beide

dorpen, doch als het ware een geheel uitmakende met de werken van het kerkhof, en een tweetal op den linkervleugel, waarvan een achter genoemd bosch, droegen er toe bij, de stelling zeer sterk te maken, terwijl eene batterij aan de overzijde van de Schelde het front van het niet zoo moeilijk te naderen Antoing flankeerde.

Er stonden 200 stukken geschut in batterij, terwijl de Franschen achter de versterkingen "tot over het hoofd begraven lagen" en zij versperringen "als bergen" hadden gebouwd, "de Geallieerden steeds tegen een gebergte moesten schieten 'tgeen geen groote werking onder de begraven vijanden konde hebben" ³⁸).

Het schijnt, dat het gezicht op deze stelling nog al indruk op den aanvaller heeft gemaakt.

Bosscha vraagt, en o. i. terecht, of men deze stelling links latende liggen, niet op eene andere wijze het voorgenomen ontzet van Doornik had kunnen beproeven.

Achttende de Hertog van MAURITS evenwel een aanval noodig, dan zou in de eerste plaats eene omtrekking van den linkervleugel zeer veel kans van slagen hebben gehad, daar deze door het uitgebreide bosch van Barry ongezien had kunnen plaats hebben. In de tweede plaats kwam een met kracht ondernomen aanval — gepaard met een beschieten der flankerende batterij — op Antoing in aanmerking, daar dit dorp gemakkelijker te naderen was dan Fontenoy, en eens genomen, den Maarschalk zou genoodzaakt hebben de stelling te ontruimen.

Het is niet onze taak den veldslag te beschrijven. Wij wenschen alleen te doen uitkomen — en daarom was een nadere aanduiding der stelling noodig — dat, zoowel volgens *Bosscha*, *Wagenaar* als J. D. J.,

---

³⁸ J.D.J., bladz. 118.

de aanval in drie colonnes plaats had ³⁹⁾, te weten: de Hollandsche troepen op den rechtervleugel der stelling, de Engelschen op den linkervleugel en de Hannoveranen en Oostenrijkers in het centrum. De eerstgenoemden deboucheerden te dien einde uit het bosch van Barry en stelden zich in slagorde in de vlakte van Antoing. "Verscheiden Bataillons" dezer colonne hebben den aanval op Antoing tot driemaal toe gedaan, "maar zij wierden telkens gerepousseert door 't conteneue vuur der vijandelijke Batterijen" ⁴⁰⁾. Blijkens verschillende, in den Europeesche Mercurius ⁴¹⁾ opgenomen brieven van ooggetuigen, "vielen d'Engelsche en Hanoveraansche als ook de Hollandsche troepen zo manmoedig aan, dat zij niettegenstaande 't vreeslijk vuur uit d'Artillery van de Vijanden meester wierden van de twee voorste verschansingen". Het meeste succes hadden de Engelschen, die, door het terrein verhinderd in linie op te rukken, genoodzaakt waren de beide vleugels terug te houden, maar ondanks deze nadeelige omstandigheid door hun wel gericht vuur er in slaagden, eenige honderd schreden voorbij Fontenoy te komen. "Het is buiten allen redelijken twijfel, dat, zoo in dezen oogenblik Fontenoy en de redoute door een aanval in den rug vermeesterd waren en de Nederlanders zich met kracht op Antoing hadden geworpen de Franschen eenen treurigen dag te meer bij die van Azincourt en Crespy in hunne geschiedboeken zouden te melden hebben gehad" ⁴²⁾. Maar de Engelschen hadden munitiegebrek gekregen en daar de

---

³⁹⁾ Bosscha, deel II, bladz. 572, spreekt eigenlijk van vier colonnes, omdat volgens hem de Nederlandsche troepen in twee "linker colommen" oprukten.

⁴⁰⁾ Europeesche Mercurius, Juni 1745, bladz. 235.

⁴¹⁾ Europeesche Mercurius, Juni 1745, bladz. 236—240.

⁴²⁾ Bosscha, deel II, bladz. 575.

linkervleugel niet behoorlijk op zijn tijd indrong ⁴³), gelukte het den generaal VON LÖWENTHAL om met eene lersche brigade en twee Fransche regimenten, geholpen door zes stukken, hen terug te drijven. *Bosscha* ⁴⁴) zegt, dat allen, die over den slag bij Fontenoy hebben geschreven, overeenkomen, dat de Engelschen en Hannoveranen eene groote onverschrokkenheid en geoefendheid hebben ten toon gespreid, maar dat elk onpartijdige moet toestemmen, dat de wankelmoedigheid der Nederlandsche troepen tot het verlies van den slag heeft medegewerkt.

Cronström

Zooals reeds met een enkel woord is medegedeeld, stonden deze laatsten onder de bevelen van KAREL AUGUST FREDERIK, regeerenden Vorst VAN WALDECK, veldtuigmeester in Oostenrijkschen dienst. Deze was “op den 19den van Sprokkelmaand deezes jaars 1745 door de Algemeene Staaten, aangesteld tot “Generaal en Chef, over de Troepen van den Staat, in de Nederlanden, gedestineerd tot secours der Koninginne van Hongarije en Boheemen en stond hij in die hoedanigheid onder de bevelen van den Hertog van MAURITS ⁴⁵). Een zijner ondercommandanten was de bejaarde generaal Baron IZAAK VON CRONSTRÖM. Alleen *Bosscha* en de Heer *van Sypesteyn* noemen hem, ter zake van den slag bij Fontenoy, met name. Hij zou volgens den eersten (*Bosscha*) op den uitersten linkervleugel het dorp Antoing hebben moeten aantasten, maar dit niet met den noodigen ijver hebben gedaan, “ 't zij dat het vuur der vijandelijke batterijen hem en zijne troepen onthutst had, 't zij dat naijver jegens

---

⁴³ Europeesche Mercurius, Juni 1745, bladz. 236—240.

⁴⁴ *Bosscha*, deel II, bladz. 577.

⁴⁵ Wagenaar, Aanmerkingen op het XXste deel, bladz. 3.
Europeesche Mercurius, Februari 1745, bladz. 126.

den Vorst VAN WALDECK, die een bevel voerde, 't welk hij zich had toegedacht, hem diens bevelen niet zoo gereedelijk deden volbrengen" ⁴⁶). De vorst moest een tweede bevel zenden en eindelijk zelf daarheen snellen. Toch brachten de troepen het niet verder dan op een half kanonschot van de vijandelijke verschansingen. De tweede (*van Sijpestein*) meent, dat de "Generaal ISAAC BARON VAN CRONSTRÖM uit naijver, dat hij onder de orders van den jongeren Generaal VAN WALDECK moest dienen, hardnekkig geweigerd had zijne orders tot het bestormen van het dorp Fontenoy op te volgen, waardoor volgens Waldeck de slag zou zijn verloren" ⁴⁷). Deze opmerking, die in hoofdzaak met die van *Bosscha* overeenkomt, is evenwel in zoverre niet juist, dat de generaal niet Fontenoy, maar Antoing had moeten bestormen.

De Baron VAN CRONSTRÖM, een Zweed van afkomst, was den 22sten Januari 1662 ⁴⁸) in fort Avesta in Dagle-Carlje geboren, in 1745 dus ruim 83 jaren oud. De Algemeene Staten hadden hem voor dat jaar benoemd en aangesteld als generaal der infanterie. Hij stond dus als zoodanig onder de bevelen van den Vorst VAN WALDECK. Van zijn jeugd af in Hollandschen dienst, had hij als brigadier in den Spaanschen successie-oorlog gediend en zich een goeden naam verworven. O.a. was hij in 1712 met grooten lof werkzaam geweest bij den aanval op Quesnoi, door het redden eener hevig aangevallen mortierbatterij.

---

⁴⁶ Bosscha, deel II, bladz. 573.

⁴⁷ van Sijpesteijn, bladz. 110.

⁴⁸ De Heer *van Sijpesteijn* noemt 3 Juli 1661 als geboortedag. Onze opgave hebben wij ontleend aan Bosscha, deel 11, bladz. 622, noot, waar wordt vermeld, dat de Generaal v. Cronström zelf dien datum tijdens zijn proces zou hebben opgegeven.

Dat hij in den slag bij Fontenoy niet zoo doortastend te werk ging, als wel noodig was, mag o.i. wel aan zijn hooge jaren worden toegeschreven. Ot hij evenwel naijver koesterde jegens den Vorst VAN WALDECK, is ons onbekend. Toch schijnt er iets tusschen de beide generaals te hebben plaats gehad, ten minste Prins Willem IV spreekt den 5den Augustus 1747 in zijne verklaring aan de Staten van Holland over een zeer scherpen brief, door den Vorst VAN WALDECK aan CRONSTRÖM geschreven, "*rakende het gepasseerde bij Fontenoy*" ⁴⁹). Dit neemt evenwel niet weg, dat de vorst als opperbevelhebber der Hollandsche troepen de verant woordelijke man was, zijne onderbevelhebbers moest kennen en dienovereenkomstig had moeten handelen.

"*De lafhartigheid der Nederlanders*" in dien slag is misschien wel wat breed uitgemeten en daaraan eenig meerder gewicht gegeven, om dat der misslagen in het geheele beleid van den slag niet zoo groot te doen schijnen, en plichtverzuimen van anderen te minder te doen uitkomen ⁵⁰).

Doornik

Ondanks het verlies van den slag, bleek Doornik niet zoo gemakkelijk te bemachtigen als de Zuid-Nederlandsche vestingen in het vorig jaar. De commandant was, zooals reeds gezegd is, de Generaal der infanterie Johan Adole Baron VAN DORTH, die, toen hij eindelijk de stad moest overgeven, aan de Staten-Generaal verlot vroeg, de citadel nog te mogen verdedigen. En ofschoon nu de vraag, of dit wel noodig was, met het oog op het hopelooze van den toestand, in verband met het te vergieten menschenbloed, ontkennend kan worden beantwoord,

---

⁴⁹ Wagenaar, Nalezingen, bladz. 429.

⁵⁰ Bosscha, deel 11, bladz. 576

bewijst het toch, dat zeker alle energie nog niet was uitgedoofd, ook de Generaal-Majoor JAKOB BARON VAN BRAKEL, die nog vóór het eind van het beleg den door een beroerte overvallen commandant moest vervangen, gaf niet toe, dan toen hem na 20 dagen een "eerlijken aftogt" werd toegezegd. Hij moest er echter in bewilligen, dat de troepen niet meer vóór den 1sten Januari 1747 tegen Frankrijk of diens geallieerden, hetzij in hun geheel, hetzij over andere korpsen verdeeld, mochten optreden.

De Hertog van MAURITS deed geen tweede poging tot ontzet. Daar de Franschen na hunne overwinning en de overgave van Doornik niet tot den aanval overgingen, kon hij ongehinderd terugtrekken op Ath en vervolgens zich legeren achter de Dender bij Lessines, tusschen die plaats en Geraadsbergen (Grammont), waar hij ook verder ongemoeid bleef.

Ostende

Na den val van Doornik werd Gent door den Generaal VON LÖWENTHAL overrompeld, onderwierpen zich **Aalst** en **Brugge**, viel Oudenaarde den 21sten Juli in von LÖWENTHAL's handen en gaf Dendermonde zich den 12den Augustus over.

Ostende, aan welks behoud de Engelschen groote waarde hechtten, werd nu ook in staat van tegenweer gebracht. Hier voerde de Graaf DE CHANCLOS, dien wij later (1747) te Oudenbosch zullen ontmoeten, het bevel. Het garnizoen werd vermeerderd tot 5 bataljons Engelsche, 1 bataljon Hollandsche troepen, 2 compagnieën Oostenrijkers en 209 kanonniërs, terwijl een eskader van 5 Engelsche oorlogsschepen voor de haven kruiste. De omtrek werd gedeeltelijk geïnundeerd, waardoor deze niet in te sluiten vesting alleen genaakbaar was aan de zuidwestzijde, d.i. aan den kant van Nieuwpoort.

Het was de Generaal von LÖWENTHAL, die de stad den 7den Augustus berende met 4 brigades infanterie, 8 bataljons en 3 eskadrons. Na zich van **Oudenburg, Mariënkerke** en de **schans Plassenthal** te hebben meester gemaakt, liet hij in de nacht van 13 op 14 Augustus tegenover de Nieuwpoortsche poort de loopgraven openen en in den daaropvolgenden nacht reeds de tweede parallel, niettegenstaande de belegerden zich met geschut en geweervuur dapper weerden. Den 18den 's morgens werd het vuur tegen de vesting geopend uit 28 kanonnen, 24 mortieren, terwijl den 19den op de duinen van Lismoris (ten noordoosten van Ostende) twee kanon- en twee mortierbatterijen werden gebouwd ter bestrijking van den havenmond. Een uitval uit de vesting, den 18den vroeg ondernomen, had geen succes. Den 23sten werd de bedekte weg aangevallen, maar eerst na eene dappere verdediging, waarbij aan beide zijden groote verliezen werden geleden, prijsgegeven. Het schijnt, dat het vuur der vijf Engelsche schepen den Franschen weinig schade heeft berokkend ⁵¹). De GRAAF DE CHANCLOS verzocht den 24sten te mogen capituleeren, naar het schijnt, tengevolge van het “verschrikkelijk vuur der Franschen die in vier dagen tijds 4000 bommen in de stad wierpen, en hij gaf dus de niet in te sluiten vesting over, zonder tot het uiterste te hebben gewacht. Het garnizoen mocht met alle krijgseer de vesting verlaten.

Neutraal of partij

Zoals wij weten, waren de gesloten verdragen oorzaak, dat de Republiek hare troepen tegen Frankrijk te velde zond. En ofschoon nu LODEWIJK trachtte haar over te halen tot het sluiten van een verdrag van neutraliteit, gaven de Staten, ondanks de geleden verliezen, ten

---

⁵¹ Deux capitaines étrangers au service de France, bladz. 31—34.

antwoord, dat zij hierin alleen niet konden, noch wilden beslissen, maar in overleg zouden treden met hunne bondgenooten Engeland en Oostenrijk ⁵²).

Frankrijk trachtte zich nu lucht te verschaffen, door den pretendent KAREL EDUARD den Engelschen Koning op den hals te halen ⁵³). De Republiek, door het tractaat van 1713 daartoe verplicht, moest dezen nu niet alleen hulp zenden (onder den Prins MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK) ⁵⁴), maar zag ook den Hertog van MAURITS met het grootste gedeelte der Engelsche troepen en 6000 man naar Engeland vertrekken.

---

⁵² Zie hieromtrent o. a. Wagenaar, deel XX, bladz. 19 en 20; J. D. J., bladz. 182 en volgende.

In meergemelde secr. resolutie verklaren haar Ho. Mo. o. a. aan den Franschen Koning *“dat geen vrije en independenten staat meer mishandelt heeft kunnen worden, als haar Ho. Mo. door zyne Aller Chr. Majesteit mishandelt zyn, zonder dat eenige andere reeden, als omdat zy zig niet hebben willen separeeren van haare Geallieerden, en met een woord, omdat zy zig niet hebben willen schicken na de wille begeerte van syne Aller Chr. Majesteit tot haar eige zelfs nadeel”*

⁵³ Ook deze handelwijze wordt Lodewijk door de Algemeene Staten in de meergenoemde resolutie verweten : *“Dat Syne Aller Chr Majesteit de zaeken daarbij niet laatende, alwyders heeft ondernomen te souteneeren en te foveeren eene Rebellie in het Rijk van Groot Brittanniën, begonnen en voortgezet onder de directie van den oudsten zoon van den Pretendent, dewelke indien van succes was geweest, eene totale subversie van Kerk en Staat in dat Rijk te weege gebragt zoude hebben”*.

⁵⁴ Hiertoe werd de bezetting van Doornik gebezigd, welke ingevolge de capitulatie nergens anders toe gebruikt kon worden (zie bladz. 16). Frankrijk evenwel protesteerde hiertegen, ofschoon het beweerde zich met de pogingen van den pretendent niet in te laten

Brussel

Nadat den 5den September **Nieuwpoort** en den 8sten October **Ath** waren genomen, werden de winterkwartieren betrokken, door de . Franschen bij Gent en door de verbondenen bij Antwerpen.

De winter van 1745—46 maakte in zooverre eene uitzondering op den regel, dat toen ook de Franschen niet bleven stil zitten. Het feit, dat het leger der verbondenen verzwakt was door de detacheringen naar Engeland, in vereeniging met de omstandigheid, dat het moeilijk te verdedigen Brussel de vrij aanzienlijke bezetting van 9000 man had, was waarschijnlijk oorzaak, dat de Maarschalk het plan opvatte deze troepen krijgsgevangen te maken ⁵⁵). Ondanks de flinke houding van den bevelhebber dier stad, de Luit.-Generaal PHILIP VAN DER DUYN, gelukte hem dit volkomen. Het is opmerkelijk, dat de Vorst VAN WALDECK door een spion een briefje aan dien commandant liet brengen (17 Februari), de mededeeling bevattende: "le secours arrive le vingt". Die hulp is nooit verschenen, maar VAN DER DUYN capituleerde niet, voordat de 20ste Februari was verstreken.

1746

De veldtocht van 1746 maakt, zoo mogelijk, wat de verbondenen aangaat, een nog treuriger indruk dan die der vorige jaren. Het gold toen nog, de vestingen Mons, Charleroi en Namen tegen Frankrijk te verdedigen. Door het vertrek van den Hertog van MAURITS was het leger der bondgenooten, 42.000 man sterk, in de minderheid

---

⁵⁵ In een noot op bladz. 586 deelt *Bosscha* een zinsnede mede uit een brief van den Maarschalk aan den Graaf von Kaünitz, Oostenrijksch minister te Brussel, luidende als volgt: "*Vous avez faite la faute d'y (Bruxelles) mettre une grande garnison, il est juste que nous en profitons*". Dit heeft natuurlijk zin, als men weet, dat "Brussel volstrekt niet te verdedigen was".

gekomen. Het stond onder den Oostenrijkschen Generaal BATHIANI en had zich, na het opbreken der winterkwartieren, achter de Dijle tusschen Leuven en Mechelen opgesteld. Toen evenwel de Franschen deze plaats en Thienen hadden genomen, week genoemde generaal tot bij Breda terug, alwaar hij de linie van Ter Heijden bezette. Opmerkelijk zijn de overwegingen, welke nu bij het Fransche leger plaats vonden. Men scheen er aan te denken het leger der verbondenen te willen aantasten, ofschoon dit zich op Nederlandsch grondgebied bevond niet alleen, maar de aanvaller zich in de onvruchtbare streek ten zuiden van Breda moest behelpen, terwijl de verdediger steeds toevoer kon ontvangen. De beide laatste omstandigheden schijnen den doorslag te hebben gegeven: men deed den aanval niet ⁵⁶).

Onderhandelingen

Eerst een jaar later, toen LODEWIJK zijn inval in de Republiek trachtte te motiveeren, kwam hij met de eerste voor den dag. In de "[Declaration communiqué par ordre du Roy aux Seigneurs Etats Generaux des Provinces Unies](#)", dd. 13 April 1747 door den Abt DE LA VILLE uit Versailles aan de Staten gezonden en door dezen den 17den d.a.v. ontvangen, werd verklaard dat de Koning in 't begin van den jongsten veldtogt (1746) recht zou gehad hebben, om met zijn Leger te trekken op der Staaten bodem, op welke men Frankrijks vijanden ontvangen had; doch dat hij toen er op vertrouwende, dat de Staten den Vrede,

---

⁵⁶ Wagenaar, deel XX, blad. 29, zegt dienaangaande: "zo omdat de Bondgenooten vast begraven lagen, agter eene versterkte Linie, die hier in 't jaar 1702, opgeworpen was, als omdat zij geduurig toevoer van volk en voorraad konden krijgen uit Holland; terwijl de schraale heide voor 't Fransche leger niets uitleveren kon".

over welke zij met hem in onderhandeling getreden waren, oprechtelijk zochten, afgezien had van eene onderneming, tot welker uitvoering hij én volgens de krijgswetten én door den slechten toestand, waarin het leger der geallieerden verkeerde, gerechtigd zou zijn geweest ⁵⁷).

Deze welwillendheid — à posteriori medegedeeld — komt verdacht voor en de sterkte van de stelling en de nadeelige omstandigheden, waarin men bij den aanval zou verkeeren, zullen ook wel den doorslag hebben gegeven.

Wat de onderhandelingen aangaat, waarvan in genoemde declaratie gewag wordt gemaakt, de Koning beweert dienaangaande in gemeld Staatsstuk, dat hij aan haar Ho. Mo. “fit proposer par un mémoire public que Son Ministre leur remit au mois de Septembre 1745 l'assemblée d'un congres pour travailler sans delay et de concert au grand ouvrage de la paix", hetgeen evenwel niet belette, dat hij den 31sten December van dat jaar het verdrag van koophandel van het jaar 1739 introk en de Staten hierdoor aan hare gevoeligste zijde trof ⁵⁸).

---

⁵⁷ De oorspronkelijke tekst van deze zinsnede, overgenomen in de secreete resolutie van den 17den April 1747, luidt als volgt; “*Le Roy auroit été en droit dez le commencement de la dernière campagne, d'entrer avec son Armée sur le territoire des Etats Generaux, lorsqu'il s'y accorderent une retraite aux Troupes ennemies de la France; mais Sa Majestè persuadée qu'il n'y avoit que de la sincerité dans les demarches qu'ils faisoient alors aupres d'Elles pour parvenir à la Paix, suspendit l'exécution d'une entreprise que les lois de la guerre, et le mauvais état de l'armée des allees auroient également justifié*”.

⁵⁸ Dit intrekken van het handelsverdrag had plaats, naar aanleiding van het gebeurde met drie Fransche Oost-Indievaarders, welke door de Engelschen genomen waren en waarvan twee door den gouverneur generaal onzer Oost-Indische Koloniën waren gekocht. Lodewijk XV eischte deze schepen terug, welken eisch de Republiek evenwel niet kon inwilligen. De Algemeene Staten geven evenwel in de secr. res. van 7 Nov. 1747 eene andere reden op. Zij

Dit congres heeft niet plaats gehad, omdat, gelijk haar Ho. Mo. later aan den Koning verklaarden (secr. res. 7 Nov. 1747) “de experientie genoeg geleert heeft, dat het houden van een generaal congres om aan het werk van den vrede te arbeiden, zonder dat eenige praeliminairen onder de strijdende Mogendheden vooraf geconcerteert zijn, zelden of nooit van eenig effect is, maar eerder de zaaken meer embrouilleert als appleneert”. De Staten wilden evenwel van hun kant ook bewijzen geven, dat zij niet “verflaauwden in haaren sinceeren ijver om te arbeijden tot de herstellinge van de rust en zochten daarom *“met lang daarna eene andere ende betere weg zoo zij verhoopten om daartoe te geraken”*, d.i. zij zonden een gevolmachtigde aan den Koning, *“niet met een verborgen intentie om daardoor tijd te winnen”*, zooals Z.M. beweerde, *“maar integendeel met de opregtste begeerte on beste trouwe des werelds”*. UNICO WILLEM GRAAF VAN WASSENAAR-TWICKEL verkreeg evenwel niet meer dan de toezegging, *“dat het slegten der veroverde sterke Plaatsen in de Nederlanden, waarmede de Franschen een begin gemaakt hadden,*

---

verklaren nl dat, toen zij *“volgens de trouwe der Tractaten tusschen Zijne Majesteit den Koning van Groot Brittannien en deezen Staat subsisteerende, en volgens hetgeene zij verpligt waren uit hoofde van haare gemeene belangen in zulk een gewigtig stuk, een Corps van haare Troupes tot secours derwaarts”* — nl. tot bijstand tegen den pretendent — *“hebben gezonden, Sijn Aller Chr. Majesteit daarover wederom zoo gevoelig is geweest, dat daar uit geleegentheid heeft gezogt, om, onder pretext als of die Troupes derwaarts gezonden waren tegens den inhoud van de capitulatiën waaraan zij waren verbonden”* — Doornik — *“waarvan nogtans het tegendeel evidentelijk is gedemonstreert, in te trekken en dus te verbreeken het Tractaat van Commercie in den jaare 1739 op de solemneelste wijze tusschen Sijne Majesteit en den Staat aangegaan”*.

vooreerst gestaakt en de Fransche wapenen, gedurende den gantschen veldtogt, niet gebragt zouden worden op den bodem van den Staat".

" 't Werk der algemeene bevrediging, het groote oogmerk deezer bezendinge vorderde" dan ook "luttel" ⁵⁹), en wel voornamelijk door de "harde en onaanneemelijke conditiën, die Zijne Majesteit aan haar Ho. Mo. en derzelve Geallieerden wilde voorschrijven" ⁶⁰).

Daar deze onderhandelingen maanden lang duurden, is men onwillekeurig geneigd verband te zoeken tusschen haar en het meer dan lijdelijk optreden der troepen. Men wilde niet geheel met den Franschen Koning breken en hoopte misschien, door weinig tegenstand te bieden, hem van het grondgebied der Republiek af te houden.

Mons

Na de verovering van het kasteel van Antwerpen, welks omtrek tot aan het glacis met huizen en tuinen was bebouwd en waarin de Franschen in vijf dagen tijds 9000 bommen wierpen (30 Mei), werd den 7den Juni de stad Mons of Bergen door den Prins DE CONTI aan twee zijden te gelijk berend met 48 bataljons en 16 eskadrons. In deze vesting, welke zeer sterk wordt genoemd, en welker omtrek voor het grootste gedeelte geïnunderd was, lag eene bezetting van 6 bataljons, en 2 eskadrons, onder de bevelen van den Prins VAN HESSEN PHILIPSTHAL en den Oostenrijkschen Luitenant-Generaal GRAAF DE NAVA.

Volgens het plan in de *Deux capitaines étrangers au service de France* was de 1600 M. lange en 1000 M. breede stad omgeven door een gebastioneerden hoofdwal met natte gracht, waarvóór een tweeden eveneens met natte gracht omgeven gebastioneerden voorwal.

---

⁵⁹ Wagenaar, deel XX, bladz. 22—25.

⁶⁰ Secrete Resolutie dd. 7 Nov. 1747.

Behalve enkele ravelijnen, lagen hiervóór tamelijk gelijkmatig over het front verdeeld, zes hoornwerken, dicht onder genoemden voorwal. Slechts twee dezer hoornwerken waren door sappen ⁶¹⁾ te bereiken, daar de overige door de inundatie goed gedekt werden. Het eerste, dat van Bertamont, lag in het zuiden en sloot een, op de hoogte van Bertamont uitlopend, ± 300 M. breed en ± 500 lang acces af; het tweede, dat van Nimy, lag in het noorden, links leunende tegen de inundatie en rechts tegen den Vivier des apótres, zijnde een, ± 200 M. breed en ± 1500 M. lang onder den voorwal gelegen water, voor welks oostelijk gedeelte, Étang des Prêtres genoemd, een eveneens door inundatiën gedekt hoornwerk lag. Zoowel Bertamont als Nimy konden slechts in front worden aangevallen.

Daar de aanhoudende regen de belegeraars zeer in hun werk hinderde ⁶²⁾, konden eerst in den nacht van 24 op 25 Juni tegen beide genoemde werkende loopgraven worden geopend. Ofschoon de verdediger, dank zij de uitgebreide inundatie, zijn aandacht voornamelijk slechts op twee punten had te vestigen, de verdediging dus in zeer gunstige conditiën verkeerde, is deze, blijkens verschillende door ons geraadpleegde schrijvers, zeer lijdelijk geweest. Niet alleen liet men de dagen van den 7den tot den 24sten ongebruikt voorbij gaan, maar ook na het openen der loopgraven werd weinig uit de vesting gevuid. Men liet de Franschen ongestoord aan hunne batterijen werken, deed geen uitvallen en zag het lijdelijk aan, dat in den 8sten nacht dien van 1 op 2 Juli — tegenover beide werken de 4de parallel — d.i. die, welke onmiddellijk langs den bedekten weg liep — werd begonnen. In den 10den nacht werd de vijand meester van de uitspringende wapenplaatsen, terwijl in den daarop volgenden nacht door hem aan

---

⁶¹⁾ Werk van [sappeurs](#), loopgraven..

⁶²⁾ Wagenaar, deel XX, blad. 20

bruggen en grachtsovergangen werd begonnen en tevens aan de bresbatterijen werd gewerkt. In den 16den nacht maakten de Franschen zich meester van Bertamont, van den bedekten weg, behoorende tot den achter dit hoornwerk gelegen voorwal en van een gedeelte van Nimy. Toen verklaarde de eerstaanwezende ingenieur inde vesting, de Luitenant-Kolonel JAMÉ, dat de plaats nog slechts twee à drie dagen te houden was, tengevolge van welk advies de krijgsraad tot de overgave besloot.

Gaat men nu na, dat de Franschen eerst nog Nimy moesten veroveren, dan nog vóór eenige ravelijnen, den voorwal en den hoofdwal stonden, natte grachten hadden te dempen en ondanks hunne overmacht op grooten weerstand hadden kunnen stuiten, dan bevreedt ons niet alleen dit advies, maar is het onbegrijpelijk, dat de Prins VAN HESSEN zich met het votum van den krijgsraad vereenigde. De vesting werd niet alleen door hem overgegeven, voordat het geschut geheel tot zwijgen was gebracht, maar hij stemde er zelfs in toe, dat de geheele bezetting, Oostenrijkers zoowel als Nederlanders, krijgsgevangen werd gemaakt, met uitzondering van hem zelve en den GRAAF DE NAVA.

En moge nu ook de Europeesche Mercurius ⁶³⁾ beweren, dat de "Belegers een zwaar verlies geleden hebben door 't continuele vuur van 't Guarnizoen van 2300 Man" ⁶⁴⁾, dat de troepen in de vesting zich op een uitmuntende wijze van hunnen plicht hebben gekweten en ook de Prins VAN HESSEN heeft uitgemunt, wij gelooven dat dit tijdschrift volgens gewoonte wel wat te schoon kleurt.

---

⁶³⁾ Europeesche Mercurius, Juli 1746, bladz. 41 en 46.

⁶⁴⁾ Volgens den door ons aangenomen maatstaf zijn de 6 bataljons en 2 eskadrons der bezetting sterk ± 3230 man.

Die sterke vesting had na een beleg van feitelijk niet meer dan 17 dagen ⁶⁵⁾ niet behoeven te worden overgegeven. Er zijn weinig verliezen geleden. Aan de Fransche zijde 149 dooden en 588 gekwetsten, in de vesting 40 dooden en 118 gekwetsten ⁶⁶⁾, getallen, die doen vermoeden, dat het bij de belegerden aan activiteit moet hebben ontbroken.

Moge de verdediging van Yperen in 1744 door den Prins VAN HESSEN iets krachtiger zijn geweest, de niet geheel gunstige indruk, dien men daar reeds van dien bevelhebber krijgt, wordt niet verbeterd door zijn gedrag bij het beleg van Mons, tengevolge waarvan niet alleen die plaats, maar ook het garnizoen verloren ging.

Gedurende de belegering van Mons was Graaf PALFI met versterking uit Duitschland aangekomen en had de vereeniging hiervan met het leger der verbondenen op de heide tusschen Hasselt en Brey — volgens *Bosscha* bij Peer — plaats. De uit Weenen overgekomen PRINS KAREL VAN LOTHARINGEN aanvaardde het opperbevel over dit, 66.000 werkelijk dienstdoende soldaten sterk leger, dat evenwel ook nu werkeloos bleef.

Charleroi

Den 14den Juli werd door de Franschen het beleg vóór Charleroi geslagen. De pogingen der verbondenen, hieraan een eind te maken, waren zeer onvoldoende, zoodat deze vesting, welke door de Franschen door een circumvallatielinie was omgeven, den 3den

---

⁶⁵⁾ Rekent men van af 17 Juni, dan komen er 17 dagen bij, welke evenwel door het slechte weer ongebruikt zijn voorbijgegaan, dus nog geen 5 weken in het geheel.

⁶⁶⁾ Deux capitaines étrangers au service de France, bladz. 55.

Augustus, na eene allerellendigste verdediging, werd overgegeven ⁶⁷). Het garnizoen werd krijgsgevangen gemaakt.

Namen

Wat Namen aangaat, deze stad werd den 20sten September door den bevelhebber, den Luitenant-Generaal BENJAMIN CROMMELIN in handen der Franschen gesteld, ofschoon den 13den te voren eerst de loopgraven door de Franschen waren geopend. Tien dagen later werd ook het kasteel overgegeven, in weerwil van het protest van verscheiden leden van den krijgsraad ⁶⁸), die er o.a. op konden wijzen, dat de verdedigingsmiddelen op lange na niet waren uitgeput; 7350 man werden krijgsgevangen gemaakt.

Het is hier de plaats niet, ter zake meerdere mededeelingen te doen ⁶⁹); maar het is noode, dat wij ons er van onthouden, met bewijzen te

---

⁶⁷ Dat de Europeesche Mercurius van Augustus 1746 niet aarzelt een te Parijs gepubliceerden brief mede te deelen, waarin van Fransche zijde wordt gezegd, dat de bevelhebber - de oude en gebrekkige Graaf de Beaufort — de vesting “op een zeer singuliere wijze heeft moeten overgeven” en de bezetting voor den aanval van twee grenadier-compagnieën, “ten uitersten verschrikt” als zij was voor met schoppen en houweelen gewapende arbeiders, op de vlucht ging, terwijl de gouverneur“, in allerijl naar den wal geloopt geen prompter middel ter redding van het garnizoen bij de hand hebbende daarop direct 't witte vaandel heeft opgestoken”, kan alleen daardoor verklaard worden, dat dit tijdschrift zelfs uit zulk een gedrag nog lof weet te halen. Dat opsteken van 't witte vaandel toch werd door den gouverneur “ook recht ter passé gedaan, want de granadiers zoowel als de arbeiders zouden ongetwijfeld met de vluchtende in de stad zijn gedrongen” en alles wat hun voorquam gemassacreert hebben”. Wij hebben nergens kunnen vinden, dat de Graaf de Beaufort ter zake van zulk een gedrag voor den krijgsraad is moeten verschijnen

⁶⁸ Bosscha, deel II, bladz. 598

⁶⁹ In de capitulatie van de stad werd o.a. het o.i. naïeve voorstel gedaan: “dat het aan de belegeraars niet vrij zal staan aan de stadzijde 't kasteel t'attacqueeren,

staven, hoe onverantwoordelijk dit prijsgeven was van de stad en het kasteel Namen, "een der sterkste Barriere-steden en de eenigste in de Nederlanden, tusschen de Maaze en de zee, die nog in de magt der Keizerinne-Koninginne was" ⁷⁰).

Wel was er door de geallieerden een zwakke poging gedaan tot ontzet, maar doordat "de altijd wakkere LÖWENTHAL", met spoed en beleid opgetrokken, zich meester had gemaakt van Huy, moest PRINS KAREL VAN LOTHARINGEN, vreezende afgesneden te worden van zijn water-gemeenschap met de Republiek, zijn stelling tusschen Mazy en de bronnen van de Méhaigne verlaten. Hij trok achter de Maas en liet Namen aan hare zelfverdediging over.

De Staten waren zodoende nu "beroofd en ontzet geworden op eene onherstelbare wijze van haar Barrière, die in den voorgaanden oorlog, ten kosten van zooveel goed en bloed verkreegen en die met de solemneelste Tractaten bevestigd en bekragtigt was" ⁷¹).

Men zal moeten toegeven, dat het eind van den veldtocht niet geschikt was, de fouten der vorige jaren te vergoeden. Met het verlies van Namen toch was feitelijk de verovering der Oostenrijksche Nederlanden ten westen van de Maas voltooid, terwijl LODEWIJK XV zich wel wachten zou het oostelijk gedeelte te nemen, daar hij hierdoor in

---

of daarop, alsmede niet op de werken te schieten, gelijk ook niet aan de belegerden, om van de kasteelzijde, of de werken van dien, op de stad te vuren". De Fransche bevelhebber besliste o. i. zeer terecht: "De belegerden of belegeraars, zullen te dien opzichte handelen zo als 't hen goeddunkt, staande zulks van de wederzijdsche willekeur".

⁷⁰ Wagenaar, deel XX, bladz. 32.

⁷¹ Secrete Resolutie dd. 7 November 1747.

onmin met den Koning van Pruisen en de Rijksvorsten zou kunnen komen ⁷²).

Slag bij Rocoux

Zoals reeds is medegedeeld, was het leger der verbondenen, na het verlies van Huy, over de Maas teruggeweken. Later andermaal beneden Maastricht die rivier overgetrokken, had het zich den 10den October gelegerd tusschen Houtain en Luik, met voorposten tusschen Roclange aan de Jaar en Ans. Het was toen 74.700 man ⁷³) sterk, dus iets meer dan toen de Prins van Lotharingen het bevel op zich nam, terwijl de Maarschalk VAN SAKSEN met 111.000 man tusschen Bilsen en Tongeren tegenover hem stond.

Den 11den October ging de Maarschalk tot den aanval over. In dezen slag, welke naar het dorp Rocoux is genoemd, hebben de Nederlanders, wier reputatie bij Fontenoy had geleden, door hun algemeen erkend, dapper gedrag, dien smet uitgewischt. Zij stonden op den linkervleugel (van Ans tot Rocoux) der van het noorden naar het zuiden, evenwijdig aan de Maas loopende slaglinie, terwijl in het centrum Hannoveranen, Hessen en Engelschen (Rocoux, Woicoux, Liers) en op den rechtervleugel Oostenrijkers (tusschen Liers en de Jaar) waren opgesteld.

De Vorst VAN WALDECK, die hen aanvoerde, werd het eerst door overmachtige artillerie en infanterie aangevallen. Hij verweerde zich dapper en trok, voor de overmacht wijkend, herhaaldelijk opnieuw stelling nemend, terug. Het verlies van Rocoux, dat rechts van hem gelegen, een weinig later dan hij, werd aangevallen, noodzaakte hem, voor goed den terugtocht te aanvaarden.

---

⁷² Wagenaar, deel XX, bladz. 36.

⁷³ Volgens Bosscha, deel 11, bladz. 600, 73,000 man.

Deze slag, in welken alleen deze vleugel in het gevecht is gekomen, wordt waarschijnlijk daarom een halve bataille genoemd.

Speculaties

Velen verwijten den Oostenrijkers hunne werkeloosheid.

*Bosscha*⁷⁴) meent, dat Prins KAREL “zijne Oostenrijkers, die den regter vleugel vormden, wel zorgvuldig uit den strijd heeft gehouden”, terwijl *Wagenaar*⁷⁵) beweert, dat “de Oostenrijkschen door een gedeelte der Franschen Legers, welke hunne bewegingen gade sloeg, belet werden deel te nemen in 't gevegt”.

De Heer *van Sijpesteijn*⁷⁶) daarentegen verklaart dienaangaande, dat de Oostenrijksche troepen onder den Generaal BATHIANI “standvastig geweigerd hadden deel te nemen aan het gevecht, uit naijver op de Hollandsche troepen, die zich dien dag onder den dapperen Regeerenden Vorst KAREL AUGUST FREDERIK VAN WALDECK⁷⁷), den opperbevelhebber der Hollandsche troepen, met roem overlaadden”. Indien dit waar is, zou het niet getuigen voor den Prins VAN LOTHARINGEN, die, toen hij in 1744 in den Neder-Elzas viel, zich veel roem verwierf en nu, in volle actie, genoeg zou hebben genomen met eene weigering.

Bovendien maakt het een eenigszins vreemden indruk, dat die “standvastige weigering zou zijn voortgesproten uit naijver op de Hollandsche troepen, op den jongeren dapperen regeerenden Vorst KAREL AUGUST FREDERIK VAN WALDECK”, wiens “succes BATHIANI niet wilde bevorderen”. Het is waar: het succes geeft dikwijls den maatstaf voor de beoordeeling der personen, maar ware BATHIANI (voor een

---

⁷⁴ Bosscha, deel II, bladz. 601.

⁷⁵ Wagenaar, deel XX, bladz. 34.

⁷⁶ van Sijpesteijn, bladz. 109.

⁷⁷ Lees: Karei August Frederik, regeerend vorst van Waldeck

oogenblik aangenomen, dat hiertoe de mogelijkheid bestond) met goed gevolg vooruitgerukt, wij gelooven, dat die daad meer ten goede zou zijn gekomen aan zijn eigen naam, dan aan dien VAN WALDECK. Aangenomen, dat die "standvastige weigering juist is, dan heeft ze zeker niet den naam, noch het succes van laatstgenoemden benadeeld, maar wel schade toegebracht aan den goeden naam van den Generaal BATHIANI zelf en aan het succes van den dag. Aan den roem, door den Vorst VAN WALDECK behaald door zijne hardnekkige verdediging en beleidvollen terugtocht, kon door den Oostenrijkschen generaal, die zich op den tegenovergestelden vleugel, ruim een uur gaans verder oostwaarts bevond, noch iets afgenomen, noch iets toegevoegd worden.

Onzes inziens hadden de Oostenrijkers dan ook vooruit moeten rukken. Zij zouden, hoewel op weerstand, misschien wel op overmacht stuitende, een heilzame afleiding aan den linkervleugel hebben bezorgd en den Franschen de mogelijke overwinning zeer hebben bemoeilijkt.

Welk doel trachtte de Maarschalk te bereiken, toen hij tot dien aanval besloot? Karakteristiek voor dien tijd noemen wij de woorden van *Bosscha*⁷⁸), dat "de MAARSCHALK VAN SAKSEN tusschen Tongeren en Bilsen gelegerd, zijn eerezucht wellicht ook niet voldaan gevoelende, zoo de veldtogt ten einde liep zonder dat hij den vijand in de oogen had gezien, besloot Prins KAREL in zijn stelling bij Luik aan te tasten", juist alsof al die belegeringen niet rnedetelden en daarbij ook de vijand niet in de oogen wordt gezien.

Ware die slag door het Fransche leger verloren, zeer waarschijnlijk zou de Maarschalk de Oostenrijksche Nederlanden weer gedeeltelijk

---

⁷⁸ Bosscha, deel II, bladz. 600.

hebben moeten ontruimen, aangezien hij een daarop gevolgd actief optreden van den Prins VAN LOTHARINGEN vele vestingen zeer waarschijnlijk weder te loor zouden zijn gegaan.

Van het betrekken der winterkwartieren zou dan vooreerst niet veel zijn gekomen; maar wie kan zeggen of de Maarschalk, wetende, dat de verbondenen hiervan waarschijnlijk niet spoedig afstand zouden doen, en bovendien vertrouwende op zijn overmacht, niet zeer bevreesd was voor mogelijke kWADE gevolgen?

Die overmacht gaf hem ontegenzeggelijk goede kansen, maar dan had hij ook, na de overwinning te hebben behaald, tot de vervolging moeten overgaan. Hij zou de verbondenen, welke met de Maas achter zich en de Jaar op hun rechtervleugel moeilijk konden uitwijken ⁷⁹), op de eerstgenoemde rivier hebben kunnen terugdringen. Dat het dezen gelukt is, na voor een gedeelte geslagen te zijn, op Maastricht terug te wijken, naar het schijnt in goede orde, zij er dus in geslaagd zijn straffeloos een flankmarsch vóór langs het front van den overwinnaar te maken, kan verklaard worden uit de omstandigheid, dat het Oostenrijksche korps — op den rechtervleugel bij de Jaar en het dichtst bij Maastricht opgesteld — nog zoo goed als intact zijnde, dien terugtocht kon dekken, maar kan ook tot de gevolgtrekking leiden, dat de Maarschalk geen groote plannen met dien aanval had.

Want ware dit wel het geval geweest, dan zou hij door flink door te tasten, niet alleen dat leger gevoelige verliezen hebben kunnen toebrengen, maar zelfs de kans hebben gehad Maastricht te nemen, eene stad, welke na den val der Zuidelijke Nederlanden, voor Oostenrijk vooral in waarde was gerezen, als zijnde voor dat Rijk de eenigste verbinding met het verbonden leger.

---

⁷⁹ Er waren ter hoogte van Viset slechts drie bruggen over de Maas geslagen, niet veel voor een opgedrongen leger.

Of zou de omstandigheid, dat Maastricht op Nederlandsch grondgebied lag den Maarschalk hebben weerhouden alzoo te handelen ?

Het komt ons dan ook voor, dat die aanval van den Franschen opperbevelhebber wel wat nutteloos was en de Heer *van Sijpesteijn*⁸⁰), die van "noodlottig" spreekt, niet het juiste woord heeft gekozen. Zonder dien veldslag, zou de stand van zaken — behoudens de geleden verliezen — niet veel anders zijn geweest.

Den 25sten October werden de winterkwartieren betrokken: door de Franschen tusschen Wavre en Mechelen, door de verbondenen achter de Maas. Dat dit laatste plaats had "tot dekking van Maastricht, waarop het Fransche leger het toen gemunt had"⁸¹) gelooven wij niet en wel vooral met het oog op die, door den vijand gekozen winterkwartieren.

---

⁸⁰ van Sijpesteijn, bladz. 110—111.

⁸¹ van Sijpesteijn, bladz. 111.

1747

In het jaar 1747 werd de verhouding tusschen Frankrijk en de Republiek eenigszins anders. Daar de onderhandelingen te Breda en de zending van den Heer VAN WASSENAAR—TWICKEL geen voldoende resultaten hadden opgeleverd, zocht LODEWIJK zijn doel op een andere wijze en wel door dwang, te bereiken. Hij gaf den Maarschalk bevel de Republiek op haar eigen grondgebied aan te tasten.

Déclaration du Roi

Dienovereenkomstig viel de Generaal VON LÖWENTHAL met 20.000 man in Staats-Vlaanderen en wel op denzelfden dag — 17 April — dat de hier in uittreksel volgende, reeds genoemde declaratie, dd. 13 April te voren, van wege Zijne Majesteit door de Staten Generaal werd ontvangen.

LODEWIJK verklaarde daarin, dat hij niet dan gedwongen door de omstandigheden en de houding der Republiek er toe was overgegaan den Bevelhebber zijner troepen te veroorlooven, zonder aanzien des persoons, die maatregelen te nemen, welke zijne bekwaamheid en ondervinding hem zouden aan de hand doen, ten einde te beletten, dal het vijandelijke leger het wettige bezit der overwinningen van den Koning zou verstoren, en om de rust der op nieuw aan Zijne Heerschappij onderworpen volkeren te verzekeren.

Niet alleen hadden haar Ho. Mo. in 1746 aan de troepen der vijanden van Zijne Majesteit veroorloofd, zich op haar grondgebied te begeven en zou de Koning dientengevolge reeds het recht hebben gehad op der Staten bodem te trekken, maar zij hadden ook in 1744 aan de

Staatsche troepen toegestaan ⁸²) in de vlakten van Rijssel en Cisoing te verwijlen, zonder dat haar Ho. Mo. geoordeeld hadden, zij hierdoor den Koning een rechtstreekschen oorlog aandeden.

Bovendien hadden zij zwarigheden bij de onderhandelingen opgeworpen, alleen om tijd te winnen, een denkbeeld, dat, hoewel het algemeen ingang had gevonden in Europa, door Z.M. werd verworpen, daar hij er de voorkeur aan gaf, te gelooven aan de goede trouw der Republiek.

Ofschoon Z.M. door dit alles dan ook genoodzaakt was op der Staten bodem te trekken, was hij niet van zins met hen te breken, maar wilde hij alleen verhinderen of voorkomen de schadelijke gevolgen van de bescherming, die zij aan de troepen van de Koningin van Hongarije en van den Koning van Engeland hadden verleend.

Door zooveel mogelijk, hetgeen hij aan zich zelf verschuldigd was, te vereenigen met de gevoelens van welwillendheid, die hij voor de Staten koesterde, had de Koning voorbedachtelijk aan zijne bevelhebbers bevolen de meest gestrengte krijgstucht te doen handhaven bij de Fransche troepen, bestemd op het grondgebied der Ver. Prov. te trekken, en hunne operatiën te regelen naar den eisch der omstandigheden. Z.M. dacht er niet aan, eenige stoornis te brengen in de uitoefening van godsdienst, bestuur of handel; integendeel, hij zal aan de onderdanen der Alg. Staten alle

---

⁸² In de laatste helft van 1744 geschied, dus toen de eerste barrière-vestingen waren genomen en Prins Karel van Lotharingen in den Elzas was gevallen. Graaf Maurits van Nassau-Ouwerkerk was toen de Marqué overgetrokken, zich daarna legerende tusschen Pont-a-Tressin en Pont-à-Bouvines bij Cisoing en Rijssel. *Bosscha* beweert (deel II, bladz. 365—566), dat dit geschied zou zijn, hoofdzakelijk met het doel om op kosten van 's vijands land te leven.

bescherming doen geworden, in de overtuiging, dat hun gedrag overeenkomstig zij met zulke gunstige voorwaarden.

En om ten slotte nog een overtuigend bewijs te geven van de oprechtheid zijner voornemens, die slechts ten doel hebben de kwaadwilligheid zijner vijanden machteloos te maken en hunne onverzettelijkheid ten aanzien eener bevrediging te overwinnen, verklaart Z. M., dat hij de plaatsen en landen, die hij verplicht zal zijn voor eigen veiligheid te bezetten, slechts als een onderpand zal bewaren, om ze terug te geven, zoodra de Ver. Prov. ondubbelzinnige bewijzen zouden hebben gegeven, dat zij den vijanden zijner kroon geen hulp meer verleenden, welke hulp toch een der voornaamste oorzaken van den oorlog is.

De Koning wenscht niets liever, dan het herstel van de algemeene rust op billijke en vaste grondslagen, terwijl het belang, dat Z.M. stelt in de veiligheid en het geluk der Alg. Staten, hem met smart doet opmerken, dat zij voortgaan hare financiën, troepen, bezittingen, hare rust en misschien den vorm van haar bestuur op te offeren aan vreemde belangen en onrechtmatige hartstochten.

In [het begeleidend schrijven](#) (memorie genoemd) van den Abt DE LA VILLE, door wiens bemiddeling genoemde declaratie den 17den April aan haar Ho. Mo. werd overhandigd, wordt o a. nog gezegd: dat Z.M. niets oprechter wenscht dan bij haar Ho. Mo., aangezien het nu nog tijd is, dusdanige besluiten te kunnen opwekken, als overeenkomstig zijn met hunne voorzorg en de waardigheid van hun gouvernement ⁸³).

---

⁸³ De oorspronkelijke tekst der "declaration" luidt o a. als volgt:

" Ce n'est donc que forcée par les circonstances et par la conduite des Provinces Unies que Sa Majesté a permis au General de ses Troupes de prendre indistinctement toutes les mesures que son habilité et son expérience dans l'art militaire pourroient luy suggerer, pour empêcher l'armée ennemie de troubler

---

la possession legitime des conquestes du Roy, et pour affermir le repos des peuples nouvellement soumis à Sa Domination.

Le Roy auroit été en droit de le commencement de la dernière campagne, d'entrer avec son Armée sur le territoire des Etats Generaux, lorsqu'ils y accorderent une retraite aux Troupes ennemies de la France; mais Sa Majesté, persuadée qu'il n'y avoit que de la sincérité dans les démarches qu'ils faisoient alors auprès d'elle, pour parvenir à la Paix, suspendit l'exécution d'une entreprise que les loix de la guerre, et le mauvais état de l'armée des alliés, auroient également justifié.

Le Roy préféra l'idée avantageuse qu'il avoit de la candeur et de la bonne foy de la République, à l'opinion généralement répandue en Europe, que sous le voile specieux d'une négociation, la véritable intention des Etats Generaux estoit de se procurer les délais nécessaires pour éloigner le danger dont ils estoient menacés, et pour se préparer à de plus grands efforts, à fin de continuer la guerre.

Ges soupçons se sont confirmés par les difficultés qu'on a fait naître avec affectation, de l'ouverture des Conférences de Breda; Difficultés aussi imprévues, que contraires aux engagements formels qu'on avoit pris avec le Roy, et qui paroissent n'avoir été imaginées que pour embarasser de plus en plus les négociations de Paix, et pour en empêcher le succès.

Quoy qu'il en soit de ce motif que l'événement ne rend que trop vraisemblable, les Troupes Hollandoises étant entrées en 1744 sur le Territoire de France dans les plaines de Lille et de Gisoing sans les Etats Generaux ayant prétendu par cette invasion faire une guerre directe au Roy, Sa Majesté déclare qu'en prenant le parti forcé d'entrer sur le Territoire de la République, son dessein n'est pas de rompre avec Elle, mais uniquement d'arrêter ou de prévenir les dangereux effets de la protection qu'elle accorde aux Troupes de la Reine de Hongrie et au Roy d'Angleterre.

Cependant le Roy, pour concilier, autant qu'il sera possible. ce qu'il se doit à lui même avec les sentimens de bienveillance qu'il conserve encore pour les Etats Generaux, a expressement ordonné aux Commandants de son armée de faire observer la plus rigoureuse discipline aux Troupes Françaises qui entreront sur le Territoire des Provinces Unies, et de régler toutes leurs opérations sur la nécessité des circonstances, Sa Majesté bien éloignée de vouloir apporter

Antwoord van de Republiek (november 1747)

De Algemeene Staten gaven op deze declaratie niet dadelijk antwoord. *Eerst den 7den November 1747*⁸⁴) zonden zij eene — in de reeds meergemelde secreete resolutie van dien datum opgenomen — missive aan den Koning en wel naar aanleiding der declaratie van **LODEWIJK** van den 27sten September te voren.

---

aucun trouble a la Religion, au Gouvernement et au commerce de la Republique, est au contraire dans l'intention d'accorder toute protection aux sujets des Etats Generaux, dans la persuasion ou est Sa Majesté, que leur conduite répondra à des dispositions si favorables.

Enfin pour donner une preuve encore plus convaincante de la sincérité des desseins du Roy, qui n'ont uniquement pour but que de rendre inutile la mauvaise volonté de ses ennemis, et de vaincre leur inflexibilité aux voyes de conciliation, Sa Majesté declare qu'Elle ne regardera les Places et Pais qu'Elle se trouveroit obligée d'occuper pour sa propre seureté, que comme un Depôt qu'Elle s'engage a restituer, dez que les Provinces Unies donneront des preuves non equivoques, qu'elles ne fournissent plus aux ennemis de sa couronne des secours de toute espece, qui sont une des principales causes de la continuation de la guerre.

Le Roy ne desire que le retablissement du repos public sur des fondemens justes et solides, et l'intérêt que Sa Majesté prend a la seureté et au bonheur des Etats Generaux, luy feroit voir avec regret qu'ils continuassent de sacrifier a des considérations étrangères et à des passions injustes, leurs finances, leurs Troupes, leurs possessions, leur tranquillité et peut estre la forme de leur Gouvernement".

In de memorie komt o. a. voor;

"Le Roy se trouve aujourd'huy avec d'autant plus de regret dans la nécessité forcée de continuer la guerre, que le territoire de Votre Republique va peut-être en devenir le Theatre, et Sa Majesté ne désire rien plus sincerement, que d'inspirer a Vos Hautes Puissances, tandis qu'il en est encore temps, des resolutions dignes de leur prévoyance et de la sagesse de leur Gouvernement".
(Secreete resolutie, dd. 17 April 1747. Rijksarchief)

⁸⁴ Bergen op Zoom was toen al hoog en breed gevallen (en geplunderd)

In die missive wordt ook de declaratie van den 13den April beantwoord.

Ofschoon dit dus plaats had na afloop van de voornaamste krijgsoperatiën, is het tot recht verstand van den toestand en de onderlinge verhouding noodig, hier het een en ander zoo beknopt mogelijk mede te deelen.

De Staten gaven te kennen, dat zij tot dusverre de eerste declaratie onbeantwoord hadden gelaten, "zoo om dat een geschrift principalyk en alleen ingerigt om haar Ho. Mo. eene zoo onvriendelyke denunciatie onder het oog te brengen, van dat het Territoir van den Staat van wegens Syne Majesteit den Koning van Frankryk niet meer konde werden gemenageert, en dat derhalven haar Ho. Mo. hostiliteiten in en op derzelve territoir van de kant van hoogstgedagte Syne Majesteit te wagten hadden, geen ander antwoord scheen noodig te hebben, als het dadelyk gebruik van die middelen, die de Goddelyke en natuurlyke wetten dicteeren: als ook, omdat haar Ho. Mo. niet konden zien, dat eenig antwoord van nuttigheid konde wezen, dewyl hoogstged. Syne Majesteit hadde kunnen goedvinden syn voors. gedeclareert vyandelyk voorneemen tegen den Staat dadelyk te doen werkstellig maaken, op den éigen dag dat de voors. eerste memorie en bygevoegde declaratie aan haar Ho. Mo. overgegeeven was, en dus haar Ho. Mo. gelyk men zegt met de slag te waarschouwen".

Uit hetgeen sedert geschied was, bleek dan ook voldoende, dat het Zijner Majesteits intentie was, om "onder protestatiën van agting en geneegentheid voor den Staat, en onder voorgeeven van de Generale vrede te willen bevorderen, zig geheel en al meester te maken van den Staat, dezelve onder syne wapenen te doen bukken en onder syne

magt en heerschappy te brengen, gelyk voor een groot deel reeds geschied is".

Dat noch het houden van een congres, noch het zenden van een afgezant — welke laatste maatregel genomen was "met de opregtste begeerte en beste trouwe des werelds", waarom haar Ho. Mo. protesteerden tegen de beschuldiging van Z.M., dat dit geschied zou zijn om tijd te winnen — tot een bevredigend resultaat hadden geleid, voornamelijk door "de harde en onaanneemelijke conditiën die Syn Aller Chr. Majesteit aan haar Ho. Mo. en derzelve Geallieerden wilde voorschryven".

De Koning had te Breda getoond, dat het hem geen ernst was met zijn voorstellen, terwijl haar Ho. Mo. na de betuigingen van genegenheid te hebben ontvangen "niet dan met de uiterste surprise" de handelingen van Z.M. hadden opgemerkt. Zij waren "mishandelt", omdat zij "niet hadden willen renuncieeren aan haar engagementen en zig niet hadden willen separeeren van haare Geallieerden", terwijl Z.M. tot voorwendsel nam,

ten eerste te moeten zorgen voor de zekerheid zijner "conquesten tegens de desseinen van syne vyanden, een voorwendsel waaruit de gevolgtrekking te maken zou zijn "dat het vrij staat een anders Land te invadeeren en te vermeesteren, wanneer het met iemands convenientie overeenkomt, en dat het gepermitteert is om syn eige possessien te dekken, zig meester te maaken van die van syn nabuur", waardoor men ten langen leste tot een "universeele Monarchie" zou geraken; en

ten tweede, dat haar Ho. Mo. "een schuilplaats zouden hebben gegeven aan Syne Majesteits vyanden op haar territoir", hetgeen evenwel geschied was "uit kragte van defensive alliantien die

gesubsisteert hebben, eer haare geallieerden vyanden van Syne Majesteit waren, hetgeen na het regt der volkeren gepermitteert was". Verder kan de last, door Z.M. aan zijne commandanten verstrekt, om een "rigoureuse discipline" te doen handhaven, geen verandering in de zaak brengen, noch zijne verklaring aangaande religie, regeering en handel, noch de bescherming door hem te geven aan de ingezetenen van den Staat, of dat hij de plaatsen, die hij zoude occupeeren, zoude aanzien als "vertrouwd goed, dat hij zich verbond te restitueeren"; dit waren alle "schoone beloften die nergens toe strekken, dan om de onbehoorlijkheid van den handel met die couleuren, was het doenlijk, eenigszins te bedekken, hebbende haar Ho. Mo. onderdanen geen andere protectie nodig, als die van haare wettige souverain", terwijl haar Ho. Mo. nooit zullen "renunciieren aan hare engagementen" en het "bijgevolg niet te wagten is", dat Z.M. om die reden de geoccupeerde plaatsen en landen zal teruggeven.

De Alg. Staten eindigden met de verklaring — men vergete niet, dat deze geschreven werd een maand bijna na de overrompeling van Bergen-op-Zoom — "dat zij derhalven in deeze toestand van zaken door de nood geperst zijnde ende niet anders konnende doen als te gebruiken die middelen, die God en de natuur haar tot bescherminge van haare onderdaanen, en tot conservatie van haare vryheid en Religie, en van al wat meer dierbaar is, ter handen gesteld heeft, vastelijk geresolveerd zijn, vertrouwende op haare regtvaardige zaake, en op de hulpe en bystand van God almachtig, die haar te meermalen in den hoogsten nood op eene wonderbare wyze uit de handen haarer vyanden verlost heeft, goed en bloed, en alles en alles, tot het uiterste toe op te zetten tot haare wettige defensie en teffens te gebruiken het regt, hetgeen haar door het eigen doen van Syne Majesteit gegeven werd, om reciproquelijk zoodanig te handelen, als tegens haar

gehandeld word, ende vervolgens weg te neemen, te verijdelen ende te belemmeren, daar ende zoo zy zullen kunnen of mogen, alle zoodanige ressources, als aan Syne Majesteit zouden kunnen strekken, om met te meerder magt deszelfs vyandelyken aanval tegen den Staat te continueeren".

Zeer terecht o.i. wezen de Staten op de omstandigheid, dat zij op denzelfden dag, waarop de inval in Staats-Vlaanderen plaats had, de waarschuwing hadden ontvangen, terwijl hare argumenten en betuigingen, hoe goed en hoe ridderlijk zelfs hier en daar ook en zonder vrees geuit, meer waarde zouden hebben gehad, indien zij kort na de ontvangst der eerste declaratie van den Franschen koning, dezen waren toegezonden.

April

De Hertog van MAURITS, die den 17den April 1746 eenigen veldheersroem door zijne overwinning bij Culloden in Schotland had verworven, was intusschen teruggekeerd. Hij had in de eerste dagen van April 1747⁸⁵) het opperbevel aanvaard en zich te Tilburg gevestigd.

---

⁸⁵ Bosscha, deel 11, bladz. 606. De Heer *van Sijpesteijn* zegt, dat die aanvaarding den 17den April plaats had, een mededeeling van minder belang dan het samentreffen op dien dag van de overreiking der genoemde declaratie met den inval in Vlaanderen, waarvan die Schrijver geen gewag maakt. Evenmin hebben wij bij hem iets gevonden omtrent de verhouding tusschen Frankrijk en de Republiek, die vooral in 1747 tamelijk merkwaardig was.

Mei

Den 4den Mei werd Prins WILLEM IV verheven tot Stadhouder en kapitein en admiraal-generaal der Unie ⁸⁶). Het dreigend gevaar had de macht der oligarchie gebroken en aan de oranjegezinde bevolking de zege verschaft. Jammer alleen was het, dat de Prins "een helder inzicht in de vorming, ontwikkeling en verbastering der Republiek volkomen miste" en met hem de noodlottige eigenschap aanvangt, in details te leven en er in onder te gaan ⁸⁷). "Hij miste alle ruimte van blik, alle breedheid van overzicht. De enkele feiten hielden hem bezig, maar niet het karakter der beweging. Hij begreep ze niet, en daarbij voegde zich het noodlottigste van alles: zijn gemakzucht" ⁸⁷), een eigenschap, die in de toenmalige kritieke tijdsomstandigheden gevaarlijk genoeg kon worden voor de Republiek.

Ondertusschen was de Generaal VON LÖWENTHAL in Staats-Vlaanderen naar wensch geslaagd, dank zij de onbekwaamheid ⁸⁸) van den

---

⁸⁶ Dit geschiedde bij resolutie van 4 Mei 1747; hierbij werd de Prins bekleed met "het Capiteynschap en Admiraalschap Generaal over het Volck van oorlogh te water en te lande, in dienst van deesen staat weesende, gedefereert, gelyk den selven staat aan syne Hoogheyt gedefereert werd by deesen; oock aen syn hooghgemelde Hoogheyt geconfereert, sooals geconfereert werd mits deesen, tot kennelyck wederseggen toe, soodanigen vryen maght over den Patenten en andere saacken tot de voorsz. Militie specteerende, als de voorgaande Heeren Princen van Orange, syne Hoogheys loffelycke voorsaeten als Stadhouders en Capiteyn-Generaal ten respecte aan de voorschreeve Militie hadden geexerceert, als volgens de commissie daarop ingestelt, geleesen en alhier ter vergadering gearresteert". (Rijksarchief)

⁸⁷ Zie de door Professor Jorissen nagelaten [Historische Bladen](#), Hoofdstuk VII.

⁸⁸ Deze opvatting verdient o. i. de voorkeur boven die van lafheid of verraad. Volgens een schrijven toch uit Bergen-op-Zoom, dd. 18 Mei 1747, van het lid der Algemeene Staten, tevens gedeputeerde te velde Willem van Haren — evenals zijn broeder Onno Zwier een letterkundige van naam — en dat o. a.

Generaal PIETER DE LA ROCQUE, gouverneur van dat gewest, tevens bevelvoerende te **Hulst**. Hij gaf die stad den 10den Mei over, terwijl den 16den d.a.v. **Ter Neuzen** viel en hiermede de overwinning der Franschen voltooid was.

Zeer groot was de verslagenheid in geheel Nederland, maar vooral in Zeeland, door dit verlies teweeggebracht; in deze laatste provincie te meer, daar men begreep dat de Generaal von LÖWENTHAL, die zich weer naar Antwerpen had begeven, niet voor niets daar bleef, terwijl het scheen, alsof de groote Armee zich oostwaarts wilde wenden ⁸⁹).

Wat was het Franse operatieplan?

Was het den Franschen opperbevelhebber, na de bemachtiging van Staats-Vlaanderen, dus om Zeeland te doen of dacht hij er aan, het leger der verbondenen, dat zich sedert het opbreken der

---

behelst: "De reeden waarom ik den Generaal de la Rocque den raad heb gegeven naar den Haag en niet naar Zeeland te gaan, behalven dat my zulks het ordenkelyste voorkwam, is geweest dat ik onder de hand onderrigt was dat de gemeente in Zeeland ongemeen op hem verbitterd is, en dat het gansch niet secuur zou zijn, voor hem, te debarqueeren". Hij lag nl. met 400 man voor de haven van Bergen-op-Zoom.

"Ik heb gelyk ligt te begrypen aan hem daarvan niets doen blyken. Het is te hoopen dat hy zig volmaakt zal kunnen justifieeren. *Wat syne verbeeldinge aangaat die loopt daar heenen dat hy de dapperste en konstrykste defensie gedaan heeft, en dat het overgaan van de Sandberg uit enkele kwaadwilligheid der soldaten in dat fort is veroorzaakt.* (Rijksarchief.)

In eene missive dd. 7 Juli 1747 uit het hoofdkwartier te Heer geeft de Hertog van Cumberland aan haar Ho. Mo. zijne tevredenheid te kennen, dat de la Rocque voor een kriegsraad is gebracht: "Je vois avec Plaisir, ce que vous avez déterminé la dessus, en renvoyant l'Examen de sa conduite à Hulst à un conseil de guerre". Dit was dan ook blijkens de secreete resolutie van 26 Juli 1747, na ingewonnen advies van den Prins, geschied, (a. v.)

⁸⁹ Missive van W. van Haren aan haar Ho. Mo. dd. 12 Juny 1747. (a.v.)

winterkwartieren tamelijk doelloos tusschen Baarle-Hertog, Gilse, Brecht en Lier had bewogen, te vernietigen en Maastricht te nemen? Men scheen in de Republiek voor het eerste, en zeer terecht, te vreezen. Zeeland werd dan ook door een keten van meer dan 50 gewapende vaartuigen op de Westerschelde gedekt, terwijl 14.000 man onder den Luitenant-Generaal SMISSAERT ⁹⁰) naar dat gewest werden gezonden.

Bovendien werden de forten aan de Schelde gesteld "in een postuur van compleete defensie" en aan het herstel der versterkingen van Sandvliet gearbeid ⁹¹).

Was deze opvatting van den toestand juist, dan moest ook Bergen-op-Zoom, dat toen, en niet ten onrechte, voor den sleutel van Zeeland gold ⁹²), gevaar loopen.

Maar het scheen, dat de Maarschalk [VAN SAXEN] er anders over dacht. Wel liet hij den Generaal VON LÖWENTHAL te Antwerpen en werd deze plaats zelfs versterkt, hij zelf evenwel trok oostwaarts, blijkbaar met het plan Maastricht te nemen ⁹³).

Hiervoor was veel te zeggen. Niet alleen kon hij er zijn doel mede bereiken, maar werd Oostenrijk er door geschaad, dat, gelijk ons bekend is, waarde hechtte aan die plaats.

---

⁹⁰ Missive van W. van Haren aan haar Ho. Mo, dd. 14 Mey 1747. "De Lieutenant-Generaal Smissaert vertrekt heeden om in het land van Goes te gaan commandeeren. Ik twyfel niet of deese keus sal UEdele mogende aangenaam syn, als synde een officier van veel capaciteit en dapperheid". (Rijksarchief)

⁹¹ Ibid. een van 29 Mey en twee van 12 Juny 1747. (a. v.)

⁹² Wij komen hier nader op terug

⁹³ De Heer *van Sijpesteijn* beweert op bladz. 112, dat thans Maastricht "opnieuw" door den Maarschalk van Saksen met een beleg werd bedreigd. Wij meenen te hebben aangetoond (bladz. 55), dat die opperbevelhebber het niet op Maastricht had gemunt, toen hij de verbondenen bij Rocoux aanviel.

Maar dit neemt niet weg, dat de Maarschalk, door de Republiek aan twee zijden aan te vallen, tamelijk veel waagde.

In het westen toch kon de toestand, zooals die thans was, niet blijven bestaan. Aan het enkele bezit van Staats-Vlaanderen had Frankrijk niet veel, terwijl bovendien de Generaal VON LÖWENTHAL daardoor te Antwerpen werd vastgehouden. Wilde de Maarschalk dus vruchten plukken van zijne operatiën aan die zijde, dan moest hij vooruitrukken en lag eene belegering van Bergen-op-Zoom voor de hand. In dit geval evenwel stond hij voor twee belegeringen, terwijl bovendien de Hertog van MAURITS nog zooveel mogelijk onschadelijk moest worden gemaakt. Door op die wijze zijne strijdkrachten te versnipperen, kwam de Maarschalk echter in nadeelige omstandigheden tegenover de geallieerden.

Het is mogelijk, dat de Fransche opperbevelhebber Bergen-op-Zoom te sterk achtte en daarom liever eerst wilde trachten Maastricht te nemen, hopende MAURITS's tegenstand gemakkelijk te kunnen overwinnen. Mocht dit c. q. niet gelukken, dan zou hij, vasten voet in het westen hebbende, nog in de gelegenheid zijn aan die zijde den aanval door te zetten.

Slag bij Lafeld

Toen door den hertog [van MAURITS] de marschrichting van het Fransche leger werd opgemerkt, stelde hij zich den 24sten Juni in beweging, trok over Westerloo en kwam den 30sten d.a.v. te Lonaken. Bij Lafeld had eene ontmoeting tusschen beide legers plaats. De slag daar geleverd, wordt, evenals die bij Rocoux, een halve bataille genoemd, omdat ook daar niet meer dan een gedeelte der strijdkrachten in het vuur is geweest.

Eene nadere beschouwing kan hier overbodig worden geacht. Alleen wenschen wij er op te wijzen, dat de Maarschalk met zijn rechter

vleugel bij Montenaken, ± 3/4 uur gaans van Maastricht en met zijn linker bij Herderen stond; dat, wat de verbondenen aangaat, de Engelschen, Hannoveranen en Hessen, links bij Lafeld, Kessel en Wilre staande, hoofdzakelijk door den Franschen veldheer werden aangevallen en het centrum, waar WALDECK met de Nederlandsche troepen stond, zoo goed als werkeloos bleef. Wel beproefde deze laatste, ingevolge ontvangen last van MAURITS, tot tweemaal toe den aanval "met een kolom Infantry, maar werd door het vyandelyk kanon gestuit", terwijl hij door krachtsinspanning of beter overleg aan de bedoeling van den opperbevelhebber zou hebben kunnen beantwoorden: "maar dit kan nu niet meer met zekerheid bepaald worden" ⁹⁴). Ook Generaal BATHIANI, die met de Oostenrijkers op den rechter vleugel bij Groot Spauwen stond en een dergelijken last als Waldeck had ontvangen, deed niet veel. MAURITS werd genoodzaakt terug te trekken. Hij ging andermaal over de Maas en plaatste zich wederom achter de rivier bij Heer, voornamelijk tot dekking van Maastricht ⁹⁵).

---

⁹⁴ Bosscha, deel II, bladz. 611.

⁹⁵ De Heer *van Sijpesteijn* spreekt in zijne lezing niet over dezen veldslag. Toch zou het, met het oog op zijne appreciatie der staatsche troepen bij Rocoux, billijk zijn geweest, indien hij ook gewag had gemaakt van de werkeloosheid dierzelfde troepen onder dien zelfden bevelhebber bij Lafeld.

De Heer *van Sijpesteijn* vermeldt verder, dat de Fransche bevelhebber na den slag langzaam met zijn leger naar Maastricht trok. De Maarschalk evenwel stond met zijn rechtervleugel bij Montenaken, d. i. geen ¾ uur gaans van die plaats : hij was er dus vlak bij.

Bovendien was Cumberland nog sterk genoeg om, achter de Maas teruggetrokken — hij stond bij Heer en niet "onder de wallen van Maastricht" — zooals de Heer *van Sijpesteijn* op bladz. 112 mededeelt — die stad in het oog te houden.

De Maarschalk, ziende dat hij niet geheel naar wensch geslaagd was — de hertog toch was niet voldoende geslagen om de dekking van Maastricht geheel te moeten opgeven — kwam nu terug op zijn eerste operatieplan; hij liet Limburgs hoofdstad los en gaf aan den Generaal VON LÖWENTHAL last Bergen-op-Zoom aan te vallen. Hij zelf zou de verbondenen in het oog houden ⁹⁶).

Na de verovering van Staats-Vlaanderen was, zooals wij weten, de Generaal VON LÖWENTHAL op Antwerpen terugtrokken. In het begin van Juli bevond hij zich te Thienen, vermoedelijk tot bijstand van den Maarschalk, indien deze hem bij welslagen mocht noodig hebben. Met 26 bataljons, 26 eskadrons en eene reserve van 1200 man ⁹⁷), begaf hij

---

⁹⁶ Bosscha, deel II, blad 613, meent, dat de Maarschalk van Saksen “om de eer der Fransche wapenen schadeloos te stellen van den mislukten aanslag op Maastricht, het merkwaardig besluit nam om de belegering te ondernemen van Bergen-op-Zoom. Wij kunnen ons, blijkens het bovenstaande, met deze merkwaardige opvatting van den Heer Bosscha, die o. a. ook den slag bij Rocoux ongeveer op dezelfde wijze motiveert, niet vereenigen.

De Heer *van Sijpesteijn* motiveert in het geheel niet, maar stelt zich tevreden met de mededeeling: “Maar hij (de Maarschalk van Saksen) had een ander plan opgevat, nl. om Bergen-op-Zoom in te nemen”.

⁹⁷ Volgens de ordre de bataille van 6 Juli, te vinden in [het Journal du siège de Bergen-op-Zoom en 1747](#) redigé par un Lieutenant-Colonel Ingenieur volontaire de l’Armée des Asségeans”, waren bij die macht ingedeeld vijf “Maréchaux de Camp” — een rang tusschen dien van “LieutenantGénéral” en “Brigadier” gelegen — en acht “Brigadiers”, een rang onmiddellijk op dien van Kolonel volgende (zie o. a. de *Dictionnaire de l’Academie Francaise*).

Stelt men in het Fransche leger het bataljon op ± 600 man, het eskadron op ± 125 paarden, dan verkrijgt men voor Löwenthal's macht 20.050 man. Ook van Haren spreekt in zijn brieven over 20.000 man.

Volgens genoemde ordre de bataille bestond de reserve van 1200 man uit één regiment Bretons volontairs zijnde een “troupe légère dont la moitié est

zich nu in eenen marsch naar Mechelen, hield daar twee rustdagen en vatte toen post tusschen Ekeren en Merxem, d.i. even ten noorden van Antwerpen.

Zandvliet

In den nacht van 9 op 10 Juli werd door hem een detachement ter sterkte van 2 bataljons infanterie, 3 compagnieën grenadiers, benevens 200 volontairs, 200 dragonders, 4 houwitsers en 2 kanonnen afgezonden ter vermeestering van Zandvliet ⁹⁸), een $\pm$ 3 uren gaans van het kamp gelegen en van permanente werken ⁹⁹) voorzien dorp.

---

montée et l'autre sert à pied". Het was vermoedelijk in twee bataljons ingedeeld en stond onder den Brigadier Kermelec.

⁹⁸ Volgens den Heer *van Sijpesteijn* zou de Generaal van Löwenthal "met versnelde marschen reeds den 9den Juli voor het dorp Zandvliet zijn gekomen" (bladz. 112).

Nemen wij in aanmerking, dat de afstand tusschen Thienen en Mechelen $\pm$ 45 KM. is en de generaal dezen afstand in één marsch heeft afgelegd, dan moet worden erkend, dat dit een flinke marsch is. Nu volgen evenwel twee rustdagen en wordt vervolgens post gevat een klein uur ten noorden van Antwerpen, d. i. $\pm$ 30 KM. van Mechelen. Daar wordt een detachement naar het $\pm$ 15 KM. verder noordwaarts gelegen dorp Zandvliet gezonden. Wij meenen derhalve te mogen beweren, dat de marsch van den Generaal von Löwenthal, in de eerste plaats niet versneld was — in 4 dagen $\pm$ 75 KM. — en dat in de tweede plaats niet de geheele macht vóór genoemd dorp verscheen, hetgeen men uit de mededeeling van Jhr. *van Sijpesteijn* zou opmaken

⁹⁹ Zandvliet was dus niet, wat men noemt in goeden staat van tegenweer gebracht (*van Sijpesteijn*, bladz. 112), hetgeen aan veld- of tijdelijke werken doet denken, maar er waren permanente werken. Volgens den in manuscript in het Archief der Genie (D.v.O.) aanwezigen atlas der Gebroeders Hattinga was het dorp een groot gebastioneerd fort, waarvan het tracé op de in 1856 verkende stafkaart nog is te onderkennen.

Reeds den 12den Juli had de gedeputeerde te velde W. VAN HAREN ¹⁰⁰⁾ er bij haar Ho. Mo. op aangedrongen Zandvliet te doen bezetten, daar anders de forten aan de Schelde "eensklaps" weg zouden zijn, zonder dat het "overwinnen van de Schelde" een man aan den vijand behoefde te kosten, terwijl het ligt te begrijpen zou zijn, hoe het in dat geval met Bergen-op-Zoom zou gaan.

Tevens meldde hij, dat met zooveel ijver aan de versterkingen van het dorp werd gewerkt, dat het "eergisteren" reeds buiten "insulte" was

---

¹⁰⁰⁾ Het lid der Algemeene Staten, tevens gedeputeerde te velde, Willem van Haren — broeder van den meer bekenden Onno Zwier — wiens missives nog menigmaal hier tot bron zullen dienen, heeft door zijne activiteit, doortastendheid, helder inzicht en takt een goeden invloed uitgeoefend. Moge de betrekking, die hij op het tooneel des oorlogs bekleedde, weinig sympathiek zijn geweest, wij gelooven, dat hij niet anders dan in den geest van een goed opperbevelhebber handelde; maar aangezien er tot 12 Juli geen eenheid in de leiding was en na dien tijd wel een titularis optrad, maar deze zeker de qualificatie van goed niet verdiende, is hij het eigenlijk geweest, die alles regelde. Zijne brieven, hetzij aan haar Ho. Mo., hetzij aan den Griffier Fagel, zijn duidelijk, sober van stijl, veelomvattend en getuigen van een helder inzicht in den toestand, zooals o. a. kan blijken uit enkele strategische beschouwingen, die hij ter motiveering van door hem voorgestelde maatregelen den genoemden griffier schreef. Dat de veldtocht zoo treurig eindigde, is zeker niet zijn schuld, daar hij haar Ho. Mo. nadrukkelijk en dikwijls waarschuwde, maar zij, noch de prins schenen te willen doortasten, toen het nog tijd was. Busken Huet wijdt aan dezen man een hoofdstuk in zijn Vide deel der Literarische Fantasiën en Kritieken; daaruit blijkt o. a., dat hij "de lage stand der Nederlandsche letteren in de tweede helft der 18de eeuw in aanmerking genomen, onwillekeurig den indruk van een adelaar maakt". Hij was in 1707 geboren, in 1747 dus in de volle kracht van den mannelijken leeftijd. Zijn huiselijk leven was, wel eenigszins door eigen schuld, eene aaneenschakeling van ellenden. Hij werd later ambassadeur der Vereenigde Provinciën te Brussel en mengde zich toen, het leven moe, den giftbeker.

en in het laatst van deze week niet meer genomen zou kunnen worden, zonder een belegering te kosten. Hij achtte 1000 man bezetting voldoende, waarvan reeds 300 man door hem uit Bergen-op-Zoom daarheen waren gezonden, aangezien er kans bestond, dat de zich met ongeveer 10 bataljons en een 16-tal eskadrons te Westweezel bevindende Prins VAN SAKSEN HILDBURGHAUSEN weldra zou opbreken, en dientengevolge noch de Schelde-forten, noch Zandvliet meer door dezen gedekt zouden kunnen worden.

In genoemd dorp bevonden zich 6 ijzeren 4-ponders "in staat van schieten en 2 andere uit Frederik Henderik, "om parade en geraas te maken en daar men geen kogel op durft zetten" ¹⁰¹). Daar den 19den Juni een "partij" Franschen zich reeds van het dorp Stabroek, een uur zuidwaarts van Zandvliet gelegen, hadden meester gemaakt, had VAN HAREN den Heer SNOUCKART, commandant van het kleine detachement in laatstgenoemd dorp last gegeven, om, in geval van aanval, op Frederik Henderik terug te trekken ¹⁰¹). Dit was juist gezien, daar zulk een kleine macht, zich niet kunnende handhaven, zeer waarschijnlijk verloren zou zijn geweest.

Bovendien scheen men te vreezen, dat "het land van Goes" van de zijde van Zandvliet te voet bereikt zou kunnen worden. Uit eene verkenning, door VAN HAREN met den Admiraal SCHRIJVER ter zake gedaan, was gebleken, dat wel "eenige wynige personen, exactelyk onderrigt van alle de plaatsen en passagien, van de eene wal na de andere zouden kunnen overgaan, maar dat het nog apparent nog mogelyk was, zulks in het werk te stellen met een corps Troupes van eenig belang en attentie, laat staan met artillerye, soodat men de vreesse daarvoor gerust zou kunnen laten vaaren".

---

¹⁰¹ Missive van Haren, dd. 12 Juny 1747, aan haar Ho. Mo. (Rijksarchief).

Aan de mogelijkheid met de zich in Zeeland bevindende uitleggers de Fransche schepen te keeren, indien deze mochten besluiten op die wijze te naderen, werd door VAN HAREN getwijfeld. Had de vijand zich dan eens meester gemaakt van de Schelde-forten, dan zou hij tot Tholen en verder kunnen doordringen en zodoende de gemeenschap tusschen Holland en Zeeland afsnijden ¹⁰²).

Daar de Franschen evenwel zulk een tocht niet zouden ondernemen, "enkel met een Transport te Water", was dit een reden te meer om hen te beletten, de expeditie met een "corps te lande te souteneeren". VAN HAREN voegt er de gulden woorden bij: "maar ik agt dat men zig niet ter defensie behoort te armeerden op een onsekere gebeurtenis, maar dat men in dat werk altyd op het ergste evenement bedagt moet zyn".

In Zandvliet was ondertusschen met zooveel ijver gewerkt, dat niettegenstaande "de geduurige allarmen, die de Franschen aan het klein garnisoen aldaar geeven, veel hebben geretardeerd", geen overrompeling meer kon plaats hebben.

Den 24sten Juni deelde de Prins VAN SAKSEN HILDBURGHAUSEN aan VAN HAREN mede, dat door hem de last was ontvangen van Westwezel naar Zundert te marscheeren, er bijvoegende: "je prie donc Votre Excellence de songer pour Santvliet qui ne me paroît pas encore tout a fait en état pour soutenir un siège" ¹⁰³).

En ofschoon dientengevolge door den gedeputeerde te velde in zijn missive van den 26sten d.a.v. weer om garnizoensvermeerdering werd verzocht, werd het 6 Juli voordat, tengevolge van de dreigende houding van den Generaal von LÖWENTHAL, aan den Kolonel ROELANT VAN

---

¹⁰² Ibid. dd. 26 Juny 1747, aan den Griffier Fagel. (a. v.)

¹⁰³ Een afschrift van dezen brief werd door van Haren aan den griffier gezonden, als bijlage bij zijne missive van 26 Juni 1747. (Rijksarchief).

KINSCHOT de last werd verstrekt om zich met eenige, uit zes verschillende regimenten genomen detachementen, te zamen 500 man, uit Zuid-Beveland naar Zandvliet te begeven.

De tocht werd in vijf schepen aanvaard, waarvan twee nog dien zelfden dag en de overige, door tegenwind opgehouden, eerst den 8sten Juli 's namiddags het dorp bereikten. Toen VAN KINSCHOT het commando van den Luitenant-Kolonel BARON VON SECKENDORF, den toenmaligen commandant, had overgenomen, stonden hem eene groote 800 man ter beschikking. Zandvliet was nog niet ten eenemale in staat van defensie gebracht, door de "continueele desertie der pioniers en het vertrek van de armee uit deese contreyen" ¹⁰⁴).

Denzelfden dag reeds had zich Fransche cavalerie vertoond; de nacht evenwel ging rustig voorbij, terwijl den volgenden dag een patrouille zelfs Stabroek onbezet had gevonden.

Den 10den 's morgens om 7 uren evenwel, ontdekte men den vijand; "het volck was immediaat geposteert" en men begon reeds met de twee batterijen "van de bastions Orange en Haaren te laten spelen", toen omtrent 8 uur een Fransch officier als parlementair kwam mededeelen, dat hij met 3000 man de "avantgarde uitmaakte van 40.000 man (?) die berge op de zoom ginge beleegeren en nu den Kolonel uyt den naam van den GRAEFF VON LÖWENDAL tot overgave kwam sommeeren".

VAN KINSCHOT gaf ten antwoord, dat hij zich zou verdedigen. Een half uur later begonnen twee batterijen van 2 twaalponderen op het dorp te schieten, welk vuur dapper werd beantwoord. Niet zoodra had VAN KINSCHOT gemerkt, dat de vijand "sterk aantrok met over Ossendregt te marschen langs den zeedijk" om hem van achteren in te sluiten, of hij zond 200 man naar dien dijk om de coupures te verdedigen, die daar

---

¹⁰⁴ Missive van Haren aan haar Ho. Mo., dd. 11 Juli 1747. (a.v.)

met het oog op eene mogelijke omtrekking waren gemaakt. Toen de Franschen evenwel een poging deden, om ook met twee schepen die coupures te omtrekken, hij hierdoor gevaar liep van zijn terugtochtsweg te worden afgesneden, twee nieuwe vijandelijke batterijen — één aan de zijde van Berendregt en één in den noordpolder — werden opgeworpen, een bombardement uit 6 à 7 mortieren door hem slechts met eenige handmortiertjes, waarvan nog verscheidene sprongen, kon worden beantwoord, in den namiddag kruit en lood sterk begonnen te verminderen, terwijl op een verzoek om munitie, tegen den avond uit Frederik Hendrik slechts 4 tonnen kruit en geen kogels werden ontvangen, aangezien men daarvoor naar Lillo moest zenden, werd, na gehouden krijgsraad, besloten terug te trekken: aangezien dit thans nog veilig kon geschieden en aan den commandant door VAN HAREN was opgedragen te retireeren, indien de vijand met groote overmacht mocht aanvallen. De avond was reeds gevallen, vele huizen waren beschadigd of in brand geschoten, toen om half tien in goede orde met de op karren geladen bagage de terugtocht werd aanvaard. Ten 11 uur werd Frederik Hendrik bereikt en aldaar de geleende munitie teruggegeven; den volgenden dag kwam het detachement per schip te Bergen-op-Zoom aan ¹⁰⁵).

Opmars naar Bergen op Zoom

Den 10den Juli reeds, den dag dus waarop Zandvliet werd aangevallen, begaf VON LÖWENTHAL zich in twee colonnes op marsch. Daar Zandvliet niet vóór half tien werd ontruimd, was het waarschijnlijk vrij laat, toen hij dien dag Ossendrecht bereikte. Na door slecht weer den 11den te

---

¹⁰⁵ Rapport van den Kolonel van Kinschot aan haar Ho. Mo. dd. 12 Juli 1747, te vinden in het register der secreete Brieven, Memoriën en Bijlagen, ingekomen in 1747, 1ste deel. (Rijksarchief)

zijn opgehouden, werd den 12den, wederom in twee colonnes, op marsch gegaan, Bergen-op-Zoom bereikt en eene opstelling gekozen tusschen de Schelde en de later nader te beschouwen inundatie van de Zoom, met den rug naar de stad. De rechtervleugel stond dicht bij den Kraaijberg achter (ten noorden van) de Molenbeek, tot ongeveer bij Groot Molenbeek op het daar aanwezige hooge terrein, het centrum van daar tot ter hoogte van Klavervelden aan de Balsche straat, na ongeveer 400 M. ten westen van Molenzicht noordwaarts omgebogen te zijn, de linkervleugel tot bij het kerkhof tusschen paal 34 en 35 van den tegenwoordigen straatweg naar Wouw, terwijl het artilleriepark geplaatst was achter den rechtervleugel, een weinig ten oosten van Het Nieuwe Dorp ¹⁰⁶). Daar de inundatie voorlangs de eveneens later te beschouwen linie tot aan de Bleek ¹⁰⁷) liep, was de linkervleugel vrij goed gedekt.

Er was dus ongeveer 1300 M. vóór (ten zuiden van) [Oud-] Borgvliet stelling genomen, front buitenwaarts ¹⁰⁸).

De troepen lagen hierdoor op de hooge gronden en heuvels bij genoemde plaatsen, terwijl zij zich bij Borgvliet noodwendig op de

---

¹⁰⁶ Thans Nieuw Borgvliet.

¹⁰⁷ Zie overzichtskaart ; het terrein achter Ruitersho(e)ve.

¹⁰⁸ Journal du siège de Berg en-op-Zoom en 1747 redigée par un Lieutenant-Colonel Ingenieur (Eggers) volontair de l'Armée des Asségeans.

De opstelling der troepen is op de aan dat werk toegevoegde "carte exacte" (schaal 1:17.541) aangegeven. Daar evenwel het topographisch gedeelte op die kaart zeer karig is behandeld, hebben wij door vergelijking met de chromo-topographische kaart op 1:25.000, hierbij uitgaande van eenige op beide voorkomende vaste punten, zooals saillanten van bastions, enz., de juiste ligging van eenige gehuchten en hofsteden op de eerstgenoemde bepaald en zijn wij op die wijze tot de in den tekst genoemde opstelling gekomen.

hoogte achter (ten noorden van) dat dorp, d.i. nog geen 1000 M. van de vesting, hadden moeten opstellen. De tegenwoordige Augusta-polder bestond in die dagen nog niet, maar daar ter plaatse waren slikken aanwezig, zijnde bij hoog water onderlopend terrein. De kustlijn liep dientengevolge langs den zuidrand van Borgvliet, de hoogtenrij ten oosten van den genoemden polder en den Kraaijberg. Vijf eskadrons bevonden zich bij Moerstraten, terwijl Wouw, het hoofdkwartier ¹⁰⁹), bezet werd door de Bretonsche vrijwilligers. Zandvliet kreeg een bezetting van 1 bataljon, 200 infanteristen en 300 paarden, met last om in vereeniging met den Marechal de Camp D'HEZONVILLE, die te Antwerpen het bevel voerde, de forten Lillo, Liefkenshoek en Frederik Henderik in te sluiten. Bovendien werden bij Doel en op den dijk tusschen Zandvliet en laatstgenoemd fort batterijen gebouwd, om aan vijandelijke vaartuigen te beletten, deze forten te ondersteunen.

De Franse legermacht

Den 17den en den 18den kwamen de brigades de Tourraine en de Custine (7 bataljons) uit het leger van den Maarschalk ter versterking aan. Zij werden, in aansluiting met genoemde opstelling, op den linkervleugel langs de Zoom geplaatst (AA ¹¹⁰), terwijl den 22sten d.a.v. opnieuw eene vermeerdering, en wel van 4 bataljons, plaats vond.

---

¹⁰⁹ Omtrent von Löwenthal's hoofdkwartier hebben wij geen juiste gegevens kunnen vinden. Het schijnt evenwel, dat Wouw, d. w. z. het kasteel van dien naam, eerst later door den generaal werd bewoond, maar deze in den beginne het voor dit doel beter gelegen Molenbeek — hetzij dan Groot- of Klein Molenbeek — had uitgekozen. Hoe dit ook zij, in elk geval moest Wouw worden bezet.

¹¹⁰ Net voorbij Ruitershove, tussen Wouwseweg en Zoom.

Daar het noodig is, bij het volgen van den loop der gebeurtenissen, op de hoogte te zijn van de sterkte der Fransche troepen, zullen wij hieronder een uittreksel laten volgen van de in het Journaal opgenomen ordres de bataille, dd. resp. 5 Augustus en 15 September, met eene opgave der op verschillende data ontvangen versterkingen. Hierdoor wordt het overzicht gemakkelijker en is het onnoodig hierop later terug te komen.

Volgens de eerstgenoemde zal het Fransche leger den 5den Augustus sterk geweest zijn:

	Bataljons	Eskadrons
aan hoofdmacht	32	37
reserve	15	24
Totaal	47	61

Volgens den aangenomen maatstaf kunnen dit $\pm$ 36.000 man geweest zijn. De geleden verliezen in aanmerking genomen, had er dus aanzienlijke toevoer plaats gehad.

De opstelling was intusschen voor een gedeelte eenigszins gewijzigd. Den 22sten Juli 's morgens in de vroege was de Hertog DE CHEVREUSE, maréchal de camp, met de langs de Zoom op den linkervleugel geplaatste brigades de Oustine en de Tourraine, het bataljon de Rochefort en vijf eskadrons noordwaarts gezonden tot een aanval op fort Rovers. Hij had zich daartoe op de Herelsche heide gelegerd (B B¹¹¹).

---

¹¹¹ Zie noot 108

Halverwege tussen Fort Rovere en het dorp Heerle.

Later (waarschijnlijk 5 Augustus) werd de brigade de Tourraine met het bataljon de Rochefort verder noordwaarts — bij Moerstraten — ¹¹¹⁾ gelegerd, alwaar zich ook 10 eskadrons cavalerie bevonden.

Op dien zelfden datum (5 Augustus) werd de brigade Montboissier, sterk 3 bataljons, naar Wouw gezonden, ter versterking van de aldaar gelegerde Bretonsche vrijwilligers.

Uit de ordre de bataille van 15 September blijkt, dat op dien dag aanwezig waren:

	Bataljons	Eskadrons
In eerste linie (hoofdmacht)	±39	± 35
In tweede linie	13	8
In reserve (waaronder ook gerekend worden de 8 bataljons onder den Hertog DE CHEVREUSE tegenover fort Rovers)	16	10
Bovendien nog zonder vermelding van sterkte aanwezige loopgraafwachten.	± 4	
Totaal . .	± 72	± 53
	of ± 50.400 man	

Daarenboven waren nog gedetacheerd te

Zandvliet	4	
Stabrok		4
Ekeren	3	10
Hovel ¹¹²⁾	De Bretonsche vrijwilligers	
Antwerpen	8	
Herenthals	12	12
Totaal	27	26
en vermoedelijk	2 bataljons Bretonsche vrijwilligers, de helft te voet en de helft bereden.	
	ofwel ± 21.000 man	

¹¹² Vermoedelijk Hove, ruim 1½ uur gaans ten zuidoosten van Antwerpen.

zoodat de geheele macht, welke — hoewel niet vereenigd — den 15den September onder de bevelen van den Generaal VON LÖWENTHAL stond, ± 71.400 man sterk kan zijn geweest.

Daar het evenwel zeer waarschijnlijk is, dat de meeste bataljons en eskadrons, en wel in de eerste plaats die, welke vóór de vesting lagen, door de geleden verliezen niet de tot maatstaf aangenomen sterkte hadden, zal het Fransche leger omstreeks zestigduizend man sterk zijn geweest.

Versterkingen

Het journaal teekent nauwkeurig de aankomst der versterkingen aan ¹¹³).

Zoo kwamen den 12den Augustus: 1 brigade cavalerie, 1 regiment dragonders, 4 bataljons infanterie en 2 compagnieën mineurs;

een dag later: ééne ingenieur-brigade;

den 29sten Augustus: 1 brigade cavalerie en 4 regimenten infanterie.

Deze laatste stonden onder de bevelen van den Maréchal de camp de COURTEN, die met 2 brigades cavalerie en 5 regimenten infanterie door

den Maarschalk VAN SAKSEN was afgezonden om den Generaal DE

CHANCLOS — wiens tocht later zal worden medegedeeld — in het oog te

houden; den 22sten Augustus te Herck en Lewe gekomen, was hij, na 1

brigade cavalerie en 1 regiment infanterie te Ekeren te hebben

gelaten, met genoemde macht op voormelden datum in het kamp vóór

Bergen-op-Zoom gekomen;

den 31 sten Augustus: twee, eveneens door den maarschalk

afgezonden brigades infanterie. Zij hadden oorspronkelijk een

---

¹¹³ Daar wordt evenwel geen gewag gemaakt van de 5000 man, welke volgens den Heer Sijpestein (bladz. 130) twee dagen vóór den 13den September zouden zijn aangekomen.

gelijkluidende opdracht als de vorigen, waren evenwel later afgezonden.

Verder hadden eenige troepenverplaatsingen, detacheringen en aflossingen plaats gehad. Zoo werd den 10den September het grenadierregiment de Chabillant, bestaande uit 2 bataljons, naar Wouw gezonden, ter vervanging van de Bretonsche vrijwilligers, welke eerst op Ekeren en vermoedelijk later op Hovel werden gedirigeerd. Ook schijnt Huybergen tijdelijk bezet te zijn geweest.

De geallieerde zijde

Hoe zag het er nu bij de verbondenen, en wel meer in het bijzonder bij dat gedeelte uit, hetwelk tegenover den Generaal VON LÖWENTHAL stond?

Ter beantwoording dezer vraag, zullen achtereenvolgens de doode strijdkrachten ¹¹⁴), de troepen en de bevelvoering besproken worden.

Van nederzetting tot vesting

Bergen-op-Zoom behoort tot de oudste plaatsen in ons land.

Reeds in 422 vindt men melding gemaakt van den burcht van Bergen-op-Zoom en in 880 van het plunderen en in brandsteken door de Noormannen. In 858 werd een kasteel dicht bij de haven (aan de noordzijde) gebouwd. In 1287, volgens anderen in 1281, werd Bergen-op-Zoom met muren omringd, van poorten voorzien en werd er een kasteel gebouwd, waardoor die plaats het aanzien eener stad verkreeg. Door de groote, reeds vroeger genoten voorrechten, en den vrijdom van tollén door geheel Holland en Zeeland, in 1395 aan haar toegekend, nam het aantal inwoners snel toe, terwijl na den brand van 1397, waarbij slechts twee huizen bleven staan, de stad spoedig werd herbouwd.

Na 1567 werd er bezetting in gelegd. Van dien tijd af verminderde, waarschijnlijk door de talrijke belegeringen, welke de plaats gedurende den tachtigjarigen oorlog heeft moeten doorstaan, de handel, die zich naar Antwerpen verplaatste.

---

¹¹⁴ De versterkingen en uitrusting.

1577

Bergen-op-Zoom kon er zich op beroemen nooit te zijn genomen, behalve in 1577, toen de stad door list, zonder slag of stoot, uit de handen der Spanjaarden in die der Staten overging ¹¹⁵), terwijl herhaalde pogingen der eersten om zich weer in het bezit der plaats te stellen, mislukten.

Zowel de verraderlijke handelwijze van den markgraaf van Bergen-op-Zoom ¹¹⁶), om in den nacht van den 5den December 1581, 300 Walen door de valdeur der sluis van het kanaal aan de Bagynepoort binnen te laten, als de poging van Parma in 1585, om de stad door verstandhouding met binnen te bemachtigen, bleven zonder het gewenschte gevolg.

Sedert den overgang van Bergen-op-Zoom in Staatsche handen waren en werden door de bezetting stoute strooptochten gedaan en deze uitgestrekt tot in de voorsteden van Antwerpen en Brussel.

1588

In 1588 werd de stad door Parma belegerd ¹¹⁷), die haar den 23sten September van dat jaar met niet minder dan 30.000 man aan de noord- en zuidzijde berende. Het garnizoen, aanvankelijk slechts 1500 man sterk, werd gaandeweg tot 5000 man vermeerderd. Na verloop van zes weken had Parma nog geen bres kunnen schieten. Hij brak dan ook het beleg op, ofschoon het hem niet aan bekwaamheid ontbrak, hij goede soldaten ter beschikking had en de eer der Spaansche natie

---

¹¹⁵ [Op 13 september 1577](#) werd de cammandant Carl Fugger door zijn eigen troepen aan de Staatse troepen overgeleverd. Sedertdien is de stad nimmer in Spaanse handen geweest.

¹¹⁶ Jan van Withem; zie o.m. [Waterschans 2015-02](#)

¹¹⁷ Zie o.m. [Waterschans 1988-03](#)

er in zooverre in betrokken was, dat een schitterend wapenfeit moest worden bevochten, als opwegende tegen het verlies der zg. onoverwinnelijke vloot. De stad is niet gevallen, waarschijnlijk omdat zij aan de zeezijde niet kon worden ingesloten, de burgerij dappere medewerking verleende en Prins MAURITS, die reeds den 13den October in de vesting was verschenen, om aan de dreigende verdeeldheid onder de bevelhebbers een eind te maken, gedurende het beleg nog driemaal kwam om op alles orde te stellen.

1622

Nadat van 1588 tot 1622 herhaalde pogingen, om de stad door verraad of overrompeling te bemachtigen, mislukt waren, werd in laatstgenoemd jaar opnieuw het beleg er voor geslagen en wel door Spinola. In den aanvang was er een klein garnizoen, — slechts 1000 man — weinig proviand, terwijl de toestand der werken te wenschen overliet. Maar de volhardende moed van bezetting en burgerij, de menigte der stoute uitvallen en de onvermoeidheid, waarmee aan de werken werd gearbeid, terwijl geheel nieuwe werden opgeworpen en verdedigd, bewerkten, in verband met de verschijning van den Prins van Oranje met een 34.000 man sterk leger te Rosendaal, den aftocht van den vijand.

1628: aanleg fortelinie

Nadat in 1625 eenige veranderingen in de vestingwerken waren gebracht en o.a. was overgegaan tot den aanleg der lunetten Camus, Rasland en Kijk in de Pot, werd in 1628, op raad van Prins Frederik Henderik, ter afsluiting van eenige accessen in een bijna ondoorwaadbaar moeras, zich uitstrekkende van de Wouwpoort tot voorbij Steenberg, besloten tot den aanleg van de drie schansen Moermont, Pinsen en Rovers.

Nog in datzelfde jaar werd door de Spanjaarden, tot tweemaal toe getracht door verstandhouding met binnen, de vesting in handen te krijgen. Dit mislukte evenwel, terwijl de aan het verraad medeplichtige burgers te 's-Hage werden onthoofd.

In 1672—74 werd door LODEWIJK XIV geen poging gedaan ter bemachtiging der vesting, welke werken, hoe beproefd ook, weldra een geheele verandering zouden ondergaan, daar zij langzamerhand in verval waren geraakt en bovendien niet meer beantwoordden aan de eischen van den tijd.

1697: Menno van Coehoorn

Het was op den 28sten December 1697, dat aan den grooten vestingbouwkundige MENNO BARON VAN COEHOORN, door de Algemeene Staten en den Stadhouder-Koning, de last werd gegeven “om de vestingwerken der bijzondere gewesten naauwkeurig op te nemen en afteekeningen te maken, naar welke zij met nieuwe en sterkere werken omringd en voorzien konden worden”. Eenige maanden later — den 18den April 1698 — werd door hem reeds ter zake een rapport ingediend ¹¹⁸).

---

¹¹⁸ J.G.W. Merkes, [*Memorie behelzende eenige der belangrijkste krijgsgesbeurtenissen gedurende het leven van Menno Baron van Coehoorn*](#), enz. 's-Hage 1825.

In een noot op [bladz. 121](#) en vlg. dezer memorie is opgenomen een “afschrift van een door Coehoorn gedaan rapport wegens zijne in 1697 en 1698 gehouden visitatiën, naar deszelfs origineel handschrift”, gedateerd: Actum, 's-Hage dezen 18 April 1698.

In de bijlage op het verslag der lezing van Jhr. *van Sijpesteijn* wordt o.a. aangegeven als bron: “J.W. Merkes van Gent, Memorie over Coehoorn. De Militaire Spectator, 1ste serie, 1ste deel, bladz. 35”.

Vermoedelijk is in deze opgave een vergissing ingeslopen. In genoemde

Met de inspectie van Bergen-op-Zoom was hij den 15den Maart 1698 begonnen. De “stadswallen, benevens deszelfs buitenwerken en contrescarpen” werden door hem bevonden “in een desolate staat te wezen”. Den 16den d. a. v. bezocht hij “de advenues en het terrein daaromtrent”, terwijl den 17den door hem “inspectie werd genomen van de drie forten Moermondt, Princen en de Roover, met de respectieve inundatiën”. In het rapport komt o.a. voor, dat “men de oude Bolwerken om de meeste menage zoude kunnen conserveeren, maar die alleenlijk zoodanig te schikken, dat die eene behoorlijke strijkelingsche defensie hebben”. Ook de drie forten, benevens Steenberg en moesten in een beteren staat van verdediging worden gebracht.

Behalve Bergen op-Zoom werden door COEHOORN bezocht Groningen, Coevorden, Zwolle, Deventer, Zutphen, Doesburg, Arnhem, Nijmegen, Grave en Hulst.

Wat de uitgaven aangaat, zegt hij te geven “een overslag van kosten tot ieder plaats en werk gerequireerd gaande in alles zooveel tals de menage als bestaan kan met de verzeekerheid van de frontieren”. Het is dan ook aan geen twijfel onderhevig, dat COEHOORN bij de meeste spaarzaamheid het grootst mogelijke verdedigingsvermogen heeft weten te verkrijgen, en de Fransche vestingbouwkundige Bousmard terecht van hem mocht beweren, dat hij in staat was

---

Spectator toch staat niets omtrent Coehoorn gemeld. Wel in den 4den jaargang, 4de deel (1836). Hierin is opgenomen een door Merkes onderteekende “Schets betreffende Coehoorn”, van welke de Schrijver in een noot mededeelt, dat zij grootendeels is getrokken uit een vroeger uitgegeven, meer uitvoerige memorie. Waarschijnlijk bedoelt de Heer *van Sijpesteijn* deze memorie, welke den bovengenoemden titel heeft.

“d'allier l'économie des dépenses à la multiplicité des moyens de chicanes”.

Juist daarom mocht Bergen-op-Zoom COEHOORN 's meesterstuk worden genoemd.

Het in orde maken dezer vesting, der drie forten en van Steenbergens zoude “naar gissinge in alles komen te beloopten op eene somma van twee millioen en zeshonderd duizend guldens”.

Voor het verbeteren der waterschans werden bovendien f 25.000 berekend ¹¹⁹).

Zooals bekend is, waren de drie “manieren” van bevestiging ¹²⁰) van COEHOORN voornamelijk berekend op de lage ligging van onzen bodem.

---

¹¹⁹ Volgens Jhr. van *Sijpesteijn* (bladz. 113) had de groote Coehoorn, na zijn aanstelling in 1695 tot Ingenieur-Generaal der fortificatiën, “dadelijk” begrepen, “dat verschillende vestingen belang, ryke verbeteringen eischten en hij ontwierp daartoe plannen, maar het duurde tot in April 1698 voordat gelden werden toegestaan om tot de uitvoering van die werken over te gaan”. “Niets werd gespaard om Bergen-op-Zoom in uitstekenden staat van verdediging te brengen en nergens blonk het genie van den grooten Coehoorn meer uit, dan door het tot stand brengen van dit zijn meesterstuk”. Blijkens het bovenstaande, komen ons deze mededeelingen niet geheel juist voor. Zooals wij gezien hebben, werd den 28sten December 1697 de last ontvangen en den 18den April 1698 het rapport ingediend; alles en alles heeft Coehoorn dus ruim 3½ maand aan het werk besteed. Volgens Jhr. van *Sijpesteijn* daarentegen zouden de plannen minstens 2½ Jaar hangende zijn gebleven. Ook de bewering, dat “niets werd gespaard”, komt ons minder juist voor.

Verder deelt de geachte Spreker mede, dat eerst “acht ton en in Juni 1698 — dus korten tijd na den aanvang van het werk — nog vier millioen gulden werden toegestaan”. Zijn die sommen toegestaan voor Bergen-op-Zoom alleen of heeft Coehoorn zich zoo in zijn begrooting vergist? Wij aarzelen de laatste vraag bevestigend te beantwoorden.

¹²⁰ Bevestiging: aanbrengen van vestingen/versterkingen.

Hij moest in de toepassing evenwel steeds wijzigen, daartoe genoodzaakt zoowel door de gesteldheid van den grond, als doordat hij wegens de weinige ter beschikking zijnde geldmiddelen, gebruik moest maken van de bestaande vestingwerken. De meeste vestingen zijn slechts voor een derde of de helft vernieuwd. Bovendien wist COEHOORN zich de dure lessen der ondervinding te nutte te maken ¹²¹). Zoo is het ook gegaan met Bergen-op-Zoom, waar zijn derde manier in hoofdzaak door hem is toegepast.

In zijn rapport dienaangaande zegt hij “door de zandige grond rondomme Bergen-op-Zoom” genoodzaakt te zijn, “alle de ravelijnen en verdere buitenwerken, mitsgaders de gevallen van de stad zelve met een muur te moeten optrekken”.

De vesting

Bergen-op-Zoom kan o.i. beschouwd worden, als te bevatten niet alleen eene toepassing van de beginselen, maar ook van bijna al de ondervinding, door COEHOORN in zijn leven opgedaan. De vesting toch werd voltooid ongeveer 2½ jaar vóór den dood van dezen man ¹²²), die het laatst opgebouwd frontier van nog kort te voren ontworpen had ¹²³).

COEHOORN scheen vooral bevreesd te zijn geweest voor ricochet-schoten ¹²⁴) en het was juist in den lateren tijd, dat hij getracht heeft zich daaraan te onttrekken door de “lange veldwaartskeerende kringen” te breken, de uitspringende hoeken zijner bastions zoo stomp te maken, als de plaatselijke gesteldheid dit toeliet en door middel van

---

¹²¹ De Militaire Spectator, 4de jaargang, 4de deel, bladz. 57.

¹²² Overleden 17 Maart 1704.

¹²³ Memorie, bladz. 104.

¹²⁴ Schot dat afketst en dan een onvoorspelbare weg volgt.

de groote wapenplaatsen "de lange regte branches" van de bedekte wegen aanmerkelijk te verkorten.

Niet alleen zocht hij dekking voor zijn artillerie, maar hij bediende zich ook van gedekte vuren ¹²⁵) en wist zijn borstweringen zoo terug te trekken, dat, gelijk wij zullen zien, de belegeraar in 1747 genoodzaakt was, zijn bresbatterijen in het terreplein van den bedekten weg aan te leggen, hetgeen met geen geringe opofferingen moest worden bewerkstelligd.

Gelijk bekend is, had COEHOORN zich bij zijn derde manier ten doel gesteld het versterken van den "Royale Achthoek" van gelijke "binnengroote van de Fransche Royale Seshoek", welks zijden de courtines vormden, terwijl de bastions op de hoeken werden geplaatst. Hij ging hierbij van de onderstelling uit, dat de "Horisont" (maaiveld) "bij ordinaris Somerwater vijf voeten" (1,50 M.) "hoger leid" dan deze waterstand.

Vergelijken wij plan M van zijn Nieuwe vestingbouw ¹²⁶) met een in 1751 door den Ingenieur Hattinga geteekend plan der vesting Bergen-op-Zoom (schaal 1: 2637) ¹²⁷), dan vinden wij in vele opzichten overeenkomst, maar ook belangrijke verschillen.

In zijn type heeft COEHOORN gerekend op natte grachten, 12 roeden (45 M. ruim) breed en "diep onder den Horizont veertien voeten (4,2 M.),

---

¹²⁵ Memorie, bladz. 103.

¹²⁶ Menno Baron van Coehoorn, [Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage Horisont](#), welke op drierleye manieren getoond wordt in 't Fortificeeren der binnengroote van de Fransche Royale Seshoek enz. 1702.
Coehoorn bedient zich doorgaans van Rijnlandsche maat; hierbij is de voet = 12 duim = 0,3 M, ongeveer en de roede = 3.767 M. ruim.

¹²⁷ Te vinden in het Archief der genie van het Departement van Oorlog. (en [Westbrabants Archief](#)).

sodat men altyd negen voeten (2,7 M.) ordinaris somerwaterdiepte heeft”.

Bij Bergen-op-Zoom was hij genoodzaakt het grootste gedeelte van de werken van droge grachten te voorzien, nl. ± 1925 M. natte tegen ± 3375 M. droge gracht, gemeten langs de contrescarp van den hoofdwal.

Bastions, ravelijnen. lunetten

In genoemd plan liggen vóór de bastions tenaille-vormige werken, door COEHOORN ravelijnen genoemd, en vóór de courtines “gedetacheerde bastions”, waarvóór weder couvrefacen.

Bij Bergen-op-Zoom werden noch die tenaille-vormige werken, noch de couvrefacen gevonden, maar hadden de ravelijnen vóór de courtines, wat hun tracé aangaat, eenige overeenkomst met de gedetacheerde bastions. Zij bestonden nl. uit lunetten met gebroken, dus gedeeltelijk teruggetrokken flanken, waardoor een soort van orillon ontstond.

Bij het type liggen in de inspringende wapenplaatsen redans met een steenen logement “en om se op de fleugels voor de Belegeraars te dekken worden door de groote bedekte weg Borstweren van twee roeden (7,534 M.) aanleggens gemaakt, en so geleid, dat se met de Muur der Logementen in een hoogte bevonden worden: voor deze Borstweren worden dan twee Banquetten, hoog vierde halve voeten (1,05 M.) gemaakt, om daar over de grote bedekte weg te raseren¹²⁸). Bij Bergen-op-Zoom vond men daar ter plaatse de zg. lunetten (eigenlijk flechen) met steenen muren, droge grachten, wat die van het oost- en zuidoostfront (n°. 1-7, zie [de overzichtskaart](#) en [pl. V](#)) aangaat, met steenen reduit, terwijl bij alle de facen gebroken waren.

---

¹²⁸ Nieuwe Vestingbouw enz., bladz. 132.

De courtine in plan M heeft een dubbele borstwering, bestaande uit een niet gebroken, aan de hooge flank aansluitenden hoogen wal en uit een sterk buitenwaarts gebroken lagen wal, aansluitende aan de lage flank der bastions. Onder den hoogen wal bevinden zich poternen. Bij Bergen-op-Zoom was de toestand ongeveer dezelfde, met dit onderscheid, dat ook de hooge wal dicht bij de flanken met een zeer stompen hoek was gebroken, terwijl bij de meeste fronten een poterne toegang gaf tot de droge gracht.

Wat de bastions van Bergen-op-Zoom aangaat, bij deze bestonden de teruggetrokken flanken uit eene dubbele borstwering, waarvan de achterste of hooge flank doorgetrokken was tot aan de uit eene enkele borstwering bestaande face, welke dus als het ware hierdoor voor een gedeelte bij de orillons — eveneens uit eene dubbele borstwering bestond.

Het gedeelte der face, dat ter lengte van gemiddeld 54 M. aan weerszijden van den saillant, uit eene enkele borstwering was blijven bestaan, was even hoog als de aansluitende hooge flank en dus hooger dan het gedeelte der face, dat met de lage flank samenkwam en dat even hoog was als deze laatste.

Dit was evenwel alleen bij de bastions van het zuidoostfront het geval, daar bij de overige de hooge flank niet was doorgetrokken tot aan de face, maar nagenoeg dezelfde lengte had als de lage flank.

De ravelijnen waren, zooals wij reeds mededeelden, eigenlijk lunetten met gebroken en voor een gedeelte teruggetrokken flanken. Zij bestonden uit een enkele borstwering en waren rondom bemuurd. Men vond er geen reduit in.

Met uitzondering van het minst bedreigde zuidwestfront, omvattende de rechter-face van bastion Oranje (E), bastion van de Watermolen (F)

en hoornwerk Bekaf (U), waren de escarp en contrescarp der vesting bemuurd.

Wat het profiel aangaat, hieromtrent kunnen wij, bij gebreke aan gegevens, niets betrouwbaars mededeelen. Waarschijnlijk was, afgaande op het plan van Hattinga, waarop zich geen profielen bevinden, de hoofdwal 7,5 à 8 M. dik, terwijl de borstwering der ravelijnen en lunetten wel niet veel minder zwaar zal zijn geweest. Vermoedelijk stond er 2,7 M. waterdiepte in de natte grachten, en lag de ruim 22 M. breede bedekte weg ongeveer 1,05 M. onder het maaiveld.

Vóór het zuidoostfront had men een verdedigbare contrescarp-galerij, zich uitstreckende van de inspringende wapenplaats rechts van ravelijn Stoelemat tot aan de inspringende wapenplaats links van ravelijn Wouw. Uit deze galerij waren van af den saillant van ravelijn Antwerpen tot nabij den saillant van ravelijn Wassenaar mijngalerijen gemetseld. Deze waren aangebracht tegenover de saillanten der bastions en ravelijnen in de richting der kapitalen, aan weerszijden van deze tot halverwege de vleugels der lunetten in de inspringende wapenplaatsen en in beide genoemde ravelijnen, terwijl eene enkele galerij zich in ravelijn Dedem bevond.

Vóór Camus en tusschen Rasland en Kijk in de Pot waren eveneens enkele galerijen aangebracht ¹²⁹⁾ (zie [pl. VI](#)).

Elk punt der droge gracht van Bergen-op-Zoom kon zoowel uit de hooge als uit de lage flank worden bestreken, terwijl de lunetten het

---

¹²⁹⁾ De Heer van Sijpesteijn deelt ons op bladz. 114 o.a. mede: “*De bedekte weg met gecreneleerde escarp- en contrescarpmuren had een gekazematteerde lunet*”, enz. De cursief gedrukte helft van dezen zin is ons niet recht duidelijk: hoe kan een bedekte weg escarp- en contrescarpmuren hebben ?

glacis domineerden en het onmogelijk was, bres te schieten, zonder dat de buitenwerken door den vijand waren genomen.

Bergen-op-Zoom had 12 bastions en eene tenaille aan de westzijde. Uitgezonderd de bastions Oranje (E) en van de Watermolen (F), waren bij alle de flanken teruggetrokken, hadden deze dus orillons, welke evenwel bij de bastions Koning Willem (A), Pucelle (B) en COEHOORN (C) het meest waren uitgebouwd ¹³⁰).

Op het zuid- en oostfront vond men zeven ravelijnen. Deze werden aan de noord- en westzijde evenwel eenigermate vervangen door de lunetten in de inspringende wapenplaatsen, welke daar vóór de courtines lagen, dus als het ware met een tweeledig doel waren gebouwd. Bij de eerstgenoemde fronten daarentegen lagen deze lunetten aan weerszijden van het ravelijn, dus dicht bij de kapitalen der bastions.

Op twee uitzonderingen na, waren alle inspringende wapenplaatsen van deze lunetten voorzien. Deze uitzonderingen vond men daar, waar de lunette vóór de groote sluis (W) tot dekking van die sluis was aangebracht. Hierdoor toch werden eerstgenoemde lunetten overbodig, wel een bewijs, hoe zuinig COEHOORN te werk ging en alle overtolligheden vermeed.

Er waren 15 lunetten, waarvan die aan de zuidoostzijde de namen der vereenigde provinciën droegen, terwijl de vijf bastions van dat front (van het zuiden oostwaarts gaande) Belvedere (D), Coehoorn (C), Pucelle (B), Koning Willem (A) en Noyelles (N) werden genoemd. Vóór de courtine tusschen beide eerstgenoemde lag het ravelijn Antwerpen

---

¹³⁰ De Heer *van Sijpesteijn* beweert op bladz. 114 o. a dat “de hoofdwal bevatte 16 bastions, waarvan de meeste voorzien waren van orillons in de flankhoeken”. Blijkens bovenstaande, op het plan van Hattinga gegronde mededeeling is dit niet geheel juist.

(R), tusschen het tweede en derde bastion ravelijn Dedem (Q), tusschen drie en vier ravelijn Wassenaar (P) en tusschen vier en vijf ravelijn Wouw (O). De namen der lunetten waren, te beginnen met die aan weerszijden van ravelijn Antwerpen: Gelderland (7) en Holland (6) en zoo vervolgens Zeeland (5) en Utrecht (4), Friesland (3) en Overijsel (2), terwijl naast ravelijn Wouw (O) alleen de lunette Groningen en Ommelanden (1) lag. Het ravelijn Dedem o.a. had door eene caponnière in de droge gracht, over een brug over de cunette aldaar en door de poterne Fullenius onder den hoofdwal, gemeenschap met de stad.

Aan de noordzijde, dus daar waar de ravelijnen vervangen waren door de lunetten in de inspringende wapenplaatsen, waren de courtines korter en sterker gebroken, terwijl in het zuidwesten bastion Belvedere (D) met bastion Oranje (E) door een diep inspringende, sterk gebroken courtine waren vereenigd, hetgeen waarschijnlijk gedaan was om de werken te voegen naar het peervormig tracé der stad. Vóór deze courtine lag ravelijn Stoelemat (S). Vóór die, welke bastion Oranje (E) vereenigde met bastion van de Watermolen (F) lag het ravelijn Oranje (T) met een westwaarts in tenaille-vorm getraceerden vleugel (nieuwe contregarde (8) en nieuw ravelijn (9)), eindigende daar, waar een waterloop het grachtwater van de Waterschans vereenigde met dat der vesting.

Ten zuiden van de bastions Oranje en Belvedere, lag het gerebrancheerde kamp, ongeveer 500 M. lang en 300 M. breed, in het zuidwesten door het Slikfort (eene vierkante, met een natte gracht omgeven en gedeeltelijk ommuurde redoute) aan den uit slikken bestaanden Schelde-oever leunende en aan de zuidzijde door drie, Kijk in de Pot, Rasland en Camus genoemde, lunetten verdedigd, welke

met eerstgenoemde redoute door eenen doorloopenden bedekten weg waren omgeven, welke overging in dien der vesting.

Aan de westzijde van de stad bevond zich, door een natte gracht van den hoofdwal gescheiden, het hoornwerk Bekaf (U), waarschijnlijk ter verdediging van de haven en tot afsluiting van de stad.

De vesting was bewapend met 116 metalen en 72 ijzeren kanonnen en een groot aantal mortieren ¹³¹).

Verder had men aan de Schelde, ± 1200 M. van de stad, de zeshoekige Waterschans ¹³²). Deze diende tot "bedekkinge van de buitenhaven" (2) en werd door COEHOORN bevonden te zijn "buiten alle attaque; alleen moet verdacht wezen dezelve te bewaren tegen het woeden en de injurien der zee" ¹³³).

Grachten

Aangaande de grachten is reeds medegedeeld, hoe de verhouding in lengte was tusschen natte en droge gracht.

Blijkens het plan van Hattinga was de gracht vóór het zuid- en zuidoostfront, van af de kapitaal van bastion Oranje tot aan de kapitaal van bastion Noyelles droog. Dan volgde een nat gedeelte tot aan de kapitaal van bastion Edelmogende, terwijl van daar tot aan de linkerflank van bastion Hertell de gracht weer droog was. Het westfront, tusschen de kapitalen van het eerst- en laatstgenoemd bastion gelegen, had een natte gracht.

In de droge gracht bevond zich eene cunette, die met de natte gracht in verbinding stond, behalve in het noordoosten, waar zij, tegenover bastion Noyelles door de groote sluis uitkwam in eene voorgracht der

---

¹³¹ Bosscha, deel II, bladz. 632

¹³² Het zesde bastion betreft een kleine uitstulping aan de kadezijde.

¹³³ Rapport van Coehoorn: Memorie, bladz. 128 (noot)

vesting, in het midden waarvan de, deze sluis verdedigende, lunette lag. Sluis c in het zuidelijk uiteinde der linie gelegen, verbond deze voorgracht weer met de gracht der linie en hierdoor natuurlijk met de inundatie.

Tusschen natte en droge gracht had men steenen muren, zeer *waarschijnlijk* van sluisdeuren voorzien.

Linie van Steenberg

Ten noorden van Bergen-op-Zoom had men de zg. *linie van Steenberg*.

Deze bestond uit een rechte aarden borstwering, op afstanden van $\pm$ 350 M. tenaille-vormig omgebogen. Zij was in 1727 door den Directeur der genie van Bommel aangelegd, die te dien einde in het midden der inundatie een gracht liet graven, welke, zooals wij zullen zien, met COEHOORN's onderwaterzetting in verbinding werd gebracht.

De linie begon bij de voorgracht der vesting tegenover de Wouwpoort, had eene borstwering van $\pm$ 5 M. dikte, was $\pm$ 5500 M. lang en strekte zich tot ongeveer 250 M. ten noorden van fort Rovers uit, aldaar eindigende in een kleine vierkante redoute. Vóór de borstwering bevond zich een natte gracht.

Het tracé was S-vormig, d.w.z. de rechtervleugel of het gedeelte tusschen de stad en het fort Moermont was buitenwaarts — naar 's vijands zijde dus — omgebogen, centrum en linkervleugel binnenwaarts; fort Pinsen lag het meest teruggetrokken.

De linie had dezen vorm gekregen door eene combinatie van eenige, 500 tot 1000 M. lange rechte stukken.

De drie forten, in 1628 gemaakt, om, in verband met het zich aan de noordzijde uitstrekkend moeras, de insluiting der vesting te bemoeilijken, bestonden uit eene gebastioneerde vierkante redoute

met natte grachten en bedekten weg. Daarvóór lagen aan de oostzijde belangrijke — bij Moermont eveneens in bastionvorm getraceerde — van natte grachten en een bedekten weg voorziene, voorwerken. Zij verdeelden de linie in drie ongeveer gelijke deelen: het stuk tusschen Moermont en Pinsen was, als zijnde $\pm$ 1500 lang, het kleinste. De bewapening bestond, behalve uit een aantal mortieren, uit een 50-tal stukken.

Steenbergen was eveneens van permanente werken voorzien. Het had een gebastionneerden hoofdwal van een kwart uur gaans in omtrek, was van zes bastions en van natte grachten voorzien, had twee ravelijnen en bovendien een hoorn- en een kroonwerk aan de oostzijde. Deze vesting was door de inundatie met de linie en met Bergen-op-Zoom verbonden ¹³⁴). Zij kon, zooals wij hierna zullen zien, aan de zuidzijde door een enkel, tengevolge der inundatie moeilijk begaanbaar, acces (de Moerstraatsche weg) en aan de oostzijde door

---

¹³⁴ Bij den Heer *van Sijpesteijn* lezen wij, dat in 1727 de vesting nog belangrijk versterkt werd door het aanbrengen van de zoogenaamde linie van Steenbergen. "Een doorlopende gebastionneerde hoofdwal, door een uitmuntende inundatie gedekt, verbond het noordelijk front der vesting met het versterkte Steenbergen, terwijl de drie groote forten Moermont, Pynssen en Roovere met belangrijke voorwerken de zwakke punten der inundatie beschermden".

Hieruit blijkt niet duidelijk of genoemde forten in 1727 of wel vroeger zijn gemaakt. Blijkens het in den tekst medegedeelde, was dit 100 jaar vroeger geschied.

Volgens den "Atlas van Staats-Brabant", in 1751 door de Ingenieurs Gebr. Hattinga geteekend en berustende in het Archief der genie van het Departement van Oorlog, liep de linie, zooals wij in den tekst mededeelden, ten hoogste 250 M. voorbij het fort Rovers, aldaar eindigende in een kleine vierkante redoute, dus niet tot "het versterkte Steenbergen", zooals de Heer *van Sijpesteijn* blijkens het bovenstaande mededeelt.

den, ten zuiden van de Rozendaalsche Vliet loopenden, Kruislandschen dijk, bereikt worden.

Inundaties

De inundatie¹³⁵), welke in 1747 vóór Bergen-op-Zoom, de linie en Steenbergens stond, was zeer uitgebreid. Ten zuiden van fort Rovere was zij wel is waar betrekkelijk smal (125 tot 300 mtr.), maar daar bevonden zich ook de voorbeeldig sterke vesting en de linie. Ten

---

¹³⁵ Bewerkt naar de volgende, onuitgegeven, in het Archief der Genie bij het Departement van Oorlog berustende manuscripten en kaarten:
Kapitein KEPPEN: *Beschryvinge van de Inundatiën*, dewelke verstreken tot Defensie der stad Bergen op den Zoom, dienende tot de annexe kaart opgenoomen in de maanden Maart en April des jaars 1750 door den ondergeschreevene Capitain KEPPEN, met behulp van den Lieutenant BRUCE en vandrigh PAPET. (Copie.)

DE ROY. *Nadere Beschryving van de inundatie*, welke gemaakt wordt door den waterloop of zoogenaamde Riviertje den Zoom, en die verstrekt zoo tot Defensie der stad Bergen op den Zoom als door zelve Linie en Drie Landforten Moermont, Pinsen en Rover, tot welkers Elucidatie genoegzaam zal kunnen dienen de figurative kaart van den Zoom en aanleggende Laagstens of Vennen, gemaakt door den Capitain KEPPEN in den jaare 1750. (Copie) Dit stuk is gedateerd: Bergen-op-Zoom, den 15den December 1767.

J. PIERLINCK, *Memorie. Geformeert Ingevolge de Resolutie van haar Edele Mogende de Heeren Raeden van Staete der Vereenigde Nederlanden*, dato den 3den September 1754, waerby den ondergeschreevene Ingenieur sig onderanderen, gelast vind om sooveel mogelyk te Informeeren, tot wat hoogte gestaen hebben, de respectieve Inundatiën, die geduerende de laetste troubles tot dekkinge van Bergen-op-Zoom, Steenbergens en het Land van Tholen geformeert geweest, en op de kaart (van 't Noordelyk gedeelte van Staets Brabant met de Inundatien) aangeweesen syn, en hoe verre deselve aan de intencie hebben voldaan, daarvan te Formeeren een memorie tot Elucidatie van meer genoemde kaart en die aan haar Edele Mogende over te geven" (oorspronkelyk). Dit stuk is gedateerd: Actum, 's-Bosch, den 15den Augustus 1755.

noorden van genoemd werk evenwel was zij niet alleen zeer breed, maar verbond zij feitelijk de Oosterschelde met de Steenbergsche haven, waardoor een tweede linie ontstond, die een doordringen naar Zeeland, ook na het forceren der eerstgenoemde, kon beletten. Deze inundatie was gedeeltelijk met zoet, gedeeltelijk met zout water gesteld.

Tot het eerste gedeelte behoorde die, welke vóór Bergen-op-Zoom en de linie stond, het tweede bevond zich ten noorden daarvan.

De zoete inundatie

De eerstgenoemde of zoete inundatie kon nog verdeeld worden in die van de Scheurbroeken, een drassig stuk land vóór de bastions Koning Willem en Pucelle, welke haar water kreeg uit het zg. Hengsmeer, een laagland, ongeveer 2500 mtr. ten oosten van Bergen-op-Zoom gelegen, en die vóór de linie, welke gevoed werd uit een negental, op de Wouwsche heide en meer westwaarts gelegen, vennen, alle ten zuiden van de Zoom.

Scheurbroeken

De inundatie van de Scheurbroeken werd door een dam afgesloten van die vóór de linie, zoodat zij uitsluitend haar water uit het Hengsmeer en tusschen gelegen landen ontving en niet droog kon loopen, als het water der inundatie vóór de linie werd gebruikt om de droge gracht onder water te zetten. Het Hengsmeer ontving, voornamelijk in regentijden, water uit de hoge landen en duinen in den omtrek en had ongeveer 0,40 mtr. hooger peil dan het een weinig meer oostwaarts gelegen Keutelmeer. Het hier verzamelde water liep nu door de landen, van de Bal, alwaar het vermeerderd werd door middel der daar aanwezige slooten, en kwam zodoende in de Scheurbroeken. Deze inundatie is, ook door uitdrogen, van weinig

belang geweest. Zij kon echter eenigszins dienen tot dekking van het oostfront der vesting.

Linie

De inundatie vóór de linie werd, zooals gezegd is, gevoed uit een negental vennen. Zij is, evenals de vorige, in hoofdzaak geregeld door COEHOORN, die van de Zoom gebruik maakte om het water uit deze, in drie groepen verdeelde vennen te voeren naar de gracht der linie en door deze ook daarvóór.

Om deze inundatie naar behooren gesteld te krijgen, moest men een, of nog beter 2 a 3 jaren tevoren daarmee beginnen, daar het water eensdeels langzaam aankwam en anderendeels de vijand den aanvoer kon beletten door het opstoppen van de Zoom bij de Steenen heul (d) - d.i. daar, waar dit water den weg van Bergen-op-Zoom naar Wouw kruist - en door het afleiden - voornamelijk naar den Rosendaalschen Vliet - van de, de inundatie voedende, vennen. (Vergelijk [pl. IV](#))

De Zoom is een gegraven kanaal - soms ook rivier genoemd - beginnende bij het ven genaamd den *treur en paardenhooft* ongeveer 2 uren gaans zuidoostwaarts van de vesting gelegen, en eindigende in de gracht van het noordfront van Bergen-op-Zoom, na door een sluis (a) de linie te zijn gepasseerd.

In 1729 verdiept, was er na dien tijd niet meer aan gewerkt. In dat jaar vond men nog tusschen het Papengat en het Heerlsven eenige houten balken, welke men meent, dat van een schutsluis of sas afkomstig waren, welke in de vroeger daar aanwezige turfvaart had gelegen. Het schijnt, dat de Zoom en de gemeenschaps slooten van de vennen, door welke dit water gevoed wordt, te dier tijd (1743-47) in een zeer slegten staat waren, aangezien op verschillende plaatsen, van af het ven het Papengat tot aan het ven de Zeezuiper, nauwelijks de oevers te kennen waren. Dit zou veroorzaakt zijn, eensdeels doordat in den

noordelijken oever van de Zoom openingen waren van 6 mtr. en meer, waardoor het water der vennen naar de zijde van Rosendaal werd afgeleid, anderendeels omdat men, door deze vaart met karren en wagens rijdende, “ter plaatse daar de publicque weegen en baanen deeze rivier traverseeren en waartoe verscheidene dammen in dezelve waren gelegd”, den loop der wateren gestremd had.

Ten zuiden van de Zoom vond men, in het oosten beginnende, de navolgende, in drie groepen verdeelde vennen:

1. Het Papengat, dat behalve uit de hogere landen in den omtrek, nog gevoed werd uit de Spilbeeksche Moeren. Dit ven stond alleen met de Zoom in verbinding en kon door de afsluiting van deze laatste, afgetapt worden in den Rosendaalschen Vliet door de Zepeling en onder door de Kreupelingsbrug - bij Hoestij - door de Bieskens.
2. Den Kleinen Houwer, den Grooten Houwer, het Wasven, het Schamven, de Blikken en het Heerlsven, waterden in elkaar in genoemde volgorde en door het laatstgenoemde in de Zoom uit. Konden eveneens noordwaarts worden afgetapt.
3. Het Keutelmeer en den Zeezuyper, met elkaar en door den laatste met de Zoom verbonden; konden noordwaarts worden afgetapt.

Toen nu “weylen de Generaal VAN COEHOORN Bergen-op-Zoom gefortificeert heeft, is deselve (waarscheynlijk) van begrip geweest de wateren uyt de voorgemelde vennen te vergaderen, door afdammingen van haere waterleydingen naar Elders, als na de Rosendaalse of Wouwse Vlieten, daar die andersins haere natuurlyke loosinge vinden, ten eynde die naar het Riviertje de Zoom en vervolgens in de laagstens tussen Bergen en 't Fort Rover te brengen, ten welken eynde ook de wal der Zoom aan de Noordelyke en Oostelyke oever is opgehoogt ter voorkominge dat de afkoomende

wateren sig aan die kant niet souden verliezen. Het is kennelyk dat het oogmerk van dien generaal geweest is, een reservoir van dat water tussen Bergen en het fort Rover te houden, eensdeels om dat front te dekken, anderdeels om in tyd van Belegeringe als de capitale bresse practicabel mogte worden, en de belegerde voor een generaele storm vreesde, door de op de kaart genotteeerde sluys (X) sooveel noodig de drooge gragten vol te setten”.

In hoofdzaak is geheel overeenkomstig deze intentie van den Generaal COEHOORN gehandeld.

Reeds in 1743 - dus nog vóór den inval van LODEWIJK XV in de Zuidelijke Nederlanden - toen er sprake was van oorlog, werden alle genoemde vennen, elk voor zich, door dammen (b) opgesloten, ten einde genoegzaam water voor de inundatie te verzamelen. Dit *afzonderlijk* opsluiten was noodig, omdat anders door het beletten van den afvoer door de Zoom als anderszins de laagste vennen, zijnde de Zeezuyper en het Heerlsven, zouden zijn overstroomd.

Het onderhoud dezer dammen verschaftte veel moeite, daar zij door kwaadaardige menschen telkens werden doorgestoken.

Bij dit conserveeren van het water is het gebleven tot 1745, toen de Inspecteur KLINCK den 1sten Augustus bij Resolutie van haar Edel Mogende de Heeren Raden van Staate der Vereenigde Nederlanden, overging tot het stellen der inundatie en wel op de volgende wijze:

1. De sluis c (in de linie, even ten noorden van de vesting) werd gesloten, om het afloopen van het water naar de gracht van de vesting te beletten;
2. De sluis a (in de linie, even ten zuiden van Moermont) werd eveneens om dezelfde reden gesloten;
3. Het Papengat werd afgetapt en het water naar de linie gebracht door den dam door te steken, welke daar in de Zoom was gelegd;

4. De dam vóór de Blikken werd doorgestoken, waardoor deze door het Heerlsven geheel droog afliep;
5. De dam vóór het Schamven werd doorgestoken en dit langs de Blikken en het Heerlsven afgeleid.

Vervolgens werden:

6. Het Wasven;
7. De Groote Houwer;
8. De Kleine Houwer;
9. De Zeezuyper; en
10. Het Keutelmeer

afgetapt.

Dit achtereenvolgens aftappen was noodig, omdat, ondanks de vergrooting van het profiel in 1729, de Zoom te smal en te ondiep was om tegelijk al het water te kunnen verzwelgen, waardoor overstroming, en dus waterverlies, zou zijn ontstaan.

Deze inundatie, die tusschen de Zoom en de stad 15 á 17 cm. boven het banket of $\pm 2,17$ mtr. boven het gewone zomer water en bij fort Roovere tot aan de “Rollaag van de Zon Wagter der Zuidsluis stond”, bleek bij regen $2\frac{1}{2}$ cm. te wassen en bij droog weder evenveel te dalen, zoodat “dezelve voor als toen op den gezetten pijl bleef staan”.

Door deze inundatie werd de linie vrij goed tegen eene overrompeling gedekt, want ofschoon de diepte bevaarbaarheid medebracht, stond hier tegenover, dat vermoedelijk wel niet veel bruikbare schuiten in den omtrek beschikbaar zullen zijn geweest, terwijl de breedte, die van 125 tot 300 mtr. liep, ontegenzeggelijk voldoende bescherming tegen verrassing of stormloop aanbod.

Vestinggrachten

Er was nog een ander voordeel, dat de stad van deze inundatie had te wachten en waarvan gebruik te maken, ook in de bedoeling van den Generaal COEHOORN heeft gelegen.

Mocht de vijand nl. zich hebben meester gemaakt van den bedekten weg en de voor hem noodige ravelijnen, dan kon door het openen der reeds genoemde houten sluis c het inundatiewater langs de gracht der linie tot voor de groote sluis X worden gevoerd en door deze en naar de droge gracht der vesting en naar de natte gracht tusschen de bastions Noyelles en Edelmogende, ter inundeering der eerste en ter verhooging van het peil der laatste.

Dit kon geschieden, doordat die sluis twee kokers had, waarvan de rechter het water bracht in de cunette der droge gracht, de linker daarentegen het naar de genoemde natte gracht voerde. Door deze, door den Generaal COEHOORN aangelegde, groote sluis zou 1,80 à 2,10 mtr. water in die droge gracht kunnen worden gebracht. Daar dit water uit de inundatie vóór de linie moest komen en de vijand het in zijn macht had door het afleiden der vennen en het opstoppen van de Zoom bij de Steenen heul (d) den aanvoer tegen te gaan - zooals dan ook werkelijk door de Franschen in 1747 is gedaan - laat het zich hooren, dat met dit inundeeren der droge gracht tot op het laatste oogenblik is gewacht. De toch al smalle inundatie zou door dit aftappen wel eens wat te veel water hebben verloren. Bovendien stond er in 1747 tijdens de belegering in den beginne wel een goede inundatie vóór de linie, maar deze was niet zooals die van de jaren 1745 en 1746, daar in laatstgenoemd jaar "haar Edel Mogende gepermitteert hadden dat die Inundatie twee voet (0,60 mtr.) soude worden afgelaten, soo als dan ook geschied is", en door de "continueele drooge soomer" de inundatie zoodanig verminderde, dat

volgens rapport van den Inspecteur KLINCK - die van het begin tot het einde "wegens het formeeren en houden deser Inundatie is geïmployeerd geweest" - vóór de redans tussen de fortten Pinsen en Rovere niet meer dan $\pm 0,22$ mtr. water stond.

Wat de *zoute inundatie* aangaat, deze stond, zooals reeds gezegd is, ten noorden van fort Roovere tot aan fort Hendrik, zich oost- en westwaarts tot op aanmerkelijken afstand - Oudenbosch en de Oosterschelde - uitbreidende.

Tot deze inundatie werd nog gerekend te behooren die, welke uit de zoute gracht aan de linkerzijde van de Waterpoort door een sluisje in de Oranjebeer tot in de droge gracht kon worden gebracht. Deze was evenwel van weinig belang.

Zoute inundatie

De zoute inundatie kon gevoegelijk in drie deelen worden verdeeld, welke, ofschoon wel door coupures in de dijken met elkaar in verbinding gebracht, toch in hoofdzaak elk door afzonderlijke prises d'eau hun water ontvingen.

1. In de *eerste plaats* had men de inundatie, welke haar water verkreeg uit den Rosendaalschen Vliet ¹³⁶), door de Steenbergische Haven, de zg. Korte Sluis bij de Kaaypoort te Steenberg en het Bergsche Water. Hierdoor werd in hoofdzaak geïnundeerd het land tusschen den Doornedijk en het Oudelandsch Kadijkje, d.i. het zg. Halstersche Laag.
2. In de *tweede plaats* had men de inundatie, welke eveneens water ontving uit den Rosendaalschen Vliet, maar dat door de Blauwe Sluis en eenige coupures in de dijken in Kruisland en de polders ten westen daarvan liep.

---

¹³⁶ Het stroomafwaartse deel van dit water wordt thans vanaf Blauwe Sluis de Steenbergse Vliet genoemd.

3. In de *derde plaats* de inundatie, welke uit de Eendragt en de Oosterschelde ontstond en waarvan het water door verschillende coupures in de aan de noord- en oostzijde gelegen dijken, in de polders kwam, tusschen eerstgenoemden riviertak en het hooge land van Halsteren gelegen, zich noord- en noordoostwaarts uitbreidende tot aan de Westkade van de Steenbergse Haven en den Doorne-dijk.

Ad 1. Steenbergse haven

Het water, dat uit den Rosendaalschen [Steenbergse] Vliet door de Steenbergse Haven liep, kwam door de genoemde Korte Sluis in een waterloop tusschen Steenberg en fort Roovere, de Linie of het Bergsche Water genaamd. In het najaar van 1745 was dit water op kosten der Republiek verbreed van af genoemd fort tot ongeveer bij de Elders-redoute. tot dit werk was voornamelijk gedrongen door “die van Tholen als vresende voor overrompeling van eene vijandelijke partij”, terwijl in het laatst van 1746 bij resolutie van haar Edel Mogende, de twee paar vloeddeuren en de schoot of valdeur der genoemde sluis aan de havenzyde werden vermeerderd met een paar ebdeuren en een stortebed, welk werk even vóór de belegering was voltooid. Men voorzag klaarblijkelijk toen reeds de mogelijkheid, dat tot het stellen der zoute inundatie zou moeten worden overgegaan, waarmee, zeer terecht, zoo lang mogelijk werd gewacht.

Niet zoodra was genoemd werk dan ook gereed, of men ging ertoe over de vloeddeuren vast te tempelen, waardoor het zeewater gelegenheid kreeg met den vloed in te komen en het geheele Halstersche Laag, gedurende de jaren 1747 en 1748, tot aan fort Roovere te inundeeren.

Deze landstreek was bovendien door het uitmoeren van turf en door de aanwezige kolken en griften zoo doorsneden, dat zelfs bij slechts 0,30 mtr. water, het weinig “practicabel” was “aldaer te passeeren”.

In het algemeen hebben die landen evenwel 0,90 a 1,20 mtr. onderwater gestaan, hier wat meer, daar wat minder, soodat die Inundeeringe ten vollen aan de Intencie en verwagtinge heeft voldaan.

Ad 2 Blauwe Sluis

Maar deze inundatie [gevoed vanuit de Steenbergse haven] was niet voldoende; men moest den vyand ook den toegang afsnijden langs Moerstraten, den Boomdijk, den Groene-dijk en door Kruisland. Daarom moest het land rondom die dijken en Kruisland niet alleen worden geïndeerd, maar ook door het doorsteken dezer dijken en het maken van batterijen bij de coupures tot het een en ander worden bijgedragen. Had de vijand toch Steenberggen genomen, “soo was de communicatie tussen de Geallieerde Armee en Bergen-op-Zoom (die geduerende de Belegeringe van die stadt over de schipbrug (e) bij de Blauwe Sluys gehouden is) afgesneden” en kon hij het inundatiewater tusschen fort Roovere en Steenberggen doen afloopen, door bij vloed de deuren der Korte Sluis te sluiten en ze bij eb te openen. Bij resolutie van haar Edel Mogenden van Juni of Juli 1746 werd nu gelast, dat “ook het Landt ten oosten en zuyden van Steenberggen sooveel immers doenlijk soude worden geïndeerd en de nodige coupures in de Deyken met Batterien agter deselve gemaakt”.

Ongeluk

Dit inundeeren moest, zooals reeds gezegd is, geschieden door middel van de Blauwe Sluis. Toen men evenwel hiermee bezig was, wilde het ongeluk, dat een vleugel met het zoete stortebed wegzakte, waardoor de inundatie in dat jaar (1746) geen voortgang had; alleen hield men door het leggen van een vingerling of kistdam aan de binnenzijde van de sluis het “hemelwater” in Kruisland, waardoor de slooten en kreken vol raakten. Die kistdam is in 1747 bij de nadering der Franschen

“geamoveert en die gebreckige sluys verder geruineert, waardoor in korten tijd het invallend zeewater de Blauwe Sluys met de voorliggende fortificatie-werken geheel wegspoelde en een extra diep grondgat maakte”.

Hierdoor, door eene coupure in den oostelijken dijk van de Steenbergische Haven dicht bij de stad en eene bij het Lindenburgerveer in den oostelijken dijk van Kruisland, werden de Oost-Graaf-Hendrikpolder en Kruisland met zeewater overstroomd, terwijl een dam in de Grift (een wetering, van Steenberg en naar de Roode Wiel loopend) het afloopen van het water uit eerstgenoemden polder moest tegengaan. Dit laatste was te meer noodig, daar de Oost-Graaf-Hendrikpolder aanmerkelijk hooger ligt dan Kruisland en dientengevolge bij eb soms droogliep.

De inundatie van laatstgenoemd land had een zeer veranderlijk peil, aangezien er met noordwestenwind meer water stond dan met oostenwind. Menigmaal stonden de hoogste huizen ¹³⁷) in het dorp (Kruisland) 1,20 mtr. en meer in het water, terwijl het soms zoo laag was, dat tegen den Boemdijk aan (na het doorsteken van den Groene-dijk) het land zoo goed als droog begon te loopen.

Coupures, met batterijen ter verdediging, in den Groene-dijk en Boemdijk brachten het zeewater verder tusschen laatstgenoemden dijk en het Oudelandsch Kadijkje, waarin eveneens een door werkjes verdedigde insnijding werd gemaakt. Hierdoor werd aansluiting verkregen met de inundatie van het Halstersche Laag en de toegang naar het zuid front van Steenberg en afgesloten. Het schijnt, dat deze laatste inundatie niet geheel naar wensch is geweest, een gevolg van het ongeluk aan de Blauwe Sluis, waardoor men belet werd het water bij eb te bewaren, dat nu terug kon loopen en een verlies van 1,20 à

---

¹³⁷ Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld, de hoogst gelegen huizen.

1,60 mtr. veroorzaakte. Meer in het bijzonder was het de Moerstraatsche weg, welke wel is waardoor drassig en uitgemoerd land liep en altijd “min of meer onder water” stond, maar toch “soodanig dat teyden der laetste inundatie (1747) men voor die passage meer als eens is bekommert geweest”.

Ofschoon deze inundatie dus in hoofdzaak gevoed werd door drie prises d'eau uit den Rosendaalschen Vliet, verkreeg men bovendien door coupures in den Doorne-dijk nog eenig water uit de Eendragt en de Oosterschelde, door welke insnijdingen bovendien verbinding was daargesteld met de westelijke inundatie.

“Het is ligtelijk te beseffen dat tot het een en ander de winden moesten meewerken en contribueeren en dat met een oostelijke wind minder water met de vloed in de Rosendaalschen Vliet kon inkomen, als met de westelijke, sools sulks omtrent de meeste zeeboesems in ons land te over bekend is”.

Met de oostelijke winden werd dan ook bij eb veel meer water uit de geïundeerde polders verjaagd, dan er met een volgenden vloed kon inkomen, terwijl volgens ooggetuigen in den Rosendaalschen Vliet het water soms al 0,60 mtr. en meer gevallen was, terwijl het toch Kruisland door de opening bij de Blauwe Sluis nog instroomde, een bewijs dat de boezem op verre na niet volgelopen was, waardoor hooger op veeltijds watergebrek ontstond. Dit kon dan ook geen wonder heeten, daar met de Blauwe Sluis niet gemanoeuvreed, d.i. deze niet naar stand van zaken geopend of gesloten kon worden.

Eene coupure in den dijk aan den rechteroever van den Rosendaalschen Vliet ± 1100 mtr. ten noorden van het Lindenburgerveer - bracht water in den polder van Nieuw Gastel. Deze inundatie liep met een boog op een afstand van 5 tot 15 minuten gaans noordwaarts om Gastel heen naar Oudenbosch, dat hierdoor

aan de zuid- en westzijde door water omgeven was. Daar de grachten van Steenberg en voorzien waren van zoetwater van goede hoedanigheid en in de stad zich slechts eenige particuliere regenbakken bevonden, werden nog vóór het stellen der inundatie deze grachten afgedamd, daar die regenbakken niet toereykende konden syn in een tyd, dat er voor de Troupes en paarden sooveel vereyst wierd als in de jaren 1746, 1747 en 1748, behalve voor de brouwkuypen enz.

Ad 3 Polders langs Eendragt

De inundatie ten westen van Steenberg, gesteld uit de Eendragt en de Oosterschelde, omvatte den Auvergnepolder, den Oude Glimespolder, den Rubeerepolder, het Westland, den Aanwaspolder en den West-Graaf-Hendrikpolder. Deze inundatie was noodig om het verder doordringen van den vijand na de inneming van Bergen-op-Zoom te beletten.

Ter inundeering dezer polders moest het navolgende worden verricht: Eene coupure in den dijk op den rechteroever van de Oosterschelde bij het Lange Water en twee coupures in den oostelijken dijk langs de Eendragt - een ten zuiden van Tholen en een bij fort Zeeland - brachten 0,75 á 0,90 mtr. water op het hoogste land in den Auvergnepolder, welke stand evenwel bij eb en vloed verminderde en vermeerderde. Deze insnijdingen waren tevens de prises d'eau voor de inundatie der overige polders.

Eene coupure in den Groene-dijk tegenover fort Zeeland gaf gelegenheid tot inundeering van den Oude Glimespolder. Daar deze evenwel 0,30 á 0,45 mtr. hooger ligt dan de Auvergnepolder en dus bij eb telkens droog liep, werd er in die coupure een houten beer gelegd, waarover het vloedwater in, maar het ebwater niet uit kon loopen.

Ter inundeering van den Rubeerepolder werd de Kladtsendijk doorgestoken, terwijl eene coupure in den Rubeeredijk een gedeelte van den Eendragtspolder deed onderloopen. Door eene coupure in het Korte dijkje inundeerde de Aanwaspolder 1,20 á 1,50 mtr. boven het hoogste land, terwijl in het Westland 1,20 mtr. water kwam te staan door eene opening in den Koeveringsche dijk.

De West-Graaf-Hendrikspolder werd door een sluis ten zuiden van fort Hendrik in de westkade van de Steenbergsche Haven g einundeerd door water uit den Rosendaalschen Vliet en door middel eener coupure in den dijk recht tegenover en dicht bij de Korte Sluis te Steenbergen door water uit de Eendragt. Hierdoor werd de inundatie in dien polder gebracht tot op $\pm 0,90$ mtr. Daar het Vlietpoldertje in gemeenschap stond met den West-Graaf-Hendrikpolder - als hierin zijn water loozende - liep ook dit nu min of meer onder.

Om eenig denkbeeld te krijgen van den waterstand in deze polders diene het volgende:

De landen tusschen Tholen en Steenbergen zijn omtrent het midden van den Rubeerepolder het hoogst, dalende naar de Schelde en naar Steenbergen, zoodanig dat de Auvergnepolder lager ligt dan de oude Glimespolder en evenzoo de Aanwaspolder, het Westland en de West-Graaf-Hendrikpolder een lager peil hebben. Die landen kunnen dus niet even diep onder water hebben gestaan. Door den houten beer in den Groene-dijk is veel water in de polders naar de zijde van Steenbergen bewaard gebleven en hierdoor de inundatie levendig gehouden, te meer daar de vloed wel 0,60 mtr. meer water uit de Schelde en de Eendragt leverde dan uit den Rosendaalschen Vliet. Om die reden zullen dan ook de genoemde coupures in den Doorne-dijk zijn gemaakt, bevreesd als men was voor de nadeelige gevolgen van

het terugloopen van het ebwater door de opening bij de Blauwe Sluis en het hierdoor gebrekkig geïnundeerd zijn van het zuidelijk hoofdacces naar Steenberggen.

Het is niet te ontkennen, dat het stellen dezer inundatie van geestkracht getuigt, hetgeen wel in tegenstelling is met de weinige zorg, welke men voor de levende strijdkrachten - die, zoo als meestal, ook in die dagen het kind van de rekening waren - had, een gevolg van het stelsel van zuinigheid, toenmaals niet alleen door de Staten, maar ook voornamelijk door de zeer onafhankelijke Provinciale besturen, tot richtsnoer bij hun regeeringsbeleid genomen. Men was blijkens de genoemde jaartallen reeds bij tijds bedacht op het stellen der inundatie en werden er nu wel is waar niet altijd rijksgronden onder water gezet, hier staat tegenover, dat de gemeenten en vooral de particulieren de lasten der inundeering - ondanks *vermoedelijk* betaalde schadeloosstelling - vrij wat minder gemakkelijk konden dragen dan het Rijk.

Een feit toch is het, dat gedurende ruim twee jaren het land vóór de linie geïnundeerd is geweest, hetwelk nu wel en door het zoete water en door de geringe uitgebreidheid niet zoo schadelijk zal zijn geweest; de uitgebreide, ongeveer 4 uren gaans lange en van $\frac{1}{4}$ tot ruim 1 uur breede zoute inundatie moet daarentegen in één jaar tyd (1747- 48) veel land hebben bedorven. De indruk, dien men krijgt is, dat de inundatie met zorg en overleg werd gesteld en deze zonder het ongeluk bij de Blauwe Sluis - zeker een gevolg van verwaarloozing gedurende de vroegere zuinige jaren - nog meer verzekerd zou zijn geweest.

Door de vesting, de linie, de forten, Steenberggen en de inundatie, was eene strategische stelling geschapen, welke het grootste gedeelte van de westelijke grens van Noord-Brabant omvatte en de nadering tot

Zeeland zoo goed als onmogelijk maakte. De Oosterschelde rechts, het Volkerak, de Krammer en Grevelingen links, maakten eene omtrekking zeer onwaarschijnlijk, zoodat de Eendragt, het betrekkelijk smalle (150-200 mtr. breed) water, dat Tholen van het vasteland scheidt, alleen kon gepasseerd worden na het forceeren dezer stelling, waarvoor, bij eene goede verdediging, weinig kans bestond, daar eene insluiting niet mogelijk, uitputting der bezetting dus niet waarschijnlijk was.

Zeer terecht werd Bergen-op-Zoom dan ook de sleutel van Zeeland genoemd. Van het bezit toch dezer veste hing het af, of men zich meester van de stelling en daarmee van den toegang tot die provincie kon noemen.

Geallieerde leger

Deze stelling [van Bergen op Zoom] was als volgt bezet:

Garnizoen

De vesting zelf, waarin gewoonlijk met inbegrip der schansen een regiment van acht compagnien cavallerie, vier bataillons infanterie benevens een compagnie artillerie lagen, een macht slechts op 1600 man begroot, kreeg na de tijding van de nederlaag der verbondenen bij Lafeld en den opmarsch van den Generaal VON LÖWENTHAL naar Bergen-op-Zoom, gaandeweg eene versterking van acht bataljons uit Zeeland, benevens twee bataljons Bergschotten (Laudon en Murray)¹³⁸). De sterkte aan combattanten was gem. 525 man per

---

¹³⁸ [Beschrijving van Bergen op den Zoom](#). Kunnende dienen tot een supplement op de vaderlandsche historie door den Heer J. Wagenaar. Amsterdam, FOKKE. 1780.

bataljon, zoodat ± 4725 man infanterie in de vesting aanwezig zullen zijn geweest.

Deze bezetting is gedurende het beleg ongeveer op die sterkte gebleven, evenwel heeft geen enkel regiment of bataljon - dit stond gelijk in die dagen - het beleg van het begin tot het eind mede gemaakt, altijd op eene enkele loffelijke uitzondering na.

Daar de dienst in de vesting zwaarder was dan die in de linie, werden de bataljons uit de stad menigmaal door die in het kamp bij Halsteren, alwaar de troepen uit de linie zich meestal ophielden, afgelost, terwijl ook zoo noodig hieruit tijdelijke hulp ontboden werd, als men in de vesting te kort schoot.

De navolgende staat, die in hoofdzaak vervaardigd is naar hetgeen wij in de brieven van den Opperbevelhebber, den Generaal VON CRONSTRÖM, aan den Griffier FAGEL ¹³⁹⁾ dienaangaande gevonden hebben, geeft een, hoewel dan ook niet geheel volledig, overzicht van de mutatie der infanterieregimenten gedurende het beleg.

---

¹³⁹⁾ Deze en volgende missives zijn alle in het Rijksarchief te vinden.

Hieruit blijkt, dat het regiment Deutz gedurende het geheele beleg in de stad is geweest. Het had den 1sten September zooveel geleden, dat de Generaal CRONSTRÖM o.a. aan genoemden Griffier schreef, hy dat regiment zelfs niet naar de linie, maar elders in guarnisoen zou zenden.

Regimenten (Bataljons).		Aangekomen.	Vertrokken.	Waarhoen.
Naam.	Sterkte aan combatanten volgens den sterktestaat van 12 Juni 1747.			
De la Lippe.....	519	10 Juli.	22 Augustus (2).	Kamp bij Halsteren.
Deutz.....	568	Vast garnizoen.	Tot het laatst gebleven.	
Stolberg.....	..	Idem.	22 Augustus (4).	Wegens zwaar verlies (er waren 200 man bij het vertrek) naar Breda.
Mallaert.....	..	Idem.	14 Augustus (1).	
Hirzel.....	..	10 Juli.	?	Steenbergen.
Lindman.....	..	Vast garnizoen.	14 Augustus (1).	
Laudon.)	..	10 Juli.	1 September (6).	Oudenbosch; schijnen te voren reeds naar de linie gezonden te zijn.
Murray.)				
Burmania.....	306	13 Juli.	22 Augustus (2).	Kamp bij Halsteren.
De Brocade.....	..	13 Juli.	?	Steenbergen.
Oranje.....	525	14 Juli.	17 Augustus (5).	
Thierry.....	..	14 Juli.	1 September (3).	Kamp bij Halsteren.
Lewe.....	..	19 Juli.	Tot het laatst gebleven.	
Majoribanks.....	533	14 Augustus (1).	22 Augustus (2).	Door loting aangewezen in de vesting te komen, daar de Prins van HESSEN om een bataljon versterking had verzocht. Zoo spoedig vertrokken om "verscheyde importante redenen"; welke, zegt de Generaal CRONSTRÖM niet, daar de Griffier FAGEL er volgens hem mede bekend is.
De Sturler.....	..	18 Augustus.		
Evertsen.....	..	17 Augustus (3).	Tot het laatst gebleven.	N.B. (1), (2) enz. wijst aan, door welke bataljons de vertrekkenden werden vervangen.
Regteren.....	..	22 Augustus (4).		
Coljaar.....	621	Idem. (2).		
Saxen Gotha.....	1339	Idem. (2).		
Waldeck.....	1252	Idem. (2).		
Holstein.....	..	1 September (6).		
Brakel.....	..	1 September (3).		
Drandorff (Wurtzburgsch regiment).	..	Idem. (6).		
		14 September.		Regt. Waldeck bestond uit 2 bataljons, op twee verschillende data: 22 Augustus, 31 September in de vesting gekomen. SAXSEN GOTHA had dezelfde samenstelling.
				Coljaar en Majoribanks waren Schotsche regimenten (1).

Blijkens eene missive van den 10den d.a.v. was dit ook toen nog niet geschied, maar zou den volgenden dag genoemd korps naar Breda vertrekken, aangezien het van 't begin af van deeze belegering hier in garnizoen geweest zynde, soodanig verminderd is, dat het niet te herstellen zal zyn, indien het langer opgehouden wordt.

Ook van deze aflossing is niets gekomen. In zyn brieven klaagt de opperbevelhebber herhaaldelijk over het zwakker worden van het guarnisoen, hetgeen eenigszins opmerkelijk mag worden genoemd, daar de vesting niet ingesloten is geweest en bovendien de hierna te melden macht, ten zuiden van Oudenbosch gelegerd, ter beschikking van den generaal stond. Van deze bevoegdheid is evenwel door hem niet ten volle gebruik gemaakt, daar hij met den bevelhebber der genoemde troepen meer in overleg trad, dan dat hij hem zijne orders zond.

Zoo schrijft de generaal den 21sten Augustus o.a. dat “dit garnizoen dagelyks door veel dooden en gequetsten verzwakt wordt” en “wy verliezen dagelyks veel volck en van de beste officieren, die ik provisioneel remplaceert en van die geremplaceerde syn reeds verscheyden dood of gequetst”.

Het regiment Stolberg had zooveel geleden, dat het, blijkens de missive van den 24sten d.a.v., den 21sten was vertrokken en toen “niet veel meer als twee honderd man onder de wapenen had kunnen brengen en synde met een overvallen van siektens, hebbende zeer aangehouden om van lught te veranderen en naer 's Bos te gaan, hetwelk ik bewilligt hebbe”.

In den brief van 14 September lezen wij o.a.: wy verliezen veel volck, terwijl erbij wordt gevoegd: “de siekten grasseeren ook sterck, waarvan ik selfs myn part hebbe”.

Vóór den 14den Augustus heeft geen guarnisoensverandering, noch vermeerdering plaats gehad, met uitzondering van het regiment Lewe, dat den 13den Juli in de linie gekomen, den 19den d.a.v. naar de stad werd gezonden. Na dien datum hadden slechts aflossingen en, wat de infanterie aangaat, geen noemenswaardige vermeerdering, plaats, zoodat de geleden verliezen in hoofdzaak werden hersteld door het

vervangen der onvoltallig geworden regimenten door andere, welk intact waren ¹⁴⁰). Hierop maakt het regiment de Sturler een uitzondering. Dit was den 18den uit de linie ter versterking naar de stad gezonden, "hebbende de Prins VAN HESSEN Gouverneur dezer Plaats, seer instantelijk versogt nog een Bataillon hier in guarnisoen van buyten te bekoomen; door dien het guarnisoen soo zeer verzwakt is door dooden en gequetsten, soo heb ik het lot doen trekken en het is op het Regiment van Sturler gevallen, soodat het selve nu hier guarnisoen moet komen" ¹⁴¹), gelijk ook geschied is. Den 22sten d.a.v. evenwel werd het, "" om verscheyde importante redenen aan UWelEdelGestr. niet onbekent" ¹⁴²), afgelost en wel tegelijk met de regimenten Stolberg, De la Lippe en Burmania, door de regimenten Regieren, Collyear, Saxon-Gotha en Waldeck. Volgens een sterktestaat, door den Vorst VAN WALDECK, als Generaal en chef der staatsche troepen, den 12den Juni van dat jaar aan hare Ho. Mo. gezonden, waren de beide laatstgenoemde korpsen respectievelijk 1359 en 1252 man sterk, aangezien zij uit twee bataljons bestonden, welke evenwel

---

¹⁴⁰ Tijdens zijn proces werd den Generaal CRONSTRÖM in art. 20 de vraag gedaan: - waarom hy dan de Regimenten, welke gedurende de attaque verzwakt waren, by het inrukken van andere regimenten heeft teruggesonden en off daer door de nieuw aengekomen regimenten niet in wynig dagen aen diergelyke verswakking wierden bloodgesteld, terwijl ondertussen het gebrek aen manschappen niet werd geredresseert en de stad altoos met een swak guarnisoen beset bleeff"?

Zeer juist gaf hij ten antwoord, dat "die zwakke regimenten van geen dienst waren". In een ingesloten vesting is men natuurlijk dankbaar voor elke aanvulling aan personeel, indien deze op de een of andere wijze mogelijk kan worden gemaakt; in het onderhavige geval evenwel kon men de *bataljons vervangen*, hetgeen zeker de voorkeur verdient boven *aanvullen*

¹⁴¹ Missive CRONSTRÖM aan den Griffier FAGEL, dd. 17 Augustus 1747.

¹⁴² Ibid, dd. Sl Augustus 1747.

niet te gelijk in de vesting kwamen. De genoemde regimenten behoorden voor het grootste gedeelte tot de eigen troepen der Republiek. Volgens eene latere verklaring van den opperbevelhebber schijnen de vreemde troepen geweigerd te hebben, in de stad te komen ¹⁴³) en heeft hij zelfs de twee bataljons Bergschotten moeten wegzenden, omdat zij weigerden langer dienst te doen ¹⁴⁴). Wat het artillerie-personeel aangaat, het schijnt dat dit eerder te klein dan te groot is geweest. Zooals wij weten, lag er te Bergen-op-Zoom eene compagnie van dat wapen als vast garnizoen. Blijkens het Journal van DUMOULIN ¹⁴⁵) zijn nu gaandeweg de navolgende versterkingen gekomen:

13 Juli	40 kanonniërs,	40 bombardiers.
20 »	8 »	(uit Zeeland), ... 1 bombardier.
21 »	1 kapitein,	22 » (Engelschen).
21 »	1 luitenant,	16 » (Hollanders uit Zeeland).
21 »	1 »	20 » (Marine).
1 Augustus	1 »	25 » (uit Zeeland).
5 »	6 luitenants,	30 » . . . . . 3 bombardiers.
8 »	1 luitenant,	25 »
11 »	1 kapitein, 3 luitenants,	82 » zoowel als bombardiers en timmerlieden.
12 »	5 »	40 »

Totaal dus 2 kapiteins, 18 luitenants, 314 kanonniërs, waaronder enkele bombardiers en timmerlieden, en 44 bombardiers, d.i. met de genoemde compagnie, in het geheel dus een 22tal officieren en ± 450 artilleristen (waarbij een zeker getal werklieden), die gaandeweg in de vesting werkzaam zijn geweest.

---

¹⁴³ Proces Cronström, artikel 15 en 106.
¹⁴⁴ Missive Cronström aan den Griffier FAGEL dd. 1 September 1747 en artikel 100 van het proces
¹⁴⁵ Réflexions sur les environs de Maastricht, ou mémoires, sur les campagnes de 1747 et 1748. Journal du siège de Bergen-op-Zoom. Paris, 1756, geschreven door den Ingenieur DUMOULIN, tijdens het beleg werkzaam in de vesting

Toch kon het aantal na 12 Augustus nog maar zeer even voldoende worden genoemd, al neemt men in aanmerking, dat niet alle bastions behoeften verdedigd te worden. Vóór dien tijd evenwel was er ontegenzeggelijk gebrek aan artillerie-personeel.

Zoo schrijft de Heer VAN HAREN den 20sten Juli aan hare Ho. Mo. Naar aanleiding van het bombardement, dat de stad op dien datum moest verduren: “maar het manquement zal zyn Luyden van de artillerie, weshalven de Heer VERELST ¹⁴⁶) en ik, die geene die alhier zyn van de magistraat hebben gerequireert, en schryven aan den Lieutenaut-Generaal SMISSAERT ¹⁴⁷) om ook nog eenige te zenden. Ik heb vooreergisteren toen onze lieden al moede waren, aan de admiraliteit van Zeeland geschreeven om sommige canonniërs van de scheepen, maar nog geen antwoord gekreegen”.

Ter zake der versterking van den 21sten Juli schrijft VAN HAREN den volgenden dag: “Het was buiten dat niet mogelijk geweest aan het vuur te fourneeren en zal nog zwaar werk zyn daar de vijand overvloedig van zulke lieden voorzien is, syn volk bij malkanderen trekkende en houdende en niet verstrooyende”.

Niet alleen was de dienst voor dit wapen zwaar, maar het heeft bij hen natuurlijk ook niet aan verliezen ontbroken. Zoo schreef de Prins VAN HESSEN, Gouverneur der vesting, den 31ten Juli aan den Raad van State:

“Nos gens d'artillerie diminuent journellement, je prie vos nobles puissances de vouloir donner leurs ordres”, terwijl de Generaal CRONSTRÖM den 2den September aan den Griffier Fagel mededeelde: “ondertusschen vermindert ons artillery zeer sterk en word met den Capiteyn MARTFELD die van den Ouden Bosch gekomen is, gearbeid aan

---

¹⁴⁶ Gedeputeerde te velde van wege den Raad van State

¹⁴⁷ Gelijik ons bekend is, commandant der troepen in Zeeland.

een dispositie om deeze Luyden, die nu zoo lang werkzaam geweest zijn te soulageeren ¹⁴⁸⁾ of voor een gedeelte af te lossen“.

De artillerie stond onder het commando van den Kapitein Baron VAN VERSCHUER.

Mineurs

Wat de mineurs aangaat, deze zijn “in den beginne te swak geweest aan manschap, daar den vyand een seer groot getal heeft, soo van sappeurs als van mineurs, waardoor by nagt niet alleen syn werk gerepareert, maar ook geavanseert wordt, niettegenstaande al onse pogingen“ ¹⁴⁹⁾, en wel ondanks het feit, dat bij den bouw van het oost-zuidoost front der vesting voor een belangrijk deel op eene verdediging door middel van den mynoorlog gerekend was.

Den 26sten Augustus constateert de opperbevelhebber: “voor de rest is de meeste oorlog onder d'aarde tusschen de Mineurs, maar d'onse konnen tegens de vyandelyke niet op, die te veel voor uyt hebben“.

Wij kunnen niet mededeelen of er, en zoo ja hoeveel, mineurs tot het vaste garnizoen behoorden. Ons is alleen bekend, dat:

den 5den Augustus	1 luitenant,	3 korporaals,	20 mineurs;
en 1sten September	1 kapitein,		22 mineurs;
totaal dus	1 kapitein, 1 luitenant,	3 korporaals,	42 mineurs

in de stad zijn gekomen en dat op laatstgenoemden datum de Generaal CRONSTRÖM aan den griffier schrijft: “hadde wy die mineurs eenige weeken eerder gehad zoude den vyand er al soo veel veragtert zyn”, terwijl hij den volgenden dag erbij voegt: “de vyand is seedert myn laatste wynig geavanceert, dewijl onze mineurs, die nu een suffiqant geheel syn, hen van onderen tegengaan”.

---

¹⁴⁸⁾ Ondersteunen.

¹⁴⁹⁾ Missive Generaal CRONSTRÖM aan den Griffier FAGEL, dd. 13 Augustus 1747.

Het is bijna niet aan te nemen, dat 42 mineurs een sufficient geheel zyn. Voor een goed gedeelte van het voetvolk en de Ruiters had men kazernes en stallen. Vermoedelijk zijn de burgers tamelijk wel vrij gebleven van inkwartiering ¹⁵⁰, ook omdat door de bezetting der talrijke buitenwerken en de vele piketten, waarvan o.a. een groot deel in den bedekten weg was geplaatst, in dit opzicht de druk op de bevolking natuurlijk zeer werd verminderd.

Er waren bovendien vijf tamelijk wel gevulde krijgsmagazijnen. Prins WILLEM LODEWIJK VAN HESSEN PHILIPSTHAL, dezelfde die in 1744 Yperen en in 1746 Mons moest verdedigen, maar beide plaatsen aan de Franschen had overgegeven, voordat de verdedigingsmiddelen waren uitgeput, was in laatstgenoemd jaar gouverneur der vesting Bergen-op-Zoom geworden en bleef dit ook gedurende het beleg¹⁵¹.

Misschien is het niet onnoodig, met het oog op die overgave, eraan te herinneren, dat Yperen en Mons Zuid-Nederlandsche vestingen waren en door welke omstandigheden de Republiek ertoe was gekomen deze te verdedigen. Is den bevelhebbers toenmaals te kennen gegeven die vestingen niet tot het uiterste te verdedigen, maar alleen de bezetting

---

¹⁵⁰ De Prins VAN HESSEN PHILIPSTHAL geeft tot toelichting op art. 39 van het proces CRONSTRÖM. "Op ordre van den Genral En Chef hebb de besetting doen campeeren, het waar (was) ook het Eenigste en beste middel om de garnisoen schielich by Een te hebben en in de stat waaren wynich off geene heusse (huizen) di geloscheert kunnen worden, omtrent de ataque wirden de communicatien alle dache belemmert om dat di heussen soo nae aan de wall stonten, omgeschooten wirden, soo dat daar geen plaats waar om Regimenten de (te) posteeren".

¹⁵¹ Jhr. *Van Sijpesteijn* (bladz. 116) deelt mee, dat de Prins in 1746 als gouverneur van Mons die stad gedurende bijna 3 maanden met 2000 man tegen een groot gedeelte van het Fransche leger had verdedigd". Blijkens het ter zake medegedeelde (bladz. 38, 39 en 51) kan dit niet juist zijn.

te redden? Wie kan dat thans nog zeggen? Maar hoe dit ook zij, bij Yperen mocht ten minste het garnizoen met krijgseer de plaats verlaten, bij Mons werd niets gered en voldeed de Prins zelfs niet aan dien eisch.

Het is natuurlijk niet doenlijk uit deze gegevens een volkomen afgerond beeld van 's Prinsen karakter te maken. Het bovenstaande en hetgeen verder ter zake wordt medegedeeld, moge dan ook beschouwd worden als eene bijdrage, welke misschien niet zonder waarde is, bij eene poging zijne houding in Bergen-op-Zoom te verklaren. Volgens den Heer *van Sijpesteijn* werd hij om zijn flink en loyaal karakter door eenieder geacht en bemind. Hieraan mag zeer zeker a priori niet worden getwijfeld, het bezit evenwel van zulk een karakter is voor den militair in het algemeen en voor den gouverneur eener belegerde vesting in het bijzonder een te groote factor om het onnoodig te achten, dat bezit met deugdelijke bewijzen te staven. Is het vermoeden, dat de Staten een wenk hebben gegeven, ongegrond, dan is de Prins, althans uit een militair oogpunt, te laken. De feiten spreken te duidelijk, om hierin te kunnen dwalen en, daargelaten de mogelijkheid, dat er nog meer - ons onbekende - oorzaken kunnen hebben bestaan ter verklaring van 's Prinsen lijdelijke verdediging en ontijdige overgave, toch staat o.i. boven alles de wet: geef eene aan u toevertrouwde vesting nimmer over, zonder dat gij ertoe genoodzaakt wordt door de overmacht, die u overweldigt, nadat alle denkbare verweermiddelen zijn uitgeput en gij niets meer te uwer verdediging kunt doen.

Het feit, dat de Staten den Prins hebben belast met het gouverneur-schap eener vesting, waaraan zij waarde hechtten, pleit oogenschijnlijk voor zijnen goeden naam. Het bewijst althans, dat door hen het gebeurde te Yperen en Mons niet zeer hoog werd opgenomen en de

Prins - naar het schijnt - niet alleen geen verzoek ontving, voor een krijgsraad zijn gedrag te verklaren, maar integendeel belast werd met een zeer gewichtige en zeer verantwoordelijke post, welke alleen mocht toevertrouwd worden aan iemand, op wiens karakter, militaire bekwaamheid en eerlijkheid men kon - en mocht vertrouwen. Het schijnt, dat de vesting door hem goed in staat van verdediging was gebracht. Aan tijd althans heeft het niet ontbroken, daar de verovering van Staats-Vlaanderen eene waarschuwing kon worden genoemd, welke, ondanks de poging van den Maarschalk VAN SAKSEN om Maastricht te nemen, niet in den wind mocht worden geslagen. Bovendien had hij den 7den April 1747 ter zake nog een zeer duidelijke mededeeling van hare Ho. Mo. ontvangen. Door den Prins was nl. den 6den van die maand aan den Griffier FAGEL medegedeeld, dat hij zich in verlegenheid zoude bevinden, indien de Franschen zich wederom presenteerden vóór Bergen-op-Zoom, gelijk zij dat voor eenige dagen hadden gedaan, niet wetende of hij het canon op deselve zoude moeten lossen, dan wel of hy eenig menagement moest gebruiken, verzoekende, daarop met de intentie van hare Ho. Mo. geïnstrueert te worden, om zich daarnaar in het toekomstige te reguleeren, en met de noodige autoriteit te worden voorzien, om ingeval hij kennis mocht bekomen, dat de voors. Plaats geïnvesteerd stond te worden, de beesten en andere noodwendigheden van het platteland te mogen laten ophalen. Naar aanleiding van dit, door de tijdsomstandigheden zeer gerechtvaardigd verzoek, werd den Prins van wege hare Ho. Mo. "gerescribeert ¹⁵²), dat hy als Gouverneur van Bergen-op-Zoom, volgens syn commissie en den eed daarop gedaan, de voors. plaats en deszelfs Forten moet bewaeren, en alles in het werk stellen, wat tot

---

¹⁵² Geantwoord; teruggeschreven.

defensie en verseekering van dezelve kan dienen, als responsabel daarover zynde, en voor zoo veel aangaat het ophalen van beesten en andere noodwendigheden van het platte land, in geval hy zoude kunnen voorzien, dat de voors. plaats geïnvesteerd stond te werden, hy daar omtrent het gewone krygsgebruik moet volgen: sorge dragende, dat hy van de bewegingen van vreemde Troupes in de nabuurschap tydelyk en behoorlyk werd geïnformeert” ¹⁵³). Zooals straks zal blijken, heeft het dan ook niet aan de vesting-gelegen, dat zij te loor is gegaan, integendeel: het meesterstuk van den grooten COEHOORN heeft bewezen, dat het dien naam met recht mocht dragen.

---

¹⁵³ Secreete resolutie dd. 7 April 1747 (Rijksarchief).

Linie bezetting

De linie was bezet met 10 bataljons infanterie en 16 eskadrons. Deze troepen stonden onder de bevelen van Prins LODEWIJK FREDERIK VAN SAKSEN-HILDBURGHAUSEN die, den 27ste Mei 1747 te Westwezel gekomen, tot den 24sten Juni d.a.v. de Schelde-forten en Zandvliet had gedekt maar toen naar Zundert had moeten vertrekken. Hij was naar die zijde gedetacheerd omdat men na de nederlaag der verbondenen bij Lafeld, niet juist wist naar welke zijde de vijandelijke wapenen zich zouden wenden en in elk geval ook in het westen eenigen tegenstand wilde kunnen bieden. Die bezetting der linie had terzelfder tijd, dat de Franschen vóór de vesting verschenen (12 Juli), plaats gehad. Men kan rekenen, dat die macht $\pm$ 9000 man ¹⁵⁴) groot was. Steenbergens had een voldoende bezetting. De troepen aldaar wisselden nog al eens af en bestonden dikwijls uit adebris ¹⁵⁵) der regimenten, door CRONSTRÖM uit de linie of de vesting er heen gezonden. De commandant was Kolonel VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK ¹⁵⁶).

---

¹⁵⁴ Op deze sterkte werd ten minste door CRONSTRÖM in zijn lijst van de benodigde provisie, den 22sten Juli 1747 aan de gedeputeerden VAN HAREN en VERELST gezonden. Er zullen dus ook eenige non-combattanten bij zijn geweest.

¹⁵⁵ Á debris; overgebleven manschappen.

¹⁵⁶ Ter wille der volledigheid is het niet onnoodig hieronder na te gaan hetgeen door den Heer *van Sijpenstein* omtrent de bezetting der Stelling Bergen-op-Zoom—Steenbergen wordt medegedeeld. Op bladz. 116 lezen wij: “de linie van Steenbergens, met de drie groote forten werd op de eerste tijding, dat Bergen-op-Zoom werd bedreigd, bezet door ruim 13.000 man onder den Luitenant-Generaal Prins LODEWIJK FREDERIK VAN SAKSEN-HILDBURGHAUSEN die eerst onlangs in staatsdienst was getreden”.

“Bergen op Zoom, met eene bezetting van ongeveer 5000 flinke soldaten, stond onder het bevel van gouverneur PRINS WILLEM LODEWIJK VAN HESSEN-PHILIPSTHAL”.

“Bovendien was er nog een legerkorps van 15.000 man geposteed tusschen

---

Zevenbergen en Breda, dat onder den Vorst VAN WALDECK het hoofdkwartier in Oudenbosch had gevestigd. Die stelling van Bergen-op-Zoom, in de ruimste mate voorzien van geschut, ammunitie en levensmiddelen, waar bovendien alles, zonder enige stoornis van den vijand dagelijks kon aangevoerd worden, terwijl de inundatie volkomen was gesteld, met de beschikking over de ruim 33.000 man sterke bezetting, mocht zonder twijfel als onneembaar worden beschouwd".

In deze opgave ontbreken datums. De aanhef alleen geeft eenige aanwijzing; daar toch wordt gezegd: "op de eerste tijding dat Bergen-op-Zoom werd bedreigd", nadat even te voren was meegedeeld, dat "Löwenthal den 12den Juli 1747 vóór Bergen-op-Zoom verscheen". Ook het woordje "bovendien", waarmee de derde alinea begint, doet zien, dat het daar bedoelde legerkorps te Oudenbosch aanwezig was "op de eerste tijding" enz.

Op bladz. 122 vinden wij eene nadere aanwijzing. Daar zegt de geachte spreker, dat op 15 Juli 1747 waren:

in Bergen-op-Zoom

9 bataillons en 2 escadrons, te stellen op 5.000 man;

In de linie

10 bataillons en 16 escadrons, te stellen op 7.000 man;

Te Oudenbosch onder VON SCHWARTZENBERG

13 bataillons en 20 escadrons... 9.000 man.

Dus in en rondom Bergen-op-Zoom 21.000 man.

De eerstgenoemde opgave spreekt van 33.000 man, de tweede van 21.000 man op een nagenoeg gelijk tijdstip.

Op bladz. 116 wordt meegedeeld, dat de linie van Steenberg "op de eerste tijding dat Bergen-op-Zoom werd bedreigd" (12Juli) werd bezet door 13.000 man; op bladz. 122 zegt de geachte spreker, dat op den 15den Juli — dus 3 dagen na de berenning - aldaar 7000 man aanwezig waren.

Volgens eerstgenoemde bladzijde bevindt zich de Vorst VAN WALDECK met 15.000 man tusschen Zevenbergen en Breda, hoofdkwartier Oudenbosch.

Volgens de laatstgenoemde bladzijde is op den 15den Juli VON SCHWARTZENBERG aldaar met 9000 man, terwijl op bladz. 117 nog eens wordt meegedeeld dat de Vorst VAN WALDECK te Oudenbosch was aangekomen.

Wij kunnen niet anders dan constateeren: dat deze mededeelingen elkaar

Bevelvoerders

Cronström

Als opperbevelhebber over al de troepen, steden, sterkten en forten van af de Schelde tot aan de Maas, met name Lillo, onderhoorige forten en Bergen-op-Zoom tot aan Grave, en van de verdere troepen, welke alsnog derwaarts zouden worden gezonden, was aangesteld de Generaal Baron IZAAK VON CRONSTRÖM. Dit was geschied op voorstel van Prins WILLEM IV, in overleg met den Raad van State.

Het is ons bekend, dat de Generaal den 22sten Januari 1662 in fort Avesta in Dagle-Carlie was geboren; hij had dus, toen hem dat gewichtig commando werd opgedragen, den hoogen ouderdom van ruim 85 jaren bereikt. In zijne missive van den 16den September 1747, dienende ter kennisgeving aan den Griffier FAGEL van het verlies van Bergen-op-Zoom, zegt hij aan het slot: "Ick hebbe in 't eynde van 't jaer van 1744 reeds versogt om gedispenseert te wezen in campagne te dienen, om reede van myne hoogen ouderdom en voornamelijk wegens myne toenemende doofheid en swakheid; hetselve verszoek ben ik tegenwoordig nog doende aan syne Doorluchtige Hoogheid den Prins Stadhouder". WILLEM erkent zelf "den Generaal met veel moeite te hebben gepermoveert ¹⁵⁷⁾ om het commando te Bergen-op-Zoom

---

tegenspreken, dat Oudenbosch niet ligt tusschen Zevenbergen en Breda, dat de Vorst van Waldeck, zooals straks zal blijken in het geheel niet te Oudenbosch is geweest, dat op den 15den Juli - den datum door den Heer VAN SIJPESTEIN genoemd - zich aldaar nog geen troepen bevonden, maar deze eerst den 3den Augustus op de heide ten zuiden van die plaats aankwamen en dat er op eerst genoemden datum geen 21.000 man (bladz. 122), veel minder 33.000 man (bladz. 116), maar slechts ± 14 000 man ter beschikking waren

¹⁵⁷⁾ Bewogen; overtuigd.

op zig te neemen als excipieerende op een ouderdom van 87 (?) jaaren en doofheid” ¹⁵⁸).

Van deze aanstelling kennis gevende aan den Vorst VAN WALDECK zegt de Stadhouders o.a. in zijne desbetreffende missive dd. 20 Juli 1747, dat “après meure deliberation avec le conseil d’Etat nous avons resolu ensemble que le commandement en chef de toutes les troupes sur cette frontière depuis l’Escaut jusqu’à la Meuse c’est à dire depuis Bergen-op-Zoom jusqu’à Grave seroit confié au General CRONSTRÖM”, in zijn schrijven aan denzelfden dd. 24 Juli d.a.v. er bijvoegende, dat hij en de Raad aan den Generaal dit voorstel hadden gedaan “malgré son grand age”. Het kan dan ook redelijk wel als een feit worden beschouwd, dat CRONSTRÖM bezwaren heeft gemaakt die betrekking te aanvaarden, hetgeen ten overvloede nog blijkt uit zijn verklaring aan den kriegsraad, ingesteld naar aanleiding der overrompeling van Bergen-op-Zoom, o.a. luidende: dat hij “reeds sedert ‘t einde van de campagne 1745 is gedispenseert geweest om in campagne te dienen, en ‘t welk hy ook heeft gerepraesenteert toen Zyne Doorluchtigste Hoogheit behaegde hem op te dragen het commando en cheff tusschen de Maes en de Schelde” enz. (art. 110).

Hij was zwaar rheumatisch en jichtig, kon bijna niet loopen, had zijn geheugen verloren en was niet in staat eenig inspannend werk te verrichten. Dit neemt evenwel niet weg, dat hij aan de regeering een tal van brieven heeft geschreven betreffende den stand van zaken te Bergen-op-Zoom, welke evenwel wat taal, inhoud en belangrijkheid aangaat moesten onderdoen voor die van den Heer VAN HAREN, een feit, dat redelijk wel te verklaren is uit hetgeen wij van beiden weten. Het ligt voor de hand dat een man, aan zoovele kwalen lijdende, zonder den steun te ondervinden van de veerkracht der jonge jaren,

---

¹⁵⁸ Wagenaar, Nalezingen, blad. 427.

niet zeer gemakkelijk in den omgang zou zijn. Het is dan ook te begrijpen, dat een tijdgenoot hem “ce vieillard arrogant, irascible et capricieux” ¹⁵⁹) noemt. Daar evenwel ter juister beoordeeling van een persoon eene mate van menschenkennis vereischt wordt, welke niet elk is gegeven, terwijl nog bewezen moet worden, of die tijdgenoot wel voldoende met den generaal bekend was, mogen deze woorden niet als onfeilbaar worden beschouwd.

Om maar iets te noemen: kan iemand, die zoo eerlijk voor zijn ongeschiktheid uitkomt, als de generaal dit deed, toen hij den stadhouder verzocht verschoond te mogen blijven van het hem toegedacht opperbevel, “arrogant” worden genoemd? Wat bleef er voor hem anders over dan te gehoorzamen? Moet het integendeel niet gewaardeerd worden, dat de oude man zoo eerlijk voor zijn onbekwaamheid uitkwam ?

In zijne missive dd. 14 Juli gaf hij kennis aan den Griffier FAGEL “eindelijk” te Bergen-op-Zoom te zijn aangekomen “met een seer slegten Beurzman”.

Hij nam het commando niet dadelijk over, maar wilde eerst, zooals hij schreef, “recognosceeren ¹⁶⁰) tusschen hier en Steenberg, daar ik morgen na toe gaa met den Heer VAN HAAREN, dewelke hier veel moeite doet voor 't gemeene best”, en om, zooals hij den 19den d.a.v. er bijvoegde, “sooveel te beter van verscheide saaken vooraf kennis te hebben”. De bij deze gelegenheid in het hoofdkwartier van den Prins VAN SAKSEN-HILDBURGHAUSEN gehouden conferentie werpt een eigenaardig licht op de opvatting van sommige generaals in zake dienstverhouding en ondergeschiktheid. In de genoemde missive toch

---

¹⁵⁹ *Jhr. van Sijpesteijn*, bladz. 117. Vert: “deze arrogante, opvliegende en wispelturige oude man”.

¹⁶⁰ Bezichtigen, vrkennen.

deelt CRONSTRÖM o.a. mede, dat toen “een dispuut ontstond met de keiserlyke Generaal-Lieutenant PHILIBERT”, waarbij zig voegden den Hanoverschen Generaal-Majoor MONTIGNY, die sig sonder uitstel wilden retireeren, in het Eyland van ter Toolen, waarop ik absoluut declareerde, het niet te sullen toestaan, sonder verdere noodzakelijkheid als dewelke die Heeren allegeerde; sy lieten niet na daarop te insisteren en hebbe gesezt: (hetgeene ik wegens myne hardhoorigheid niet gehoord hebbe, maar dat my naderhand door de Heer VAN HAAREN die daar present was is medegedeeld) *dat sy aan myne orders niet obedieeren souden, maar wel aan die van den Prins VAN SAKSEN-HILBURGHAUSEN, waaraan sy geassigneert waeren, den welken prins egter niet weygerde aan myne orders te obedieeren*, dog segde met een dat hy wegens onpasselykheid versogt te mogen retireeren na Tolen, dat hebbe ik niet raadsaam gevonden te weygeren, maar liever af te wagten wat hier op volgen zoude; die Heeren hebben my haare gravamina ¹⁶¹) schriftelyk opgegeven, waarop ik tot twee reysen toe geantwoord hebbe”.

“Eyndelyk heeft den Gen. Lt. PHILIBERT sig onder myne orders gerangeert en selfs gisteren hier by my een seer sobere maaltyd voor lief genomen, door dien ik geen equipage ter waereld hebbe, en van deesen en geenen het een en ander moet leenen, soodat dit dispuut geeindigt is, *dog weet ik niet of sy nog al niet sullen insisteren*”.

Men vergete niet, dat deze mededeeling gedaan wordt door den *opperbevelhebber over al de troepen*, enz., in een officieel schrijven aan de regeering. Deze stelde de zaak in handen eener commissie, bestaande uit de gecommiteerden tot de militaire zaken — d.z. leden der Alg. Staten met de behandeling van die zaken belast - en uit leden van den Raad van State, een zeer gewone wijze van handelen, als hare

---

¹⁶¹ Bezwaren.

Ho. Mo. niet dadelijk tot een resolutie wilden komen. Het komt ons voor, dat het beter zou geweest zijn, indien men den Stadhouder had uitgenoodigd aan zulke, vooral in tijden van oorlog gevaarlijke incidenten voor goed een eind te maken.

De generaal aanvaardde, ondanks zijn hoogen ouderdom, zijn gebreken en zijn tegenzin in de betrekking, blijkens meergenoemde missive, met yver zijn moeilijke taak. Wij kunnen niet beter doen, dan hieronder over te nemen, hetgeen hij dienaangaande zelf mededeelt, waaruit dan tevens blijkt, hoe hij over den toestand der doode strijdkrachten dacht.

“Ick hebbe eenen dag geconsumeert met de reys naar Steenberg, en langs d'inondation aldaar, langs de nieuwe Sluys, den Groenen dyk en Boomdyk te doen; op heeden ben ik langs d'attaque op de contrescarpe op het Banquet een tour gedaan en ook langs de linien, alwaar wel eenige swarigheid ontmoet hebbe, dog zoo groot niet als ik verwacht hebbe, soo dat ik niet twyffele of men sal hier nog een Fraye resistentie doen, indien ik mijn goede wille aan alle andere te communicereen het gelijk sal kunnen hebben, en hebbe opentlijk verklaart overal waar ik occasie gehad hebbe, dat ik hier liever myn leeven als de vesting en de linie soude willen verlaeten, maar tot het uysterste behouden tot conservatie van deese importante Frontier. Ik hoope in deese occasie gesecondeert te mogen worden en blyve met hoogagtinge”, enz.

Het is duidelijk dat door de benoeming van dezen chef de positie van den Prins VAN HESSEN niet zeer gemakkelijk en zeer zeker niet aangenaam was. Er behoorde veel takt toe om in die omstandigheid de groote verantwoordelijkheid te kunnen dragen, verbonden aan de gewichtige betrekking van vestingcommandant. Hij was de eerste persoon na den chef en kon als zoodanig een grooten invloed ten

goede uitoefenen. Heeft hij dien takt gehad, dien invloed uitgeoefend? Wij zullen trachten later op deze vragen eenig antwoord te geven.

Cumberland

Toen in het Maasleger achter Maastricht — bij Heer — geplaatst, de berenning van Bergen-op-Zoom bekend was geworden, werd door CUMBERLAND in overleg met den krijgsraad het besluit genomen een detachement van 10 bataljons — waaronder 5 Nederlandsche — en 12 eskadrons naar het westen te zenden, hetzij tot directen bijstand der belegerden, hetzij tot dekking der grenzen ¹⁶²). Deze troepen, aangevoerd door den commandant-en-chef der Staatsche krijgsmacht, den Vorst VAN WALDECK, kwamen den 21sten Juli te Venlo, hielden daar een dag rust, passeerden den 23sten d.a.v. de Maas en bereikten, over Eindhoven marcheerende, den 26sten Juli Nuland, alwaar zij tot den 29sten d.a.v. bleven. In een schrijven van 20 Juli gaf de Stadhouders raad aan den vorst o.a. den raad om met veel voorzorg te marcheeren, daar, volgens bij hem van den commandant van 's-Hertogenbosch ingekomen berichten, de Franschen aan de bewoners hadden gelast de wegen te verbreedden tot op 36 voet van af Eindhoven tot 's-Hertogenbosch; bovendien gaf hij hem te kennen, dat zijn macht versterkt zou worden met 3 Hessische en 2 Würzburgsche bataljons. Den 30sten Juli evenwel werd door den vorst te Vught het commando over het toen 15 bataljons, 20 eskadrons en eenige artillerie sterk korps, overgegeven aan den Luitenant-Generaal VON SCHWARTZENBERG, die den 1sten Augustus te Breda kwam en zich den 3den d.a.v. legerde op de heide ten zuiden van Hoeven in de nabijheid van Rucphen en

---

¹⁶² Missive van den Stadhouders raad aan Waldeck, dd. 20 Juli 1747. (Rijksarchief)

ongeveer een uur ten zuiden van Oudenbosch ¹⁶³). De zooveel grootere sterkte kan verklaard worden uit de omstandigheid, dat niet alleen de bovengenoemde versterkingen zich bij het korps hadden gevoegd, maar de bij resolutie van 14 Juni 1747 van den Landgraaf VAN HESSEN, tevens Koning van Zweden, in dienst genomen 3000 man Hessische troepen ¹⁶⁴) niet enkel uit de door den Stadhouder genoemde 3 bataljons — van 800 man bestonden, maar bovendien uit een regiment dragonders van 4 eskadrons à 160 paarden, een compagnie artillerie en 6 veldstukken.

Het commando over die troepen was dus in andere handen overgegaan en wel omdat de Vorst VAN WALDECK, te Venlo gekomen, aldaar de benoeming van den Generaal VON CRONSTRÖM tot opperbevelhebber vernemende, na eenige briefwisseling met den Prins, eigenmachtig zijn ontslag nam en naar zijne Staten in Duitschland terugkeerde, na van dit besluit den 28sten Juli uit Nuland zoowel aan hare Ho. Mo. als aan den Stadhouder kennis te hebben gegeven ¹⁶⁵) en den 30sten d.a.v. het commando te hebben in handen gesteld van den oudsten luitenant-generaal.

---

¹⁶³ Missives van den Luit.-Generaal VON SCHWARTZENBERG aan hare Ho. Mo. dd. 30 Juli en 4 Augustus (a.v.).

¹⁶⁴ Zie het register der secreete resolutie van het jaar 1747. (a.v.)

¹⁶⁵ De kennisgeving aan hare Ho. Mo. luidt als volgt:

Hauts et Puissants Seigneurs.

Ayant vu par les arengements pris, Les quels ne sont venu à ma connoissance, que Lorsque j'etois arrivé a Venlo avec le corps détaché de la grande armée que ma situation n'est pas telle presentement a pouvoir etre de quelque utilité pour le service de La Republique et de La cause commune; ainsi je me flatte, que Vos Hautes Puissances ne desapprouveroit pas, que je quitte l'armée, apres avoir remis Le commandement des troupes que Vos Hautes Puissances mont fait l'honneur de me confier au plus ancien Lieutenant-General.

Waldeck

Het is niet onnoodig het gebeurde met den vorst eenigszins nader te beschouwen, ook omdat het als eene bijdrage kan gelden tot de kennis dei verhoudingen tusschen sommige hooggeplaatste personen in die dagen.

De Vorst VAN WALDECK werd den 24sten Januari 1747 door hare Ho. Mo. aangesteld tot generaal en chef voor de aanstaande campagne over de

---

Je prie Vos Hautes Puissances d'etre assurés, que je souhaite de tout mon coeur, que Le Ciel veuille conserver La Republique, pour La prosperité, de la quelle je m'enterresserai toujours infiniment ayant constamment l'Honneur d'Etre etc.

Aan Prins Willem IV schreef de Vorst:

Monsieur,

Nayant trouvé dans la lettre de V. A. la quelle m'a été remise le lendemain après mon arrivé ici, rien qui redresse le tort qu'on ma fait, j'écris aujourd'hui à LL. HH. PP. pour leur donner connoissance, de mon depart de l'armée pour me tirer chez moi. Je me tiens assuré que le parti que je prends ne sera point desapprouvé de ceux qui sont sensibles à l'honneur autant que je le suis. Si V. A. m'avoit repondu sur le deux lettres que je lui ai escrit avant qu'on avoit resolu de faire ce detachment de l'armée, et dans les quelles je lui ai marqué que je souhaiterois de prendre le commandement du corps le quel se devoit former pour couvrir la frontiere de ce coté ci, j'aurois pu prendre mes mesures a tems, mais certainement je ne pouvois pas m'attendre a un arrangement aussi peu usité que celui de vouloir laisser un general a l'armée ou il n'a plus de troupes a commander. Je n'entre point dans ce qui regarde l'utilité de l'employe du General CRONSTRÖM, le souverain peut en user à cet égard selon son bon plaisir, mais je ne puis me dispenser de dire a V. A. que quand même il ne peut etre aucun conflict de juridisdiction, entre ce general et moi, tant, que cette vilaine affaire, qu'il a avec le Colonel CORNABE relative à l'affaire de Fontenoi ne soit finie, ni moi, ni aucun autre peut avoir a faire avec lui d'aucune maniere. Je n'ai a ajouter que l'assurance de la consideration distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'etre de V. A.

(e. s.) CHARLES PR. DE WALDECK

“Troupes van deezen Staat”. Dit was geschied ondanks krachtigen tegenstand van Groningen en Friesland. De verklaringen van de gedeputeerden dezer provinciën, op twee opvolgende dagen in de vergadering voorgedragen, waren vrij kras. In hoofdzaak kwamen zij neer op de omstandigheid, dat in het algemeen het in dienst nemen van vreemde generaals moest worden afgekeurd. Deze toch konden, als elders geboren en opgevoed en de taal niet verstaande, niet thuis zijn in de “militaire huishoudinge en bestieringe van den Staat”. Zij zouden geen voldoende “affectie” kunnen gevoelen voor een land, in welks belangen zij niet door aanmerkelijke bezittingen betrokken, maar waaraan zij alleen door hun jaarwedde gebonden zijn. Zij kunnen als elders “geetabliseert” niet ter verantwoording geroepen worden, zijn verder onkundig omtrent het terrein en de situatie der “Frontieren” van de Republiek, en hebben nooit “Legers en Chef” gecommandeerd.

Dit alles gold ook voor den Vorst VAN WALDECK. Sedert deze aan het hoofd van het leger stond, waren slag op slag verliezen geleden. Wel kan men hem geen “wandevoir verwijten” of “personeele fouten of gebreken beneden eene Princelijke geboorte en opvoedinge”, maar “het komt aan op verstand, oordeel en beleid, geschenk van boven en die de mensch buiten zijn schuld ontbreekt”. De vorst werd “verdagt gehaat te zijn bij de Troupes, dezelve door zijne dispositiën, als niet met de vereischte voorzigtigheid gepaard, moedeloos te maken en weinig geneigt te zijn het zijne toe te brengen tot de harmonie, die in een Leger, dat uit vele natiën bestaat, de ziele is van alle operatiën en het fundament van het krijgsgeluk”.

Frieslands gedeputeerde verklaarde ten slotte, dat hij niet verantwoordelijk wilde gesteld worden voor de gevolgen der benoeming.

Op beide verklaringen viel geen resolutie. Holland, Westfriesland, Zeeland en Utrecht maakten bezwaar, ze ongewijzigd in de notulen op te nemen, hetgeen blijkbaar toch geschied is.

Het is opmerkelijk, dat juist de twee noordelijke provinciën zulk een heftig verzet tegen die benoeming aantekenden. De krasse uitingen der gedeputeerden doen onwillekeurig aan bijvoegmerken denken. De archieven dezer gewesten zouden misschien hieromtrent eenige opheldering kunnen geven.

Het schijnt, dat de Regeering door beloften aan WALDECK gebonden was, ten minste ook hierover werd door Groningens gedeputeerde gesproken. De benoeming werd goedgekeurd en de vorst kwam mitsdien aan het hoofd der Staatsche krijgsmacht.

Sommige artikelen zijner instructie bewijzen, hoezeer men er op bedacht was er voor te waken, dat de troepen der Republiek in gelijke conditiën zouden verkeeren, als die der vreemde mogendheden. Zoo mocht de vorst volgens art. 6 “niet toelaten dat de Chef van de Geallieerde armee zig bemoeie met het detail van syn onderhebbende Troupes”. Hij was dus niet alleen gerechtigd, maar zelfs verplicht zich tegen zulke bemoeienis te verzetten, eene bepaling, die, daar het woord detail niet voldoende de bedoeling omschreef, nog wel aanleiding tot ongenoegen kon geven.

Ook moest hij er voor zorgen, dat “de Troupes van den Staat niet beswaart werden in het stuk van den dienst meerder als andere Troupes van de Geallieerde Armee”, en er voor waken, dat zij “genieten dezelve voordeelen van quartieren en andere avantages, die bij de andere Troupes genoten worden” (art. 7).

“In het stuk van den oorlog en krijgsoperatiën zal hij volgen de ordres van den General commandeerende en Chef de Geallieerde armee (art. 3), dog zal hij niet te min vigeleeren, niet alleen voor den dienst, maar

ook voor de Hoogheid en digniteit van den Staat (art. 2), bijzonder attentie geven op de securiteit van de Frontieren van den Staat, en wanneer het noodig geoordeelt word, meerder guarnisoen in eenige plaatsen van den Staat te leggen, zal hij zorge dragen dat daar toe geëmployeerd werden van de Troupes van den Staat” (art. 4).

Neemt men nu in aanmerking, dat blijkens de secrete resolutie van 9 Januari 1747, regelende de “mesures voor de aanstaande campagne” en het “getal van Troupes en haar compleetheid” door elk der verbonden mogendheden te leveren, het contingent der Republiek 40.000 man groot was, en dat — aangezien volgens art. 5 der onderlinge overeenkomst, de garnizoenen buiten dit contingent vielen — de vorst dus kon eischen, dat die 40.000 man compleet aanwezig waren, dan is het niet te ontkennen, dat hij een vrij onafhankelijk en gewichtig commando had. Blijkens genoemde secrete resolutie bestonden die 40.000 man uit 36 bataljons, met een sterkte “tout compris” — van 860 man, 46 eskadrons à 186 paarden, 4 vrijcompagnieën à 160 man en 600 man artillerie. Volgens den sterktestaat, den 4den Juni door WALDECK aan hare Ho. Mo. ingezonden, was de cavalerie voltallig aanwezig, ontbraken er evenwel 8 bataljons, zoodat de macht, waarover hij het bevel voerde — het incompleet in aanmerking genomen 27.000 man was, een sterkte, die de Staten verplicht waren aan te vullen, daar zij zich verbonden hadden 13.000 man meer te leveren.

Uit het bovenstaande volgt, dat dit commando den vorst een hooge plaats in de Republiek aanwees. Toch scheen hij niet tevreden. Hij zelf

verklaarde later ¹⁶⁶), aan den Prins te hebben verzocht, nog voordat er sprake van was een detachement tot hulp der belegerden naar het westen te zenden, dat hij gaarne bij de troepen “du coté de Bergen-op-Zoom” wilde worden geplaatst, meenende daar van meer nut te kunnen zijn; terwijl hij, nadat tot die hulp in beginsel was besloten, den Stadhouder had geschreven, het zijn intentie was die troepen zelf te geleiden (“et que mon intention étoit de l’y conduire moi-même”). Op beide brieven had WILLEM IV niet geantwoord. Zij waren trouwens overbodig, daar CUMBERLAND volgens art. 8 zijner instructie “ira de concert avec le General des Troupes des Etats generaux des Provinces Unies a l’armée alliée en tout ce qui regardera la sureté des Frontieres de la Republique” ¹⁶⁷). De Vorst VAN WALDECK had ter zake dus alleen met den hertog te maken. Door er dan ook herhaaldelijk op aan te dringen, verkreeg hij eindelijk het gewenschte commando.

Neemt men nu in aanmerking, dat bij het slechts 10 bataljons en 12 eskadrons sterk hulpkorps niet meer dan 5 Nederlandsche bataljons waren ingedeeld, dan moet men den Stadhouder gelijk geven, als hij in zijn missive dd. 20 Juli 1747 aan den vorst als zijn meening doet kennen : “je n'ai pas peu été surpris que V. A. ait demandé d'être chargé du commandement d'un si petit corps”, terwijl hij er bijvoegt: “je crois devoir la prévenir que comme après meure deliberation avec le conseil d'Etat nous avons resolu ensemble que le commandement en chef de toutes les troupes sur cette frontière depuis l'Escaut jusqu'a la Meuse, c'est à dire depuis Bergen-op-Zoom jusqu'à Grave

---

¹⁶⁶ Missive van WALDECK aan hare Ho. Mo. dd. 10 Augustus 1747, geschreven tot verklaring van zijn gedrag en als antwoord op de hem gezonden Resolutie dd. 2 Augustus t.v., rakende zijne demissie.

¹⁶⁷ Secr. Resolutie dd. 9 Januari 1747.

seroit confié au general CRONSTRÖM. Elle sent bien que je ne puis pas sans causer une grande mortification à un general qui a blanchi parmi nos troupes *faire dechargement dans cette disposition, ainsi supposant que V. A. ne voudra peut être pas se laisser commander par lui, j'ai cru devoir l'avertir de cette circonstance, afin qu'Elle puisse prendre ses mesures, et se determiner en consequence*".

Hieruit kan bijna geen ander gevolg worden getrokken, dan dat volgens den Prins, de vorst in aanmerking wenschte te komen voor het commando, hetwelk aan den Generaal VON CRONSTRÖM was opgedragen. Dit zoo zijnde, kunnen ook de overigens overbodige brieven van den vorst aan den Stadhouders verklaard worden en is het te begrijpen, dat hij zijn hooge positie er aan gaf, oogenschijnlijk in ruil voor een vrij wat minder commando. Dat genoemde missive — door WALDECK te Venlo ontvangen — hem niet aangenaam was, lag voor de hand, maar dat hij nu niet officieel om ontslag vroeg — daar een terugkeer naar het leger te Heer voor hem misschien wel wat pijnlijk was — maar de troepen onderweg (te Vught) verliet, dat is minstens genomen vreemd te noemen ¹⁶⁸).

Dat de vorst meende in aanmerking te kunnen komen voor een in zijn oog hooger bevel, dan hem was aangewezen, daarvoor was wel iets te zeggen. Hij kon als hoogste in rang van de generaals der Republiek, met eenig recht aanspraak maken op het zeer zelfstandig en gewichtig commando, dat zijn ontstaan te danken had aan de belegering van Bergen-op-Zoom. De vorst evenwel heeft door zijn handelwijze bewezen geen diplomaat te zijn geweest, ofschoon het mogelijk is dat

---

¹⁶⁸ Vergelijk Wagenaar, Nalezingen, bladz. 428, waar men o.a. de mededeeling van den Prins vindt dd. 5 Augustus 1747 aan de Staten van Holland, door den Schrijver gelicht uit de "Aanteekeningen ter Vergadering van Holland" van gen. datum.

hij zijn handelingen wel als die van zoo iemand beschouwde. Te ontkennen toch is het niet, dat hij geen rekening heeft gehouden met een factor, welke hem bekend kon zijn, nl. dat, naar het schijnt, Prins WILLEM niet op hem gesteld was. Toen WALDECK dan ook de benoeming vernam van een zijner onderbevelhebbers, die eenige jaren geleden reeds verzocht had vrij te mogen zijn van den dienst te velde en die zich op dat oogenblik waarschijnlijk niet eens bij het leger bevond, moest hij wel, na het gebeurde, het leger verlaten. De eenigste weg daartoe was zijn eervol ontslag te vragen, onder een gemakkelijk te vinden geloofwaardig voorwendsel.

Opperbevel

Prins WILLEM IV verklaarde 22 Juli 1747 aan hare Ho. Mo., dat hij het opperbevel, aan CRONSTRÖM gegeven, zeer noodzakelijk had gevonden, omdat hij voorzag dat “er differenten zouden ontstaan tusschen den Prins VAN SAKSEN-HILDBURGHAUSEN en tusschen den Prins VAN HESSE PHILIPSTHAL over het commandement, ingeval zig de eerste uit de linie naar de stad zoude moeten retireeren”. Het is mogelijk, dat er ook zonder retireeren “differenten” zouden ontstaan zijn en ook daarom moest er een opperbevelhebber worden aangesteld. En ofschoon de vorst hiervoor in aanmerking kwam, was de Stadhouder niet verplicht hem te nemen. Waarom echter den Generaal VON CRONSTRÖM gedwongen die betrekking te aanvaarden? Er is bijna geen andere verklaring mogelijk, dan dat de Prins hoopte hierdoor den vorst te noodzaken der Staten dienst vaarwel te zeggen.

Op de missive dd. 28 Juli 1747 door den Vorst aan de Alg. Staten geschreven ¹⁶⁹), gaven hare Ho. Mo. bij resolutie dd. 2 Augustus d.a.v. te kennen, dat zij “volkoomen disapprobeeren, dat hy het Leeger heeft

---

¹⁶⁹ Zie noot 165.

verlaaten, en het commandement van de Troupes onder syn orders gesteld, aan een ander heeft overgegeeven, sonder de minste kennisse daar van vooraf te hebben gegeeven aan haar Ho. Mo. of derselver permissie, of immers die van den Capiteyn Generaal van de Unie daarop te hebben afgewaght. En nadien daar uyt niet anders beslooten kan worden, als dat hy sigh weynig geleegen laat leggen aan den dienst van de Republicq, waaraan hy sigh op soo een ongewoone en onbehoorlycke manier komt te ontrecken, haar Ho. Mo. hem van nu af aan houden voor gedimitteert en ontslaagen uyt den dienst en eed in qualiteyt als Generaal aan den Lande gedaan, in afwachtinge nochtans dat hy, volgens hetgeen waar toe hy sigh in den aanvangh van syne Employoy heeft verbonden, aan haar Ho. Mo. sal oversenden een Rapport of Journaal van het gepasseerde in het Leeger, geduurende den tyd voor welcke hy het commandement aldaar heeft waargenoomen ¹⁷⁰).

Als antwoord op deze resolutie schreef de Vorst de reeds genoemde missive dd. 10 Augustus 1747. Hij tracht daarin zijn handelingen te verdedigen en zegt o.a., na het gebeurde te hebben medegedeeld: "J'ai donc d'abord repondu à Mr. le Prince d'Orange, mais ayant écrit de main propre sans garder copie de ma lettre, je suis faché de ne pouvoir pas la joindre; je me souviens cependant parfaitement des paroles dont je me suis servi, et que j'ai écrit entre autre chose que de *vouloir exiger de moi de retourner à l'armee* ou je n'avais plus de troupes a commander, ou de servir sous le General CRONSTRÖM c'était me dire de quitter la service de l'Etat et que si cela n'était pas remedie à mon arrivée près de Bois le Duc, ou j'esperois de trouver la reponse du Prince je quitterois l'armée, et remettrois le commandement au plus ancien general".

---

¹⁷⁰ Rijksarchief.

De door den vorst medegedeelde reden, nl. dat er te Heer geen troepen meer voor hem te commandeeren zouden zijn, daargelaten, is het besluit VAN WALDECK, dat zijn terugkeer niet goed mogelijk was, juist te noemen. Hij bekent verder den Generaal VAN BURMANIA naar den Stadhouder te hebben gezonden, ten einde met dezen ter zake te onderhandelen.

Het Journaal is door hem niet gezonden, omdat zijn aide-de-camp, de Kolonel CORNABÉ, die al de papieren van den vorst in bewaring had, den last had ontvangen zich “à vue” te begeven naar Willemstad en wel zonder dat men WALDECK daarmede in kennis had gesteld: “procédé dont on n'a peut jamais vu d'exemple”. Wilde men den kolonel in de gelegenheid stellen rekenschap te geven van zijn papieren, dan zou de vorst niet in gebreke blijven hare Ho. Mo. ter zake te voldoen ¹⁷¹).

---

¹⁷¹ De voorstelling, welke de Heer VAN SIJPESTEIJN van het gebeurde geeft, komt ons blijkens het bovenstaande minder juist voor. Zoo deelt hij o.a. op de bladz. 116-118 mede, dat “dezelfde ISAAC VAN CRONSTRÖM, die door den Vorst VAN WALDECK wegens ongehoorzaamheid en plichtverzuim bij Rocoux was aangeklaagd - welke zaak nog steeds hangende was gebleven door den Prins van Oranje m overleg met den Raad van State den 12den Juli 1747 benoemd was tot opperbevelhebber in Bergen-op-Zoom en tot chef over alle troepen, steden en forten van Lillo tot Grave.

.Toen de Vorst VAN WALDECK te Oudenbosch gekomen de benoeming van zijn stokouden tegenstander vernam, beklagde hij zich bij den Prins, die hem antwoordde, dat CRONSTRÖM eenmaal benoemd was en daarin geen verandering kon worden gebracht.

“WALDECK niet ten onrechte gekrenkt en weigerende nu onder den ouden man te dienen trok met zijn Waldecksche troepen naar zijn staten in Duitschland en gaf het commando der overblyvenden aan den Luitenant-Generaal VON SCHWARTZENBERG. Aan de Staten Generaal en aan den Prins gaf hij eenvoudig bericht, dat hij op marsch was naar Duitschland. Het vertrek van den dapperen en flinken man, het natuurlijk gevolg van de keuze van CRONSTRÖM tot opperbevelhebber was een groot verlies voor Bergen-op-Zoom”.

Legerkamp der Fransen

Zooals reeds is meegedeeld (zie [bladz. 65](#)), plaatste de Generaal v. LÖWENTHAL zijn troepen van de Schelde tot aan de Zoom dicht bij de inundatie ¹⁷²). Het was dus zijn plan het zuidoostfront aan te vallen.

In de eerste plaats moeten wij er op wijzen, dat door den geachten spreker op bladz 110 van het Verslag wordt medegedeeld, dat “na den slag bij Fontenoy door denzelfden Prins (lees: Vorst) VAN WALDECK officieel een klacht was ingediend tegen den Generaal VON CRONSTRÖM”. Daar nu hierboven ter zake van die klacht de slag bij Rocoux wordt genoemd, zijn twee gevallen mogelijk: er zijn twee klachten door den vorst ingediend in 1714 en 1746, of de Heer VAN *SIJPESTEIJN* heeft zich vergist in de namen. Het eerste geval komt ons niet waarschijnlijk voor, daar de houding Nederlandsche troepen bij Rocoux zeer wordt geprezen, terwijl bij Fontenoy hun gedrag laakbaar schijnt geweest te zijn en bovendien de oude generaal tijdens den slag bij Rocoux waarschijnlijk niet meer in het leger was.

In de tweede plaats is de Vorst VAN WALDECK in het geheel niet te Oudenbosch geweest in de derde plaats kon hij zich niet “niet ten onrechte gekrenkt” gevoelen, daar, ofschoon hij in de termen viel voor het opperbevelhebberschap in het westen, Prins WILLEM IV door niets verplicht was hem te benoemen. In de vierde plaats is het vertrek van den vorst geen “natuurlijk gevolg” dezer benoeming maar wel dat zijner eigen handelingen, terwijl in de vijfde plaats WALDECK waarschijnlijk alleen naar Arolsen is vertrokken, aangezien de twee bataljons van Waldeck ook na zijn vertrek nog zijn gebruikt, in de zesde plaats de brieven van de Vorst aan de Algemeene Staten en aan den Prins meer dan eene eenvoudige kennisgeving bevatten (zie noot 165) en eindelijk in de zevende plaats de indruk, dien men van den vorst krijgt van dien aard is dat zijn vertrek geen “groot verlies voor Bergen-op-Zoom” kan genoemd worden

¹⁷² Het is moeilijk uit de verschillende door ons geraadpleegde bronnen een goed denkbeeld te krijgen van den gang van zaken gedurende het beleg, zowel bij den belegeraar als bij den belegerde.

De Heer VAN *SIJPESTEIJN* geeft veel algemeenheden en minder krijgskundige bijzonderheden dan de Heer BOSSCHA.

De Europeesche Mercurius daarentegen, als tijdgenoot, deelt vele details mee,

Hoe kwam de generaal tot die keuze? De reden ligt voor de hand: de vesting kon nergens anders met eenige kans van slagen worden aangevallen. De linie begon aan de Wouwpoort, zoodat het geheele noordfront niet in aanmerking kon komen; het westfront was door de Schelde gedekt, het zuidfront grootendeels ongenaakbaar door het daarvóór liggend drassig, bij hoog water onderlopend terrein, zoodat niets anders dan het zuidoostfront overbleef. Ook het Journaal zegt (bladz. 5): "elle (la Place) n'est absolument attaquable que par la partie d'en-deça, entre l'Escaut et les inondations de la Zoom, et c'est aussi la partie la plus forte et la mieux enveloppée d'ouvrages de dehors". De Generaal COEHOORN zal niet zonder reden dat front zoo sterk hebben gemaakt en ware het hem mogelijk geweest in 1747 een blik te werpen op de vesting en hare omgeving, zooals die zich voordeden

---

waaruit met de noodige voorzichtigheid wel gevolgtrekkingen zijn te maken. Zeer uitvoerig is - wat den belegeraar aangaat het reeds genoemde Journal du siège, dat terecht door den Heer *VAN SIJPESTEIJN* als zeer belangrijk wordt genoemd. Het is een dagboek door een deskundig ooggetuige, den Kolonel *EGGERS*, bijgehouden, waarin veel leerrijks en wetenswaardigs omtrent dienstregeling, loopgraven, batterijbouw, mijnarbeid, organisatie der verschillende aanvallen, enz. kan worden gevonden. Uit den aard der zaak wordt in dit werk niet veel licht verspreid over de handelingen van den verdediger. Alleen wordt hier en daar vermeld hetgeen ter zake bekend kan zijn. In het werkje bevinden zich vijf plannen, waarvan drie van het front van aanval, waarop zeer gedetailleerd zijn aangegeven niet alleen de aardwerken, maar ook de mijnen, welke beide partijen hebben doen springen, de plaatsen waar de grachtsafdalingen zijn gemaakt, de vijf bresbatterijen en de bressen. Profielen evenwel hebben wij niet kunnen vinden. Hij, die het beleg tot het onderwerp eener bespreking kiest, kan uit dit journaal veel wetenswaardigs putten en tot een vergelijking komen met tegenwoordige toestanden.

aan den Franschen bevelhebber, het is aan te nemen, dat hij in dien toestand niets vreemds zou hebben ontdekt ¹⁷³).

Belegering

Reeds van het eerste oogenblik van aankomst af werd veel vuur uit de vesting ontvangen, waardoor evenwel weinig verliezen werden geleden. Den 14den verminderde dit vuur. Op dien dag waren de voorbereidende werkzaamheden afgelopen en werd met de opening der loopgraven begonnen in den nacht van den 14den op den 15den door 2400 werkers, beschermd door 10 grenadier-compagnieën en 5 bataljons ter ondersteuning.

Eenige hoogten, niet ver en ten westen van de Haas gelegen, “servoient d'épaulement contre le feu de la Place” ¹⁷⁴). Daar achter werd begonnen met de zigzags, die toegang gaven tot de eerste parallel, welke aanvankelijk 600 toises ¹⁷⁵) (1170 M.) lang was en later verlengd werd. Zij omvatte het geretrancheerde kamp en de bastions

---

¹⁷³ Toch deelt de Heer *Van Sijpesteijn* (bladz. 118) mee, dat de Generaal Von Löwenthal op dit front zijn keuze vestigde “niettegenstaande de herhaalde vertoogen van den bekwamen Ingenieur LEFÉVRE hetgeen niet weinig in het voordeel der belegerden bleek te zijn.” Deze keuze wordt een fout' genoemd en medegedeeld, dat “het begaan van zulke fouten nog mogelijk was, omdat kaarten en plannen niet voor ieder, allermint voor den vijand verkrijgbaar waren”. Wij meenen te hebben aangetoond, dat die keuze niet alleen geen fout was, maar zeker ook niet veroorzaakt werd door het gebrek aan een goede kaart. De generaal handelde zoo, omdat hij niet anders kon.

¹⁷⁴ Journaal, bladz. 9. Wij hebben getracht (zie pl. IV bij n°. 2 en pl. V bij n°. 3) de ligging der loopgraven uit het Journaal over te brengen op de chromotopographische kaart op 1: 25000 en op een kaart van Hattinga, schaal 1 : 4700, waardoor het mogelijk is geworden met eenige kans op juistheid de ligging dezer werken te bepalen.

¹⁷⁵ 1 toise = 1.949 M.

Coehoorn en Pucelle. Gemiddeld 400 M. vóór den bedekten weg der vesting gelegen, begon zij links (in het westen) halfweg Borgvliet en het Slikfort, sneed den tegenwoordigen straatweg naar Antwerpen ongeveer bij het vereenigingspunt met de Nieuwe Dreef ¹⁷⁶), liep rechtdoor naar den tegenwoordigen spoorweg, had daar en in het verlengde van de kapitaal ¹⁷⁷) van ravelijn Dedem een interval, “pour servir de débouché en cas que l’on voulut porter du monde en avant” ¹⁷⁸), wendde zich vervolgens naar het verloop der vestingwerken meer noordwaarts, om een honderdtal meters voorbij het verlengde van de kapitaal van ravelijn Wassenaar te eindigen; de geheele lengte bedroeg ± 1600 M.

Ongeveer 120 M. achter het interval was eene galg opgericht, op het plan van het journaal La Justice genoemd, welke thans op den spoorweg, vermoedelijk ± 300 M. ten noorden van de IJzeren brug ¹⁷⁹) zou hebben gestaan ¹⁸⁰).

Er werd zeer stelselmatig en geregeld doorgewerkt.

Het getal werkers wisselde af, naarmate er te doen was, terwijl meestal 3 tot 6 bataljons als bedekking werden aangewezen.

Een maréchal de camp was leider van het geheel, terwijl bovendien één, en na 16 Augustus twee brigades werden ingedeeld. Al hetgeen door den aanvaller is verricht aangaande den bouw der parallellen,

---

¹⁷⁶ Nu: Prinses Beatrixlaan.

¹⁷⁷ De hartlijn vanuit het midden van een versterking.

¹⁷⁸ Journaal, bladz. 8.

¹⁷⁹ Stalenbrug.

¹⁸⁰ Waarschijnlijk is deze galg niet door het Franse leger opgericht; op de aangeduide plaats was de ‘plaats van het gerecht’ ofwel de executieplaats voor misdadigers. De Galgenbaan leidde er vanuit de stad heen, echter een deel van deze Galgenbaan is hernoemd tot Van Aldegondelaan (zie ook WA van Ham, *De straatnamen van Bergen op Zoom*, 1994..

zigzags, batterijen, den mijnarbeid, de bekrooning van de mijntrechters en van den bedekten weg, de grachtsafdalingen, den bouw der bresbatterijen, het schieten der bressen, de orders en disposities voor den stormaanval, is uitgevoerd met eene kalmte, volharding en orde, dat het gelden kan als een type voor de toepassing der lessen, door Vauban gegeven.

Stap voor stap

Reeds twee dagen na het openen van de eerste parallel kon aan de tweede worden begonnen (16—17 Juli) en ofschoon in dien nacht een uitval uit de vesting werd ondernomen door 450 man, met het doel een gedeelte der loopgraaf te dichten, gelukte het niet alleen aan de loopgraafwachten dit te beletten, maar werd reeds in den nacht van 18 - 19 d.a.v. die parallel voltooid. Zij lag 125 tot 250 M. vóór de eerste, en eindigde in deze ongeveer 100 M. ten noordoosten van het genoemde interval; de geheele lengte bedroeg $\pm$ 1200 M.

Men was hierdoor op gemiddeld 275 M. van den bedekten weg genaderd.

Het spreekt vanzelf, dat tegelijkertijd aan de batterijen in en bij de loopgraven werd gewerkt. Zoo richtte men de vereenigde batterijen No. 1 en 2, elk met 4 stukken, en batterij No. 4, met 8 stukken bewapend, op, dicht bij de verlengde kapitaal van bastion Pucelle, $\pm$ 450 M. van dat werk.

Batterij No. 3, bewapend met 8 stukken, tusschen de verlengde kapitalen van ravelijn Dedem en bastion COEHOORN gelegen (dus ongeveer in de verlengde kapitaal van lunette Zeeland), was niet verder dan $\pm$ 625 M. van de beide eerstgenoemde werken geplaatst, de grootste afstand, waarop door den aanvaller het vuur is geopend. Deze batterij zal vermoedelijk gelegen hebben $\pm$ 80 M. ten zuidwesten van den meergenoemden straatweg ¹⁸¹), $\pm$ 125 M. ten noordwesten van den tol aan dien weg.

In en bij de rechterhelft der eerste parallel lagen nog batterij No. 7, bewapend met 8 mortieren en vermoedelijk, evenals No. 1 en 2,

---

¹⁸¹ [Straatweg naar Antwerpen](#). De tol was gelegen net na de wegsplitsing naar (oud-) Borgvliet, zie de overzichtskaart.

geplaatst dicht bij den weg naar de Laagsche Hoef, batterij No. 6 met 6 stukken bewapend $\pm$ 140 M. verder noordwaarts en No. 8 met 6 mortieren ten zuidwesten van en dicht bij de samenkomst met de tweede parallel, midden op de tegenwoordige spoorbaan, $\pm$ 425 M. ten noorden van de IJzeren brug ¹⁸²).

Ook deze parallel werd nu gaandeweg doorgetrokken tot aan het drassig terrein in het westen. Op den linkervleugel van die parallel werd batterij No. 5 gebouwd en bewapend met 4 stukken.

Bovendien werden uit dezen vleugel afzonderlijke zigzags en parallellen gegraven tegen de lunetten Kijk in de Pot en Rasland.

Batterij No. 9, bewapend met 6 stukken, werd geplaatst op het midden van de linkerhelft der tweede parallel, dicht bij de Oude Dreef (weg van Borgvliet naar Bergen-op-Zoom ¹⁸³) en uit deze met 40 stukken en 14 mortieren bewapende negen batterijen werd den 20sten Juli bij het aanbreken van den dag — 's morgens om 3 uur — een zoo hevig en wel gericht vuur op de stad geopend, dat weldra de kerk en vele gebouwen in brand stonden.

Den volgenden nacht werd de derde parallel geopend. Deze omvatte alleen de twee bastions COEHOORN en Pucelle, met de daarvóór gelegen werken — zijnde het ravelijn Dedem en de beide lunetten Utrecht en Zeeland liep van de Oude Dreef tot aan den tegenwoordigen spoorweg, sneed den straatweg naar Antwerpen $\pm$ 150 M. ten noorden van het snijpunt van dien weg met de tweede parallel en lag gemiddeld 125 M. van den bedekten weg.

---

¹⁸² (nu: Stalenbrug. Merk op dat deze doorsnijding van de berg toen nog niet bestond. Deze is gemaakt voor de aanleg van de spoorlijn.

¹⁸³ Borgvlietsedreef; deze liep door tot de oude Boschpoort. Het dichtst bij de stad gelegen gedeelte is vedwenen bij de aanleg van de vesting en de voorliggende schootsvelden (glacis).

In deze in den nacht van 21 op 22 Juli voltooide loopgraaf lagen vier mortier- en twee houwitserbatterijen, gezamenlijk bewapend met 32 stukken. Zij was met de tweede vereenigd door twee in de verlengde kapitalen van COEHOORN en Pucelle gelegen zigzags. Met kracht werd tevens gewerkt aan drie andere, welke in de verlengde kapitalen van Coehoorn, Dedem en Pucelle gelegen waren en dienen moesten ter opening der vierde parallel.

Uit den aard der zaak vorderde men thans minder snel dan in het begin; toch gelukte het in den nacht van 25 op 26 gemiddeld 30 M. vooruit te komen.

Intusschen werd uit de stad met afwisselend succes op de sappenhoofden ¹⁸⁴⁾ gevraagd. Menige nacht moest door den aanvaller worden gebezigd tot herstel van het beschadigde. Maar daar door den laatsten met onverdroten ijver werd voortgegaan, kon men zich reeds van 26 op 27 Juli uit de eindpunten der laatstgenoemde zigzags links en rechts — gem. 60 M. voorbij den voet van het glacis — uitbreiden tot vorming der vierde parallel en werd deze in den daaropvolgenden nacht voltooid.

Nu was het oogenblik gekomen, waarop de mineurs met hunne werkzaamheden konden beginnen. Zij groeven zich in en plaatsten de mijngangen aanvankelijk hoofdzakelijk in de richting der kapitalen van COEHOORN, Dedem en Pucelle. Van hier uit werden verschillende vertakkingen gemaakt, ten doel hebbende eensdeels door het springen van mijnen een vijfde parallel en de bekroning van den bedekten weg ¹⁸⁵⁾ te bewerkstelligen, anderendeels om door richting te nemen op

---

¹⁸⁴⁾ De knikken in de zigzag loopgraven; door de daar aanwezige richtingverandering was hier meer ruimte om een voltrefter te plaatsen.

¹⁸⁵⁾ Bekroning: het door aanvallende infanterie innemen; veroveren.

den contrescarpmuur der hoofdgracht tegenover ravelijn Dedem en op de lunetten Zeeland en Utrecht, mede te werken tot de vernieling dezer werken en tot verkrijging van geschikte emplacements voor bresbatterijen, met tot geschutvervoer geschikte zigzags.

Die mijnoorlog over en weer is zeer belangrijk. Wij zouden evenwel te uitgebreid worden door dezen nader te beschouwen. Wij zullen ons derhalve er toe moeten bepalen in den loop van dit verhaal met een enkel woord op het een en ander te wijzen.

Ofschoon door geschut-, geweervuur en contramijnen uit de vesting veel kwaad werd gedaan, slaagde de aanvaller meestal naar wensch en werden menigmaal de door Generaal COEHOORN gemetselde mijngangen vernield, mineurs bedolven en gebeurde het wel eens, dat een door de belegerden ontstoken mijn door den belegeraar kon worden bebroond.

Ook in de vierde parallel werden een viertal batterijen, bewapend met 18 mortieren en 6 houwitsers, gebouwd, terwijl den 30sten Juli — dus 18 dagen na het begin der belegering — de belegeraar 's avonds 9 uur de eerste mijn, gelegen op de verlengde kapitaal van bastion COEHOORN ± 10 M. van de palissaden op de kruin van het glacis, liet springen, gevolgd op 2 Augustus 's middags door mijn 2 en op den avond van dien dag door mijn 3, resp. op het glacis in het verlengde der kapitalen van Pucelle en Dedem gelegen. Zoo mogelijk werd onmiddellijk na het springen overgegaan tot het bekronen van den trechter¹⁸⁶) en met sappen voorwaarts gerukt.

Om er een denkbeeld van te geven, dat ook de verdedigers in den mijnoorlog niet ten achter bleven, kunnen wij volstaan met de mededeeling, dat van de 79 mijnen, die in het geheel zijn gesprongen,

---

¹⁸⁶ Na het springen van de mijn werd de bomtrechter bezet en van daar uit met loopgraven verder gewerkt.

een 42-tal voor hun rekening komen. Bovendien werd de bekroning der door den aanvaller ontstoken mijnen meestal zeer bemoeilijkt, doordat als het ware een regen van kogels en granaten uit de vesting op den trechter viel. De inspanning van den belegeraar werd evenwel toch meestal met succes bekroond en *Bosscha* wijst er terecht op, dat de Fransche Kapitein Boule zich hier met zijn mineurkunst een goeden naam verwierf ¹⁸⁷).

Uitval

In den nacht van 3 op 4 Augustus had een kleine uitval plaats uit het geretrancheerde kamp. Het waren niet meer dan 44 man, die drie stukken vernagelden van batterij No. 12 (ter vervanging van No. 5 gebouwd op den uitersten linkervleugel van de derde parallel tegenover Kijk in de Pot), evenwel zoo onvolledig, dat in den morgen van den 4den weer uit die stukken kon worden gevuid.

De officier, met de bewaking dier batterij belast, had verzuimd al de noodige posten uit te zetten; hij moest dat bij "La Justice" boeten, een bewijs, dat Generaal VON LÖWENTHAL zich niet ontzag met alle middelen een ijzeren discipline te handhaven, wel een tegenstelling met den gang van zaken in de vesting, zooals wij straks zullen zien.

---

¹⁸⁷ De opgave van genoemden schrijver en waarschijnlijk in navolging die van den Heer van Sijpesteijn, dat de Franschen 77 en de belegerden 79 mijnen hebben doen springen, komt niet overeen met die, welke het zeer gedetailleerde plan II uit het Journaal aangeeft. Hierop zijn alle mijnen naar volgorde van springen van eene nummering voorzien en te juister plaatse geteekend. Wij hebben er maar 79 in het geheel kunnen tellen.

De laatste mijn van den belegerde evenwel draagt het n°. 79 en die van den belegeraar n°. 77. De vergissing moet dus ontstaan zijn, dat beide schrijvers verzuimd hebben op te merken, dat voor alle mijnen ééne (doorlopende) nummering is gevolgd.

Den 5den Augustus achtte de generaal, na eene persoonlijke verkenning, het werk ver genoeg gevorderd om te trachten dien dag den bedekten weg door eenen stormaanval te bemachtigen. Hiervoor werden 10 compagnieën grenadiers aangewezen, als volgt verdeeld: 3 compagnieën moesten de uitspringende wapenplaats tegenover bastion Coehoorn, 3 idem die tegenover Pucelle en 2 idem die tegenover ravelijn Dedem aanvallen, dus de meest vooruitstekende en het minst aan het vuur uit de vesting blootgestelde punten, terwijl 1 compagnie op den saillant van lunette Zeeland en één op die van Utrecht zoude aanmarcheeren. Door dezen maatregel zou — alle deze punten in het bezit van den aanvaller gekomen zijnde — eene bekroning van den bedekten weg in betrekkelijk korten tijd kunnen worden bewerkstelligd. In reserve bleven 6 andere compagnieën en de gewone loopgraafwacht, welke voor dien dag uit 3, over het front van aanval verdeelde, bataljons bestond.

Nadat de aanval was voorbereid door het werpen van een aantal bommen in de stad werd het afgesproken teken — 4 bommen, die te gelijk zouden opstijgen — gegeven, werden mijn 5, 6 en 7 ontstoken, respectievelijk gelegen op de verlengde kapitalen van COEHOORN, Dedem en Pucelle, dicht bij de kruin van het glacis en rukten de troepen voorwaarts, voorafgegaan door 40 vrijwilligers, 8 werkers en 8 mineurs, met last de mijnen der belegerden te ontgraven en de kruitworsten door te snijden. Men viel met veel woede aan, vooral tegenover Zeeland en Utrecht. De verdedigers werden teruggedreven, maar de aanvaller ontving, in den bedekten weg gekomen, een hevig vuur van uit den hoofdwal. Toch gelukte het hem een goed logement te maken in de uitspringende wapenplaats der beide bastions, evenwel niet in die vóór Dedem, daar mijn No. 6 niet met het gewenschte

gevolg was gesprongen. De veroverde punten werden zooveel mogelijk verenigd en hiermede was een begin gemaakt met de bekroning van den bedekten weg.

Den 7den Augustus had weer een uitval plaats, ter vernieling van een vijandelijk logement. Het waren slechts 50 werklieden, ondersteund door 100 man, welke post vatten in den bedekten weg tegenover den saillant van lunette Holland, nadat de belegerden te voren twee mijnen hadden laten springen en het artillerievuur als het ware verdubbeld was. Door een flink vuur werd de belegeraar belet uit de loopgraven te komen, zoodat de uitval vrij wel gelukte.

Mijnen

In den nacht van 12 op 13 Augustus werd, nadat reeds 22 mijnen waren gesprongen en de mineurs en aardwerkers onophoudelijk hadden doorgewerkt, de bekroning van den bedekten weg voltooid. Toch was deze nog niet in Fransche handen, daar de inspringende wapenplaatsen ¹⁸⁸⁾ — dus een belangrijk deel van de contrescarp der hoofdgracht — nog door de lunetten Zeeland en Utrecht werd verdedigd en gedekt. tot nu toe had nog geen enkel schot de escarpuren der bastions, van het ravelijn of der lunetten getroffen, wel een bewijs dat COEHOORN meesterlijk voor dekking wist te zorgen, daar de aanvaller alleen door het directe schot in staat was bres te schieten. Hier staat nu wel tegenover, dat de indirecte richting ¹⁸⁹⁾ toenmaals uit den aard der zaak onbekend was, maar dit neemt niet

---

¹⁸⁸⁾ Opstelplaats voor geschut.

¹⁸⁹⁾ Ballistiek; het gebruikmaken van de parabolische weg die een projectiel aflegt. Werd pas belangrijk toen grotere afstanden met geschut overbrugd kon worden.

weg, dat COEHOORN met het oog op den toenmaligen stand der aanvals- en verdedigingsmiddelen een werk had geschapen, dat bijna aan alle eischen voldeed.

In de eerste plaats moest worden overgegaan tot de verovering der genoemde lunetten.

In den avond van den 15den Augustus begaf de Generaal von LÖWENTHAL zich naar de loopgraven om den aanval op Zeeland voor te bereiden. Er was zoo goed gemineerd, dat door het springen eener mijn (No. 32) eene beklimbare bres in de linkerface dier lunet kon worden verkregen. Een compagnie grenadiers, voorafgegaan door 60 vrijwilligers, 4 mineurs en 6 werkers, beklommen en be kroonden deze bres en handhaafden zich, ondanks eene poging, in den morgen van den 16den aangewend om hen te verdrijven. Met dit succes evenwel waren de Franschen nog niet in het bezit der geheele lunet gekomen, daar het reduit nog moest worden veroverd. Zij waren echter door het behaalde voordeel in staat gesteld om hunne mijngangen en communicatiën tot in het terreplein van dat werk uit te strekken.

Nadat hun in den nacht van 16 op 17 Augustus elders het geluk had gediend, doordat een gedeelte van de contrescarp der hoofdgracht in het verlengde van de linkerface van bastion Pucelle door eene mijn (nu. 34) was vernield, werd in den daaropvolgenden nacht eene poging aangewend ter bemachtiging van genoemd reduit. En ofschoon hiertoe twee grenadiercompagnieën en een piket dragonders¹⁹⁰) tot driemaal toe een allerverwoedsten stormaanval deden, faalde de onderneming, terwijl alle officieren werden gedood. Ten einde verdere verliezen te voorkomen en omdat — o.i. een min of meer origineele opmerking—

---

¹⁹⁰ Dienst doende als grenadiers.

“les ingenieurs, après le coup ne trouvèrent pas essentiel d'avoir le réduit en question dans ce moment-la” ¹⁹¹) — de druiven waren zuur—zag men voor de hand [liggende redenen] van verdere aanvallen af. Eerst in den nacht van den 29sten op den 30sten d.a.v., toen men, door het springen eener mijn (No. 66) aan het uiteinde der rechterface van het réduit, een tot dit gebouw toegang gevende gewelfde trap ¹⁹²) had vernield, slaagde men er in het geheele werk te bemachtigen.

Den 25sten Augustus werd de stad weer gebombardeerd. Daar de Generaal VON LÖWENTHAL den Koning had beloofd de vesting op den dag van St. Louis te zullen bemachtigen, liet hij ter viering van dien naamdag van Z.M., op genoemden datum met al zijn stukken — vermoedelijk 16 batterijen, bewapend met 58 stukken, 32 mortieren en 10 houwitsers — vuren, met dit gevolg, dat 's avonds om 10 uur in de stad een brand losbarstte, welke den geheelen nacht duurde.

De verovering van lunet Utrecht was evenmin gemakkelijk ¹⁹³). Het zou te ver voeren daarbij langer te blijven stilstaan. Genoeg zij het er op te wijzen, dat ook hier de mijnoorlog tot het beoogde doel moest voeren. Maar, ofschoon men den 19den Augustus er in geslaagd was door eene mijn (No. 40) in den saillant der lunet eene bres te maken, welke bebrood en verbonden werd met den bedekten weg, ofschoon in den

---

¹⁹¹ Journaal, bladz. 97.

¹⁹² Mogelijk bedoeld: overwelfde trap.

¹⁹³ Bosscha, deel II, bladz. 631—633. De Heer *van Sijpesteijn* wijdt aan deze belangrijke episode slechts vier regels.

Volgens eerstgenoemden schrijver heeft de Ingenieur Lefèbre in zijn *l'Art d'attaquer etc.*, bladz. 206, gezegd : "Il y avoit a Berg-op-Zoom. dans les deux lunettes du front d'attaque deux mauvais réduits qui ont couté cher aux François".

avond van den 23sten Augustus door eene mijn (No. 56) in de rechterface eveneens een bres was ontstaan, welke bekroond kon worden: men kwam niet verder.

Ook vorderde men slechts luttel, toen het gelukte in den nacht van 25 op 26 Augustus een aanval der belegerden op die bressen terug te slaan en toen in den nacht daarop een mijn (No. 60), in het terreplein ontstoken, het reduit beschadigde en de mijngalerijen der verdedigers vernielde.

Bresschieten

Reeds waren de Franschen begonnen aan den bouw hunner bresbatterijen aan de face-uiteinden van Zeeland, in het glacis vóór Dedem en tegenover Pucelle, reeds had een tweede mijn (No. 77) in het terreplein ongeveer 50 man der bezetting gedood, zonder evenwel het reduit te beschadigen, toen het ongeluk wilde, dat de belegerden in den nacht van 13 op 14 September een contramijn (No. 78) lieten springen, welke de helft van het reduit beschadigde, de gemeenschap met de vesting afsneed en hen noodzaakte de verdediging op te geven. Onmiddellijk na de bemachtiging van het reduit van lunet Zeeland (30 Augustus) was men begonnen met den bouw van twee bresbatterijen (No's. 1 en 2) aan de uiteinden der facen dier lunet, terwijl de reeds den 28sten begonnen gemeenschapsgangen uit de vierde en vijfde parallel geschikt werden gemaakt voor artillerievervoer. Tegelijkertijd werd, toen na het springen eener mijn (No. 65) een gedeelte der contrescarp van de hoofdgracht in het verlengde van de linkerface van ravelijn Dedem in de gracht was geworpen, in het glacis daar ter plaatse aan twee bresbatterijen (No's. 3 en 4) begonnen, terwyl in den nacht van 4 op 5 September, toen na het springen van drie mijnen (No's. 72, 73 en 74) een groot gedeelte van de contrescarp der hoofdgracht in het verlengde van de linkerface van lunet Utrecht was

vernield, daar ter plaatse aan den bouw eener vijfde bresbatterij werd begonnen. In den nacht van 8 op 9 September waren alle batterijen gereed en in den morgen van den 9den September begon het bresschieten uit:

- Bresbatterij n . 1 (batterij No. 33), gelegen in den bedekten weg tegen het uiteinde van de rechterface van lunet Zeeland, bewapend met 5 stukken en vurende op de linkerface van bastion COEHOORN, dicht bij den saillant, op een afstand van ± 40 M.
- Bresbatterij No. 2 (batterij No. 34), gelegen in den bedekten weg tegen het uiteinde van de linkerface van lunet Zeeland, bewapend met 4 stukken en vurende op de rechterface van ravelijn Dedem, op een afstand van ± 27 M.
- Bresbatterij No. 3 (batterij No. 35), gelegen in het glacis in het verlengde van de gracht vóór de linkerface van ravelijn Dedem, bewapend met 3 stukken en vurende op de ± 160 M. verwijderde rechterface van bastion Pucelle, dicht bij het orillon.
- Bresbatterij No. 4 (batterij No. 36), gelegen in het glacis in het verlengde van de gracht vóór de rechterface van ravelijn Dedem, bewapend met 3 stukken en vurende op de ± 160 M. verwijderde linkerface van bastion Coehoorn, dicht bij het orillon.
- Bresbatterij No. 5 (batterij No. 37), gelegen in den bedekten weg tegen het uiteinde van de linkerface van lunet Utrecht (vermoedelijk bewapend met 4 stukken en vurende op de rechterface van bastion Pucelle, dicht bij den saillant op een afstand van ± 50 M.)

Er werd dus geen bres geschoten in de linkerface van ravelijn Dedem. De batterij hiertoe had moeten liggen in den bedekten weg tegen het uiteinde van de rechterface van lunet Utrecht; waarschijnlijk is de hardnekkige verdediging dier lunet (veroverd 13 op 14 September)

oorzaak geweest, dat deze batterij niet is kunnen worden gebouwd. In elk der tegenover de genoemde lunetten gelegen en ± 110 M. lange facen der bastions moesten dus twee bressen worden geschoten. Met deze op korten afstand gelegen, met 19 stukken bewapende batterijen is zeven dagen gevuurd. Den 15den nl. werden de bressen beklimbaar geoordeeld.

Van 12 Juli tot 15 September — d.i. 8½ week — was men dus, met energie doorwerkend, niet verder gekomen dan tot de bemachtiging van den bedekten weg, met bruikbare bressen in den hoofdwal. tot 12 Augustus — d.i. 4 weken — had het geduurd, voordat de bekrooning van den bedekten weg als voltooid kon worden beschouwd, terwijl nog eene maand ruim noodig was geweest voor de bemachtiging der lunetten, voor den bouw der bresbatterijen, voor het schieten van bres. Gaat men nu na, dat de verovering der buitenwerken voet voor voet heeft plaats gehad, dat hoofdzakelijk onder den grond is gewerkt, dat de uitvallen uit de vesting niet zeer krachtig waren, dan mag wel als bewezen worden geacht, dat de vesting een groot weerstandvermogen had en dus onberispelijk was gebouwd.

Bij deze appreciatie dient men evenwel niet te vergeten, dat de artillerie dier dagen niet te vergelijken was met die van onzen tijd en dat het alleen door directe richting ¹⁹⁴) mogelijk was gedekte muren te vernielen. Toch wareu er mortierbatterijen, maar het blijkt niet dat deze aan het metselwerk der werken veel schade hebben gedaan. Zij zullen dan ook hoofdzakelijk gediend hebben tot het bombardement der stad en tot brandstichten. En ofschoon de belegeraar nu vijf beklimbaar geachte bressen had geschoten, toch moesten nog het ravelijn Dedem, de hierachter geplaatste poterne Fullenius, de bastions Coehoorn en Pucelle veroverd worden, voordat men zeggen

---

¹⁹⁴ Rechtstreekse beschieting, dus niet met een boogshot.

kon meester te zijn van al de verdedigingswerken van het front van aanval, terwijl dan nog de bemachting der stad zelve overbleef. Ware de bezetting in den nacht van 15 op 16 September voldoende waakzaam geweest, de Generaal VON LÖWENTHAL zou er toen nog niet in geslaagd zijn de hoofdwerken, veel minder de stad zelve, te bemachtigen.

Bestorming

Alles was bij den aanvaller uitmuntend voorbereid. De troepen konden gedekt komen tot aan de drie grachtsafdalingen, welke zich in de nabijheid der kapitalen van de bastions en van het ravelijn bevonden, dicht bij de bresbatterij 1, tusschen 2 en 3 en bij 5; zij konden in de vijfde parallel, welke $\pm$ 50 M. vóór de vierde lag, tegenover de debouchés gedekt worden opgesteld en het was dus mogelijk alle voor den stormaanval aangewezen troepen tegelijkertijd, dus met volle kracht, in de gracht te doen dalen, de cunette te dichten, de bressen te beklimmen, de poterne aan te vallen.

Als een bewijs met hoeveel takt, kalmte en energie de Generaal VON LÖWENTHAL te werk ging, laten wij hier een uittreksel volgen van de orders en disposities, door hem gegeven voor den aanval op Bergen-op-Zoom, welke in den vroegen morgen van 16 September zou plaats hebben ¹⁹⁵).

Er werden drie colonnes geformeerd, elk onder een te voren aangewezen commandant. De rechter- moest bastion Pucelle, de linker- bastion COEHOORN, de middencolonne ravelijn Dedem aanvallen. Bij elk werd de volgorde, waarin gemarcheerd moest worden, aangegeven, en van ieder eenigszins belangrijk detachement de commandant aangewezen.

---

¹⁹⁵ Journaal, bladz. 170—103

Bij de rechtercolonne bevonden zich zes grenadiercompagnieën aan het hoofd, onmiddellijk gevolgd door 3 bataljons, waarachter 3 sappeurbrigades, een officier der artillerie, 20 kanonniers, 8 met bijlen, enz. voorziene werkers en 300 arbeiders onder de bevelen van ingenieurs; achteraan kwamen weer 3 bataljons. Deze colonne marcheert af onmiddellijk na die, welke voor den aanval op het ravelijn is aangewezen, volgt de verbindingsloopgraaf tot aan de derde parallel, wendt rechts tot aan die, welke in de kapitaal van het bastion (Pucelle) naar de vierde parallel leidt en stelt zich op bij het debouché naar de gracht in de onmiddellijke nabijheid van de uitspringende wapenplaats. Daar blijft zij wachten tot het sein voor den aanloop wordt gegeven, bestaande in twee salvo's van al de mortieren, welker bommen bij het tweede met zand geladen zijn, met welk feit de troepen in kennis moeten worden gesteld, opdat zij weten niets te vreezen te hebben. In een "ordre a observer dans l'attaque" wordt verder zeer gedetailleerd aangegeven hoedanig bij den aanval moet worden gehandeld; hoe alles op het gegeven sein langs de grachtsafdalingen zich in de gracht moet begeven, er op lettende het tactisch verband te bewaren, welke bressen door de troepen respectievelijk moeten worden beklommen, hoe op de walgangen moet worden gehandeld, wat gedaan moet worden om het verband met de andere colonnes niet te verliezen enz. enz. Zelfs wordt er aan herinnerd de H.H. commandanten te waarschuwen in de gracht niet te laten vuren, ten einde de troepen, welke de gemeenschapsgang (caponnière) tusschen de courtine en het ravelijn aanvallen, niet te treffen.

De linkercolonne marcheert tegelijk met de eerstgenoemde af, is even sterk en volgt als deze de loopgraven tot aan het debouché naar de

gracht. Ook zij wacht op het sein. Speciaal wordt gelast dat geen enkel soldaat het gelid mag verlaten.

De colonne op Dedem gedirigeerd, bestaat uit 100 vrijwilligers in twee even sterke groepen verdeeld, elk gevolgd door ééne compagnie grenadiers. Deze bevinden zich aan het hoofd en worden gevolgd door 2 compagnieën grenadiers, 1 bataljon, 2 sappeurbrigades, 6 kanonnières en 300 arbeiders. Zij marcheeren door de loopgraven in de richting van de kapitaal van het werk naar de debouchés en wachten op het sein.

Dan dalen de eerstgemelde groepen, elk door ééne compagnie gevolgd, in de grachten, plaatsen zich rechts en links in bataille, trekken voorwaarts en marcheeren om de voor hen liggende flanken van het ravelijn, waarna zij zich achter de keel ¹⁹⁶⁾ vereenigen om vervolgens gezamenlijk de caponnière aan te vallen. Onmiddellijk na de grachtsafdaling dezer troepen zullen de 2 genoemde compagnieën de bres beklimmen en gevolgd door het bataljon en de arbeiders, het reduit bestormen, “s'il y en a” ¹⁹⁷⁾.

De loopgraaf bataljons zullen rechts en links voor de communicatie zorgen en op 's vijands bewegingen letten.

Deze disposities werden “avec la ponctualité requise” ¹⁹⁸⁾ uitgevoerd. Den 16den 's morgens werd vóór het aanbreken van den dag het sein gegeven en gingen op het tweede salvo al de troepen in de beste orde voorwaarts. Den nacht te voren was de cunette gedicht en de voet der bressen opgeruimd.

---

¹⁹⁶⁾ Het van de vijand afgekeerde (open) deel van een verdedigingswerk.

¹⁹⁷⁾ Journaal, bladz. 182. Zoo weinig waren de Franschen dus nog op de hoogte, dat zij niet wisten of Dedem al dan niet een reduit bezat.

¹⁹⁸⁾ Journaal, bladz. 188.

In den eersten aanloop reeds werd de keel der bastions bereikt en in minder dan een half uur “on vit tout le rempart du front d'attaque garni des drapeaux du vainqueur”¹⁹⁹).

In de belendende straten hadden de belegerden barricaden opgeworpen; ook deze werden geforceerd en de terugtrekkende troepen in de richting van de markt en de Steenbergse poort gevolgd.

Noordzijde: aanval op de forten

Wij zijn genoodzaakt thans weer eenige weken terug te gaan. Dit is noodig, ten eerste omdat de Generaal VON LÖWENTHAL zich er niet mede tevreden stelde alleen de vesting aan te vallen, ten tweede omdat ook de verbondenen in dit opzicht niet geheel en al werkeloos bleven. Eerstgenoemde begreep dat hij door elders een gelukkigen slag te slaan de kans had eene voor hem gunstige wending aan het beleg te geven. Gelukte het hem bijv. eene der drie het geretrancheerde kamp verdedigende werken te bemachtigen, dan zou hij niet alleen spoedig dat kamp bezitten, maar nu ook de vesting van uit het zuiden, waar het front niet zoo sterk was, kunnen aantasten. Ook zou hij door de linie, of zelfs Steenberg aan te vallen, de kans hebben in 's vijands rug te komen.

Uit meergemeld Journaal blijkt, dat hiertoe pogingen zijn in het werk gesteld.

Zoals wij reeds met een enkel woord hebben meegedeeld (bladz. 116), werd de Hertog DE CHEVREUSE den 22sten Juli met twee brigades infanterie en eene brigade dragonders — d.i. 8 bataljons en 5 eskadrons — noordwaarts gezonden — vermoedelijk naar de Herelsche heide — om stelling te nemen tegenover de forten Rovers

---

¹⁹⁹ Journaal, bladz. 184.

en Pinsen. Eerstgenoemd fort is geregeld belegerd, blijktens een afzonderlijk dagboek, gevoegd bij het Journaal van Bergen-op-Zoom en van de hand van denzelfden Schrijver.

Uit dit dagboek blijkt dat, ofschoon men er waarde aan hechtte “de partager les soins et l'attention des Ennemis et surtout de l'Armée de Mr. le PRINCE DE HILDBURGHAUSEN” en men het fort Rovers als “la partie principale” der linie beschouwde, het scheen alsof de Generaal VON LÖWENTHAL dit punt niet belangrijk genoeg achtte om er veel troepen aan te wagen.

De niet zeer groote macht, welke hij er heen gezonden had, moest dan ook waarschijnlijk voornamelijk dienen “pour contenir les ennemis dans cette partie et pour couvrir la droite des travaux extamés devant Berg-op-Zoom” ²⁰⁰). Nadat den 23sten en 24sten Juli de verkenningen en voorbereidende werkzaamheden hadden plaats gehad, werden in den nacht van 24 op 25 de loopgraven geopend door 300 werkers, die in twee sappen ²⁰¹) voortrukten, weldra door eene rechts tegen de inundatie aangeleunde parallel vereenigd; ook werd in dien nacht aan den bouw eener batterij voor 8 stukken en in den daarop volgenden aan eene voor 4 stukken begonnen. Uit het fort, dat bewapend was met 20 stukken en eene bezetting van 1500 man had, werd hiertegen uit niet meer dan 6 stukken gevuid.

De belegerden hadden evenwel niet stil gezeten, want in den morgen van den 26sten bleek het den belegeraar, dat zij door schanskorven en aardzakken de faces beter hadden gedekt, terwijl toen een hevig vuur uit het fort werd geopend. Daar echter den 27sten de batterijen der Franschen waren gereedgekomen, kon met succes zoowel tegen het fort als tegen het kamp achter de linie het vuur worden geopend.

---

²⁰⁰ Journaal, bladz. 199, 200.

²⁰¹ Loopgraven.

Dien dag werden de loopgraven zeer beschadigd door het vuur uit Rovers, dat vrij hevig was en versterkt werd door dat uit de beide andere forten; het vuur uit Moermont kan evenwel door den grooten afstand van geen groote uitwerking zijn geweest.

Rovers was volgens het Journaal door de inundatie beveiligd tegen een "coup de main". Dit kan alleen betrekking hebben gehad op de zijfronten, daar, zooals wij weten, de inundatie in het voorfront niet aaneengesloten doorliep.

In den nacht van 29 op 30 Juli had een uitval van 200 man plaats, in zooverre met gevolg, dat het gelukte een deel der loopgraven te vernielen. Dit belette evenwel niet, dat in den nacht van 31 Juli op 1 Augustus aan eene tweede parallel kon worden begonnen. Daar evenwel voortdurend beschadigingen moesten worden hersteld en veel verliezen door het artillerie- en geweervuur uit het fort werden geleden, vorderde men niet dan langzaam.

In den nacht van 1 op 2 Augustus werd reeds aan eene derde batterij van 3 stukken begonnen, den 4den evenwel ontving de HERTOG DE CHEVREUSE den last om de meest blootgestelde loopgraven te verlaten, daarbij echter in stelling te blijven om den vijand te verontrusten.

Na dien tijd werd niet veel meer gedaan dan werken hersteld en ofschoon het Journaal bijna elken dag meldt, dat "le feu ennemi fut très-vif" en traversen moesten worden opgeworpen om zich hiertegen te dekken, bleef men werkeloos tot aan de overgave van Bergen-op-Zoom.

Dat de Franschen zouden getracht hebben het fort door eenen stormenderhandschen aanval te bemachtigen, hiervan blijkt niets uit het Journaal.

Alleen *Bosscha* spreekt er over, wiens verhaal van deze episode als volgt luidt: "Ten einde het voordeel te verminderen, 't welk de

Bezetting (van Bergen-op-Zoom) kon hebben van, door versche troepen afgelost, in de linie te gaan uitrusten, besloten de belegeraars, om de troepen in de linie bezig te houden en ontblootten zij den 27sten Juli eene batterij van 8 stukken tegen het fort Rovers en eene van 4 tegen het fort Pinsen, en werd daarna nog eenmaal dit fort door de Franschen bestormd, die daarbij een aanmerkelyk verlies leden”²⁰²).

Dit verhaal geeft o.i. den toestand niet juist weer, daar er van een geregeld beleg geen sprake in [het verhaal van *Bosscha*] is en met het oog op de natte grachten aan de mogelijkheid van een stormloop mag getwijfeld worden. De Franschen toch erkennen zelf, dat het fort was “a l’abri d’un coup de main par les inondations qui le couvrent”²⁰³). Het schijnt, dat de Generaal VON LÖWENTHAL met deze geheele onderneming meer eene diversie dan een ernstig gemeenden aanval beoogde, ofschoon ontegenzeggelyk eene verovering van fort Rovers voor hem een groot voordeel zou zijn geweest. De geheele linie zou dan waarschijnlijk ontruimd zijn en de vesting ook aan de noordzijde aan een aanval hebben blootgestaan²⁰⁴).

---

²⁰² Bosscha, deel II, bladz. 621.

²⁰³ Journaal, bladz. 204, 205

²⁰⁴ De Heer van *Sijpesteijn* (bladz. 120) deelt mede, dat eenige dagen na den 23sten Juli de Franschen ook vuur gaven op het fort “Roovere” in de linie, welk fort een acces in de inundatie moest beschermen. “Löwenthal begreep terecht, dat deze beide uiteinden” (Kijk in de Pot en fort Rovers) “van zijn aanvalsfront een veel minderen tegenstand zouden opleveren bij de bestorming dan het front Coehoorn-Pucelle, waarvan hij nu eerst de wederstandskracht leerde kennen. Hij wilde het met ruw geweld winnen en liet herhaaldelyk met eene groote troepenmassa storm loopen tegen Kijk in de Pot en Roovere”. Wij kunnen ons met die voorstelling niet vereenigen. Het eigenlyk front van aanval was het zuidoostfront der vesting, terwijl de aanval op Rovers geheel op

Zuidzijde: aanval op geretrancheerd kamp

Wat het geretrancheerde kamp aangaat, ook hiertegen zijn pogingen ter verovering ondernomen. Zoo werd den 23sten Juli 's avonds door de Franschen tot driemaal toe een aanloop gedaan op de lunetten Kijk in de Pot en Camus, welke evenwel dapper werd afgeslagen en den aanvaller veel verliezen berokkende ²⁰⁵). Die aanval was mogelijk, daar de lunetten van droge grachten waren voorzien. Volgens een bericht uit de stad werden de batterijen in genoemde werken totaal vernietigd (entièrement ruiné) ²⁰⁶). Het journal van den belegeraar spreekt er niet over, waarschijnlijk omdat de verliezen groot en het succes gering was. Daar door de verovering van Steenberg en de Generaal VON LÖWENTHAL meester zou zijn geworden van een gedeelte der inundatie en hem dus ook in dit opzicht het forceeren der stelling veel gemakkelijker zou zijn geworden, trok hij, eveneens op 23 Juli, met het aanbreken van den dag, er met 4 compagnieën grenadiers, 200 paarden en een detachement Bretonsche vrijwilligers heen. De marsch schijnt zeer bezwaarlijk te zijn geweest, daar eerst omstreeks vier uur in den namiddag de aanval plaats had ²⁰⁷). De Kolonel VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK liet zich evenwel niet overrompelen, te meer daar de van coupures en palissaden voorziene wegen goed werden verdedigd. De Generaal VON LÖWENTHAL werd, met groot verlies teruggeslagen, genoodzaakt onverrichterzake terug te keeren, zijn dooden en

---

zichzelf stond en zooals gezegd, vermoedelijk niet meer dan een diversie was. Over het geregeld beleg van fort Rovers wordt niet gesproken; aan een stormloop "met een groote troepenmassa" kunnen wij niet gelooven

²⁰⁵ Bosscha, deel 11, bladz. 620.

²⁰⁶ Journal du siège de Bergen-op-Zoom par l'Ingenieur Dümouun (geëmployeerd in de stad).

²⁰⁷ Missive van den Generaal von Cronström aan haar Ho. Mo., dd. 23 Juli 1747.

gekwetsten achterlatende, van welke laatsten 13 wagens vol naar Breda zijn gebracht ²⁰⁸).

Maar ook bij de verbondenenen zat men niet stil.

Na de aankomst van den Generaal VON SCHWARTZENBERG den 3den Augustus op de heide bij Hoeve was er nog dien dag een krijgsraad gehouden, “waarin geproponereet was het attacqueeren van het Fransche Leger voor Bergen-op-Zoom”. Met uitzondering van den Generaal VAN BURMANIA vond iedereen de zwarigheden “om te gaen na den vyand” te groot en was vervolgens “de partye genomen van niets te risqueeren, maer drie Battaillons te zenden na Bergen-op-Zoom, en te Leur gaen campeeren met intentie, om van daer met de Hussaren en Cavallery den vyand te harceleeren” ²⁰⁹ ²¹⁰).

---

²⁰⁸ Nederlandsche Jaarboeken 1747, deel 11, bladz. 594.

²⁰⁹ Afmatten door gedurige aanval.

²¹⁰ Niet onbelangrijk is het voor hem, die eenig belang in het onderwerp stelt, ter zake kennis te nemen van de secrete resolutie van haar Ho. Mo. dd. 4 Augustus 1747, waaruit de in den tekst geplaatste aanhalingen zijn overgenomen. De Prins, met het genomen besluit in kennis gesteld door vier missives — nl. van den Generaal von Schwartzberg, van den Generaal van Burmania, van den Prins van Hessen-Philipsthal en van van Haren — stond op het punt zich naar de legerplaats te begeven, toen hij door de leden der regeering werd verzocht te 's-Hage te blijven “daar syne presentie alhier om verscheide gewigtige redenen niet gemist kende worden. Dientengevolge schreef hij o. a. aan den Luitenant-Generaal von Schwartzberg, dal het plan om den vyand te attaqueeren, geconcerteert geweest synde met den Generaal von Cronström en gecommuniceert aan den Lieutenant-Generaal en Quartiermeester-Generaal van Burmania, als het convenabelste in de tegenwoordige omstandigheden van Bergen-op-Zoom, eigenlijk geen krygsraad hadde behooren gehouden te worden, als om in meerder detail de uitvoering van het geconcerteerde te reguleeren. Dat Syn Hoogheid geenzints conserteerde in den terugmarsch na Leur, die men voorneemens scheen te willen doen en dat zoo het waarlyk ondoenlyk was offensief te ageeren,

Kasteel van Wouw

Eerst toen men een week later vernomen had, dat de Fransche bevelhebber troepen onder den Generaal ST. GERMAIN had afgezonden tegen den Generaal BARONIAI, die uit het Maasleger met 2000 huzaren en 2 bataljons infanterie ter versterking op weg was en de Prins zijn ontevredenheid had te kennen gegeven over het besluit van den krijgsraad ²¹¹), werd besloten Wouw, het hoofdkwartier van den Franschen bevelhebber, aan te tasten. Deze, die in het kasteel van dien naam, een kleine 10 minuten gaans ten noordwesten van het dorp gelegen, logeerde, had het gewicht van dien post vroeger ingezien dan zijn tegenstander en, gelijk wij weten, er de Bretonsche vrijwilligers als bezetting in gelegd.

Of het juist gezien was het kasteel Wouw tot hoofdkwartier te kiezen, laten wij daar; in elk geval was het noodig het dorp te bezetten, daar de aanwezigheid van geallieerde troepen ter plaatse door den Franschen bevelhebber niet mocht worden geduld.

---

waarvan geensynts overtuigt was, ten minste zodanige positie gehouden en bewaart moest werden, waardoor een spoedige en gemakkelijcke communicatie met de linien en de stad van Bergen-op-Zoom open gehouden werd, dat onder veele goede reedenen om in deeze met vigeur te ageeren, behalven de conservatie van een plaats van die importantie voor de gemeene zaak, en byzonder voor den staat en voor de zeekerheid van de communicatie van Holland en Zeeland, de destinatie zelfs van het gedetacheerde corps en het oogmerk waartoe het zelve uit de groote armee was getrokken, een van de sterkste was, en dat derhalven hy Lieutenant-Generaal niets behoorde te versuimen om tot eenige onderneeming te komen om Bergen-op-Zoom te ontzetten, en liever ietwes behoorde te risqueeren dan Bergen-op-Zoom te laten inneemen, in praesentie van zoo een considerabel corps, tot ontzettinge geschikt.

²¹¹ Zie noot 210

Troepen voor ontzet

Toen men nu in het Fransche leger den 26sten Juli had vernomen, dat de Vorst VAN WALDECK te Nuland was gekomen, liet de Generaal VON LÖWENTHAL in den vroegen morgen van den 27sten eene verkenning verrichten. En daar zijn tegenstander “ne pouvait déboucher pour venir à lui, que par Nispen ou Ossendrecht” ²¹²) besloot hij voor het eerste, het meest waarschijnlijke, geval stelling te nemen op de groote heide aan deze zijde van Nispen.

Deze opvatting van den Franschen bevelhebber was juist. Door het Fransche leger was stelling genomen vóór Bergen-op-Zoom, met den eenen vleugel tegen de Zoom ongeveer halverwege MP. 33 en 34 van den tegenwoordigen straatweg naar Wouw, den anderen vleugel tegen den Schelde-oever bij den Kraaijberg, het centrum ter hoogte van Klavervelden.

Een vrij sterk detachement was op de Herelsche heide geplaatst tot voorbij Moerstraten en door verscheiden redouten en veldwerken in verband gebracht met de inundatie. Bovendien was Wouw bezet door de Bretonsche vrijwilligers, later (5 Augustus) versterkt door de 3 bataljons sterke brigade Montboissier en stond vóór Steenberg en de linie eene uitgebreide inundatie.

Om dus Bergen-op-Zoom te ontzetten kon men:

- óf Wouw aanvallen en bij succes de bezetting met de op de Herelsche heide geplaatste troepen op de linie dringen en dan tevens dat dorp vasthouden;
- óf over Nispen direct de belegeringstroepen aanvallen.

De Generaal VON LÖWENTHAL, die dit had ingezien, liet nu eene stelling inrichten tusschen de Zoom en Huybergen. Hiertoe werden twee

---

²¹² Journaal van den aanvaller, bladz. 39.

redouten op den linkervleugel bij de Zoom gebouwd en emplacementen voor twee batterijen op de duinen in den rug dier stelling, “destinées a balayer la plaine si l’on en venoit a une action”²¹³).

Daar de nog op de stafkaart bij de Zoom²¹⁴) te vinden “oude batterij” een der eerstgenoemde redouten is, zal deze stelling zich uitgestrekt hebben, zuidwaarts langs den oostrand der Borgvlietsche duinen ten westen van de thans bestaande Wouwsche Plantage in de richting van Huybergen, dat bezet was, terwijl de emplacementen der genoemde batterijen op de Borgvlietsche duinen zullen geplaatst zijn geweest. Bovendien werd Wouw door eene sterke verschansing omringd en door veldwerken gedekt.

Voor het geval de Generaal VON SCHWARTZENBERG, zich nog verder zuidwaarts wendende, over Ossendrecht en Hoogerheide zou willen aanvallen, moest de linkervleugel steunen op Huybergen, de rechter- op eerstgenoemd dorp.

Maar hierbij bleef het niet. Niet alleen werden den 4den Augustus de bezettingen van Ossendrecht (1 bataljon en 10 eskadrons) en van Putte (13 bataljons en 9 eskadrons) op Huybergen gedirigeerd, maar ontving ook Wouw den 5den de reeds genoemde versterking. Dien dag vernam men in het [franse] kamp vóór Bergen-op-Zoom, dat de Generaal BARONIAÏ met 2000 hussaren en eenige infanterie (2 bataljons) uit het Maasleger was vertrokken, ter versterking van den Generaal VON SCHWARTZENBERG. Dientengevolge werd den 8sten Augustus de Maréchal-de-camp ST. GERMAIN met 32 eskadrons en 3 a 4 bataljons (eene brigade infanterie) in de richting van Breda en 's-Bosch gezonden om die vereeniging te beletten. Die poging is niet gelukt.

---

²¹³ Journaal van den aanvaller, bladz. 40,

²¹⁴ Kennelijke vermelding op de stafkaart van 1890 of eerder; niet nagezocht.

Den 10den — na het hierna te melden gevecht bij Wouw — keerde ST. GERMAIN in het kamp terug, den Generaal BARONIAIY vrije hand latende. Het schijnt dat de Generaal VON LÖWENTHAL van het plan der verbondenen tijdig onderricht werd en wel door middel van deserteurs²¹⁵), hetgeen te meer aannemelijk kan worden geacht, daar desertie over en weer bij dat beleg geen zeldzaam verschijnsel was. Dat de cavalerie den generaal op de hoogte heeft gebracht, is niet zeer waarschijnlijk, aangezien dit wapen in die dagen niet die diensten bewees, welke thans van haar worden geëischt; integendeel zij nam o.a. zelfs — dienstdoende als grenadiers — deel aan den eigenlijken vestingoorlog.

Geallieerde leger bij Oudenbosch

Wat aangaat de sterkte van het leger bij Oudenbosch (Hoeve) op den 10den Augustus, kunnen wij aannemen dat de Luitenant-Generaal VON SCHWARTZENBERG, behalve de ons bekende 15 bataljons en 20 eskadrons, nog 2 eskadrons en ruim 800 man voetvolk ter beschikking had, welke den 9den te voren uit Breda waren vertrokken, dat is dus te zamen ± 11.000 man.

De Generaal BARONIAIY toch kon juist van de gebeurtenissen, welke den 10den plaats hadden, gebruik maken om zich bij genoemd leger te voegen, zoodat hij den aanval niet medemaakte²¹⁶).

De retranchementen om Wouw waren dien dag nog niet volkomen in orde. De aanval had plaats door 15 compagnieën grenadiers, 3

---

²¹⁵ Europeesche Mercurius, Augustus 1747, bladz, 102.

²¹⁶ Vergelijk o.a. het Journaal van den aanvaller en de missive van van Haren aan haar Ho. Mo., dd. 10 Augustus, waarin deze o. a. zegt, dat het leger naar de zijde van Wouw marcheerde om "daardoor de Fransen onder St. Germain te Hoogstraten van daar te lokken en alsoo te faciliteeren de samenvoeging van het corps van den Generaal Baroniay met onze armée".

bataljons en 22 piketten, d.i. ± 3000 man ²¹⁷), in de nacht van 9 op 10 Augustus uit de legerplaats afgezonden. Het dorp was, zooals wij weten, bezet door 3 bataljons (brigade Montboissier), d.i. ± 1500 man en 1200 Bretonsche vrijwilligers, totaal dus ± 2700 man.

De macht van den aanvaller was in drie colonnes verdeeld ²¹⁸).

De eerste, sterk 5 compagnieën grenadiers en 2 bataljons, viel eene redoute aan, die rechts van het dorp was opgericht tegen den weg naar Rosendaal aan. Deze colonne werd door een bataljon, eene compagnie en eenige piketten Bretonsche vrijwilligers teruggeslagen. De tweede, sterk 6 compagnieën grenadiers en 10 piketten, viel de redoute in het centrum aan en werd tot viermaal toe teruggeworpen door ééne compagnie en 100 man.

De derde, sterk 1 bataljon, 4 compagnieën en 16 ²¹⁹) piketten, heeft verscheiden malen de redoute aangevallen, die op den weg naar Breda lag, maar werd teruggeslagen door 3 piketten. Een stuk geschut, op dien weg gericht, voltooide door zijn vuur de overwinning.

Men schat het verlies der aanvallers op 200 man, ongerekend een 30-tal gevangenen. Andere opgaven spreken van 100 man.

De plaatsing der redoutes is in het Journaal niet zeer duidelijk aangegeven.

---

²¹⁷ Vergelijk het journaal van den aanvaller en de missive van den Luitenant-Generaal von Schwartzenberg aan haar Ho. Mo dd. 11 Augustus, bevattende een uiterst beknopte mededeeling van zijn verrichtingen op dien datum.

²¹⁸ Journaal van den aanvaller, bladz. 75.

²¹⁹ Blijkens het Journaal van den aanvaller. Dit zal evenwel 12 moeten zijn, daar de 2de colonne 10 piketten telde en er in het geheel van deze 22 waren ingedeeld.

De eerste redoute ligt rechts van het dorp tegen den weg naar Rosendaal aan (“une redoute qui se trouvait a la droite du Village par rapport a nous aboutissante sur la chaussée de Rosendahl”).

De derde ligt op den weg naar Breda (“la redoute que nous occupions sur la chaussée de Breda”).

De stafkaart geeft aan, dat de straatweg Wouw-Breda over Rosendaal loopt. Het Journaal daarentegen spreekt èn van de “chaussée” naar Breda èn van de “chaussée” naar Rosendaal, de eerste links, de tweede rechts liggende “par rapport de nous”. Mogelijk heeft de eerste gelegen ten zuiden van Wouw op den weg naar Vinkenbroek, welke zich verder oostwaarts met de “chaussée” vereenigt en de derde op deze laatste, terwijl de tweede in het bouwland vóór dat dorp zal geplaatst zijn geweest. Volgens het Journaal is de geheele macht van den verdediger niet in het vuur geweest, maar zijn de aanvallers met eene groote minderheid afgeslagen. Daar er 2 à 3 uren is gevochten, zou men evenwel zeggen, dat het aan krachtsinspanning niet heeft ontbroken.

Nispen

De Generaal VON LÖWENTHAL had, toen hij het opbreken der verbonden vernam, ook alle reden voor eene nadering over Nispen te vreezen. In den vroegen morgen van dienzelfden dag liet hij al zijn troepen naar de aangewezen stelling marcheeren, in het kamp vóór Bergen-op-Zoom slechts 3 bataljons achterlatende ter ondersteuning der loopgraafstroepen, welke voor den 10den Augustus, behalve uit de werkers, uit 3 bataljons, 2 compagnieën grenadiers en nog eenige kleine detachementen bestonden, te samen een macht van zoowat 8 bataljons, tamelijk verspreid opgesteld.

Hij kan dus de stelling bezet hebben gehad met 27 bataljons en een 20-tal eskadrons, zijnde (tegen Rovers) dit zijn geheele macht, verminderd

met de achterblijvenden en de detachementen DE CHEVREUSE en St. Germain (tegen BARONIAY).

Zooals wij weten, was de macht van den Generaal VON SCHWARTZENBERG waarschijnlijk $\pm$ 11.000 man sterk. Na aftrek van het detachement, dat Wouw aanviel, bleven dus $\pm$ 8000 man over, zeker niet genoeg tegen $\pm$ 27 bataljons, 20 eskadrons of $\pm$ 16.000 man en twee batterijen in eene gereed gemaakte stelling.

Het Journaal ²²⁰) zegt dan ook dienaangaande: “Les ennemis faisoient mine de vouloir engager a une Affaire générale, mais a peine les Francoises avoient-elles débouché qu'ils se retirèrent, sans attendre que les dispositions de Mr. DE LOWENDAHL fussent achevées, qui les voyant éloignés reprit aussi le chemin de son camp”.

Tot eene ontmoeting is het dus niet gekomen en o.i. niet zonder reden.

De Generaal VON SCHWARTZENBERG zal vermoedelijk, toen hij 's morgens om 8 uur met zijne troepen op de Wouwsche heide, $\pm$ 30 minuten ten westen van Nispen was gekomen, den opmarsch der Franschen hebben gadeslagen en, hunne macht taxeerende, zich niet sterk genoeg gevoeld hebben voor den aanval.

In zijn missive dd. 11 Augustus meldt hij dienaangaande aan haar Ho. Mo. “dat men gisteren een tentative heeft gedaan de post van Wou door een sterck detachement van 't corps onder myn orders (omtrent 3000 man) te vermeesteren, doch wegens de veelvuldige hinderpaalen, die men ontmoetede, het niet te boven konnende koomen, is het voorsz. corps 't welk heel uitgerukt was, om de onderneeming te ondersteunen, en indien het gelukt ware verdere progressen te maaken in syn vorige Leegerplaats gisteren tegen den avond weer ingerukt”.

---

²²⁰ Journaal, blad. 77.

Gemiste kans?

Vreemd mag het genoemd worden, dat die poging van den Generaal VON SCHWARTZENBERG niet uit de vesting of de linie is ondersteund, te meer daar “ 't concert was gemaakt geweest, dat gedurende d'attaque eenige 1000 man uit de linien van Bergen-op-Zoom en 400 man van 't guarnisoen van die plaats zouden komen aanschieten om de Franschen ter zijde t'attaqueeren” ²²¹).

Het niet medewerken der bezettingstroepen “tot deze gewichtige onderneming” is een punt van ondervraging geweest, waarop de Generaal VON CRONSTRÖM zich bij den na te melden krijgsraad moest verantwoorden. Hij erkent, dat, indien de aanval op Wouw ware gelukt, de vijand het beleg zou hebben moeten opbreken ²²²), maar verklaart niet te weten waarom die onderneming mislukt was, aangezien hij het zijne had gedaan ²²³).

Is het juist, dat in den morgen van 10 Augustus slechts een achttal verspreide bataljons vóór de vesting stonden, dan zou een flinke uitval niet alleen gelukt zijn, maar de Generaal VON SCHWARTZENBERG vermoedelijk in de gelegenheid zijn gesteld geweest den Generaal VON LÖWENTHAL in een weinig aangename positie te brengen.

Toch schijnt de Generaal VON CRONSTRÖM den 10den Augustus 's morgens om 3 uur uit de stad vertrokken te zijn met de Generaal-Majoor LEWE en THIERRY, met zich medenemende het regiment Lewe, dus ± 500 man. Men hoorde in de stad omtrent 6 uren bij den belegeraar “la generale” en “l'assemblée” slaan, evenwel zonder de oorzaak daarvan te kunnen opmerken. De generaal keerde tegen 3 uur

---

²²¹ Europeesche Mercurius, Augustus 1747, bladz. 102 en de secretee resolutie van haar Ho. Mo. dd. 4 Augustus 1747.

²²² Proces Cronström, art. 14.

²²³ Ibid., art. 16.

in den namiddag terug en schreef dienzelfden dag nog ter zake aan den Griffier FAGEL:

“Volgens het postscriptum van myn brief van gisteren hebbe ik d'eer UWelEdGestr. kennis te geven, dat ik my met het limieren van den dag ²²⁴) aan de linie by het fort Pinsen hebbe laeten vinden, de troupes alle onder de wapens gehad, in verwagting op de signaelen op de welke ik met den Lieutenant-Generaal VON SCHWARTZENBERG geconvenieert was met myn corps uit te komen en dus te samen ons best te doen den vyand te slaan en op die wyse deeze plaats te verlossen. Maar tot twee uren der naer de middags gewacht hebbende sonder de minste tyding van d'Heer VON SCHWARTZENBERG te verneemen, nog eenige signalen te verneemen, hebbe ik my genoodzaakt gevonden de regimenten weer in te laeten rukken. Ik twyffele niet of den Lieutenant-Generaal VON SCHWARTZENBERG sal UWelEdGestr, direct genotificeerd hebben de reeden die ons project verydelt hebben”.

VAN HAREN schrijft den 10den Augustus uit Oudenbosch aan haar Ho. Mo.:

“Gisteren avond brak de armee van hier op en marcheerde naar de kant van Wouw om te sien of door dat mouvement niet iets voordeeligs was te effectueeren tegen den vyand, of immers om daerdoor de fransen onder ST. GERMAIN te Hoogstraten van daer te lokken en alsoo te faciliteeren de samenvoeging van het corps van den Generaal BARONIAIY met onse armee.

“De regter vleugel sich stellende tegen Wouw probeerde of dat dorp niet weg te neemen sou syn, doch de retranchementen werden daer te sterk bevonden.

“Nadat de armee vervolgens ettelyke uren in ordre de bataille had

---

²²⁴ Limieren, of lumieren: aanbreken nvan de dag.

gestaen retourneerde deselve in dat camp, sonder dat de fransen deselve hebben durven attaqueeren ²²⁵). Het corps van ST. GERMAIN is ingevolge de gemaekte gissing ook aenstonts naer de franse armee terughgetrokken, en de Generaal BARONIAI kan niet meer gecoupeerd worden”.

Uit dit alles volgt o.i. dat de Generaal VON CRONSTRÖM bekend was met het plan van den Generaal VON SCHWARTZENBERG;

- dat men was overeengekomen elkaar te helpen — de eerste toch wachtte op “signaelen die te voren “geconvenieert” waren; —
- dat beide generaals weinig ijverig zijn te werk gegaan, onverminderd de omstandigheid, dat er eenig misverstand kan hebben plaats gehad, hetgeen te betreuren zou zijn, daar het gelukken der onderneming zeer waarschijnlijk de redding van Bergen-op-Zoom tengevolge zou hebben gehad;
- dat een groot deel van het geallieerde leger onder den Generaal VON SCHWARTZENBERG werkeloos is gebleven: ware hiervan iets meer bestemd geweest voor den aanval op Wouw, dan zou dat dorp vermoedelijk veroverd zijn geworden;
- dat ondanks het echec, de Generaal VON SCHWARTZENBERG nog beweert, dat Wouw door een “sterk” detachement is aangevallen, en eindelijk dat het bevreedend is, hij genoemd detachement gedurende het gevecht niet heeft versterkt ²²⁶).

---

²²⁵ Deze opmerking is eenigszins vreemd, als men in aanmerking neemt dat de verbondenen bij deze actie de aanvallers waren en de Franschen zich verschanst hadden.

²²⁶ De Heer *van Sijpesteijn* wijdt aan de geheele onderneming drie alinea's op bladz. 124. Volgens hem zou de aanval op Wouw door “hoogstens 2000 man” hebben plaats gehad. Wij weten dat de Generaal von Schwartzenberg zelf 3000 man noemt. Dan deelt hij ons mede dat “die generaal met zijn geheele leger van ongeveer 20.000 man volgde” en zich “op grooten afstand in slagorde op de

Het mislukken van den aanval op Wouw schijnt ook bij den stadhouder zwaar te hebben gewogen. Meer dan elk ander moet hij er op gesteld zijn geweest Bergen-op-Zoom te behouden, niet alleen met het oog op het groote belang aan het behoud dier vesting verbonden, maar ook ter rechtvaardiging zijner keuze, wat het opperbevelhebberschap aangaat. Het blijkt niet dat de Prins er bij den Generaal von Conström op heeft aangedrongen meer actief op te treden. Misschien wilde hij, aangezien het dragen der verantwoordelijkheid gepaard moet gaan met de vrije beschikking over de aan te wenden middelen, dezen zooveel mogelijk vrije hand laten; doch heeft dit alleen zin, als de titularis in alle opzichten geschikt en bekwaam voor zijn betrekking kan worden geacht. Een bezoek van den stadhouder zou dan ook vermoedelijk wel eenig nut hebben gesticht.

Dat de Prins al het gewicht inzag van het bezit eener voldoende macht buiten de vesting en hij begreep met deze nog een poging tot ontzet te moeten wagen, blijkt niet alleen uit zijne in de secrete resolutie dd. 4 Augustus aangehaalde woorden ²²⁷), maar ook daaruit, dat hij er bij MAURITS op aandrong het geheele Maasleger tot dat doel te doen oprukken.

Dit is niet geschied. Het Oostenrijksche hof wist dit niet alleen tegen te gaan, maar ontzag zich zelfs niet den Generaal BATHIANI — commandant van het Oostenrijksch contingent — te gelasten zoolang

---

heide van Nissen" opstelde.

Zooals wij gezien hebben, kunnen op de heide bij Oudenbosch onmogelijk 20.000 man aanwezig zijn geweest, ongerekend de 2000 man, die bovendien volgens Jhr. *van Sijpesteijn* op Wouw werden afgezonden. Er waren ruim 11.000 man ter beschikking; ook stonden die troepen niet op vgrooten afstand" maar op de Wouwsche heide, ± 30 minuten gaans ten westen van Nispen.

²²⁷ Zie noot 207

mogelijk in den omtrek van Maastricht te blijven, zich er dus niet aan storende, dat het hierdoor in de rechten van den opperbevelhebber, den Hertog von MAURITS, trad. Van Oostenrijksche zijde werd zelfs beweerd, dat met het zenden van den Generaal BARONIAI reeds het uiterste was gedaan.

WILLEM IV, wien natuurlijk de Nederlandsche belangen nader aan het hart lagen dan de Oostenrijksche, liet evenwel niet los, tengevolge waarvan de Generaal TORNACO den 21sten Augustus met 15 bataljons en 7 eskadrons naar de legerplaats bij Oudenbosch werd gezonden, gevolgd door een bataljon Kroaten, waarbij zich de Generaal CHANCLOS had gevoegd, welke troepen den 30sten Augustus hunne bestemming bereikten.

Dientengevolge had de Generaal VON SCHWARTZENBERG de aanzienlijke macht van ± 25.000 man onder zijne bevelen ²²⁸), welke meer dan voldoende was den Generaal VON LÖWENTHAL te noodzaken het beleg op te breken. Het scheen evenwel aan de noodige activiteit te ontbreken, terwijl de Generaal VON CRONSTRÖM, die als opperbevelhebber over al

---

²²⁸ In het proces Cronström wordt de Generaal Chanclos steeds genoemd als degene, die te beschikken heeft over de ten zuiden van Oudenbosch gelegerde troepen, terwijl de Luitenant-Generaal von Schwartzberg — de oudste der Nederlandsche opperofficieren — in die qualiteit de missives van 14, 16, 17 September en 9 October 1747 aan haar Ho. Mo. heeft geschreven. *Bosscha* beweert dat de eerstgenoemde de bevelhebber was. Het is evenwel mogelijk dat de laatstgenoemde bevelhebber bleef van de door hem van den Vorst van Waldeck overgenomen macht en de eerstgenoemde van de den 30sten Augustus aangekomen versterking. Chanclos staat niet in de lijst van de generaals, gearresteerd door haar Ho. Mo. den 23sten Februari 1747, als zijnde niet in Nederlandschen dienst, terwijl von Schwartzberg als no. 2 is geplaatst, zijnde de bij Brussel op 20 Februari 1746 gevangen genomen generaal van der Duyn de oudste.

de troepen, sterkten enz. van Lillo tot Grave over deze macht kon beschikken, dit niet heeft gedaan ²²⁹).

---

²²⁹ Merkwaardig zijn de antwoorden van den generaal op de ter zake van dit punt door den krijgsraad gedane vragen.

Op de vraag (art. 17) "off er na te mislukken van die onderneming (Wouw) geresolveert is geweest iets anders met het corps by den Oudenbosch te ondernemen tot ontzet off soulaes van de stad Bergen-op-Zoom: antwoorde de oude man: "dat hy daer op altoos gehoopt en staet gemaekt heeft";

"nader gevraegt: wat reeden hy gehadt heeft om daer op te hoopen en staet te maken ?

zegt, dat hy daer altoos zeer sterck op heeft geinsteert;

noch nader gevraegt: off hy als generael en chef daer toe eenige ordres heeft gegeven ?

zegt, dat hy daer over met den Generael Chanclos heeft gedelibereert, en dat die gesegt heeft daer toe alles te zullen doen wat hem mogelyk was;

noch nader gevraegt: off hy na die deliberatie eenige speciale ordre aan den Generael Chanclos gegeven heeft, van iets ter uitvoer te brengen?

zegt, dat hy aan den Generael Chanclos heeft gesegt met den Generael Burmania daer over te delibereeren en te resolveeren en daer van kennis aan hem, beschreeven te moeten geeven;

noch nader gevraegt: wat kennis hy heeft gekregen van de deliberatie tusschen de Generaels Chanclos en Burmania?

zegt, daer van geen geheugen te hebben en dat de laatste brieven van Chanclos weg zyn".

Geen enkel beslist antwoord dus. Zoo gaat het ook bij art. 18, waarin de Generaal Cronström beweert, dat eventueele projecten tot eene onderneming, te Oudenbosch moesten worden gemaakt, terwijl hij op de vraag waarom hij als generaal en chef daartoe geen positive ordre heeft gegeven, "zegt dat men daertoe ordres van den Heere Prince Stadhouder verwachtte, namenlyk niet hy maer den Generael Chanclos, welke de ordres van den Heere Stadhouder verwachtte". Ten slotte werd hem bij dat artikel de vraag gedaan: "off Chanclos ooit heeft geweigert syns beschreeven ordres te volgen?" waarop hij antwoordde: "dat Chanclos altoos beleeft heeft geantwoordt en dat hy geschreeven had aan den Prins en daer op antwoordt verwachtte".

Het stond aan hem, den Franschen generaal nu gevoelig te treffen, in die dagen vooral niet onnoodig, daar lunette Zeeland verloren en Utrecht zwaar beschadigd was.

Lessen

De Generaal VON LÖWENTHAL had bewezen, dat hij met geestkracht wist te handelen, dat hij over krachten beschikte, die met talent den onderaardschen oorlog wisten te voeren, waakzaam waren en geweld met geweld wisten te keeren, zoodat het te wachten was, hij op de eens begonnen wijze zou voortgaan. En ofschoon de belegerden hem in het voeren van den mijnoorlog in niets toegaven, was het te voorzien, dat de doode weermiddelen eens zouden zijn uitgeput, de levende strijdkrachten dus alleen het beleg moesten rekken, totdat de winter ouder gewoonte er een eind aan zou maken, of dat zij er in slaagden den Generaal VON LÖWENTHAL te noodzaken zijn heil elders te zoeken.

Het moet dan ook erkend worden, dat Bergen-op-Zoom ons althans deze les heeft gegeven, dat hoe volmaakt eene vesting ook moge gebouwd zijn, zij alle kans heeft van te loor te gaan, indien zij niet verdedigd wordt door eene voldoende sterke bezetting van goede troepen, onder eenen bevelhebber, die kunde aan karakter paart.

In art. 72 geeft de Generaal Cronström op een desbetreffende vraag tot antwoord, dat de Graaf von Chanclos te Bergen is geweest en hy met dezen na den mislukten aanval op Wouw heeft geconfereert, doch dat hij niet meer weet of men besloten had, dat van buiten niets meer gedaan kon worden tot ontzet van de stad (art. 73), noch dat de Generaal Chanclos er sterk op had aangedrongen, dat men den vijand zonder ophouden met sterke uitvallen moest hinderen (art. 74) en dat dit het eenigste middel was om hem "het hoofd te doen stooten" (art. 75).

Nabeschouwing

Onneembare vesting

Het mag zeker als niet zoo bijzonder onaannemelijk worden beschouwd, dat eene vesting, welke door den vijand niet ingesloten kan worden, onneembaar is, vooral als zij ontworpen en met zorg gebouwd werd door een man, wiens groote gaven gesteund werden door eene langdurige ondervinding, als zij goed bewapend is en de bevolking het beleg liever gerekt, dan de stad in handen van den vijand ziet.

Met recht toch mag worden ondersteld, dat in zulk eene vesting de gang der verdediging niets te wenschen zal overlaten. Steeds kunnen versche krachten aangevoerd, zieken en gewonden geëvacueerd worden, terwijl gebrek aan levensmiddelen niet behoeft te bestaan, de munitie-aanvulling verzekerd is en er vóór alles een opgewekte geest kan heerschen, zoo bevorderlijk aan eene goede verdediging. De opperbevelhebber, d.i. hij, wiens wil gelijk eene wet is, behoeft niet te vreezen, dat de mensch in hem zwak zal worden bij het aanschouwen der ellende, welke eene belegering gewoonlijk medevoert: want deze ellende bestaat niet; hij behoeft niet te aarzelen tusschen plichtgevoel en medelijden bij de dringende bede der uitgehongerde, wanhopige bevolking om overgave: want honger en wanhoop zijn er niet integendeel.

En toch zulk een oordeel zou voorbarig, zeer voorbarig zijn, getuige hetgeen in Bergen-op-Zoom van half Juli tot half September 1747 plaats vond.

Ware de vesting in te sluiten geweest, had men zich moeten behelpen, wij gelooven, dat ondanks het verlies der vele groote voordeelen, aan

een debouché²³⁰) verbonden, dit toch ten goede zou zijn gekomen aan de verdediging, daar men dan, minder uitsluitend kunnende vertrouwen op de sterkte der vestingwerken, bij gebrek aan aanvulling zoowel van personeel als van materieel, wel genoodzaakt zou zijn geweest te woekeren met de voorhanden middelen en dus bijgevolg alle krachten zou hebben moeten inspannen.

Houding van de bezetting

Men begrijpe ons wel: wij achten eene insluiting in beginsel zeker nadeelig voor den belegerde, maar aangezien in het onderhavige geval de bevelvoering en het gehalte der troepen — behoudens gunstige uitzonderingen — zooveel te wenschen overlieten, dank zij de jaren lang toegepaste zuinigheid der regeering — en wel voornamelijk der provinciale en gemeentebesturen —, begon het beleg voor die generaals en *die* troepen onder veel te gunstige omstandigheden. Evenals *grootte weelde doet verwijven* [.....], kweekte hier het overgroot vertrouwen in de werken en de zekerheid steeds allerhanden toevoer te kunnen ontvangen, een zorgeloosheid, welke, misschien vergeeflijk bij den minderen man, onverantwoordelijk is hij hen, die eenig bevel voeren. De schouders, welke de aan Bergen-op-zoom geschonken en zooveel voordeelen opleverende weelde moesten dragen, bleken daarvoor niet berekend.

Bevelhebbers

Noch de opperbevelhebber, noch de gouverneur vonden in die zorgeloosheid eene aanleiding te meer, om geen enkel dienstverzuim door de vingers te zien. En ofschoon ontegenzeggelijk den Generaal VON CRONSTRÖM met het opperbevelhebberschap uitsluitend de geheele

---

²³⁰ Monding, itgang.

verantwoordelijkheid was opgedragen, hij dus verplicht was den Prins VAN HESSEN op verzuimen te wijzen, staat hiertegenover, dat hij, ondanks zijn hooge jaren en ongeschiktheid, die betrekking had *moeten* aanvaarden.

Door hem was reeds in den beginne “het particuliere commando in de stad aen den gouverneur en in de linie aen den Generael Prins VAN SAXEN overgelaten” ²³¹), terwijl de troepen ten zuiden van Oudenbosch gelegerd, natuurlijk op dezelfde wijze onder hunnen eigen bevelhebber stonden. Deze commando-indeeling was evenwel niet meer dan natuurlijk en zou ook door een man in de kracht van zijn leven stilzwijgend zijn aangenomen.

De Prins VAN HESSEN-PHILIPSTHAL, die zooals bekend is, reeds in 1746 gouverneur der vesting was geworden, had in het begin van April den last ontvangen om “alles in het werk te stellen, wat tot defensie en verseekering van voors. plaats en deszelfs forten kan dienen, als responsabel daarvoor zijnde” ²³²). De gedachte, dat hij de verdediging zou leiden, lag dus wel voor de hand.

De benoeming van den Generaal CRONSTRÖM maakte dit nu voor een deel onuitvoerbaar en het mag dus niet geheel onverklaarbaar worden genoemd, dat hij de komst van dien titularis met leede oogen moest zien. Hij toch, die anders alleen de regeering boven zich had, kreeg nu direct een chef. Bij goed overdachte en goed geredigeerde instructiën zou dit evenwel tot geen bezwaren hebben aanleiding gegeven, vooral als de betrokken personen in het bezit van den noodigen tact waren geweest.

---

²³¹ Proces Cronström, art. 4.

²³² Secreete resolutie, dd. 7 April 1747. Zie bladz. 224.

Die instructiën evenwel schijnen niet te hebben bestaan — althans wij hebben niets dergelijks kunnen vinden — terwijl van tact aan weerszijden weinig blijkt.

Samenwerking

Dat de verhouding tusschen beide generaals stroef was, kan o.i. dan ook opgemaakt worden uit hetgeen de Prins antwoordt op sommige artikelen van het proces, welke hem, met de antwoorden van den Generaal CRONSTRÖM, waren toegezonden. Zoo schreef hij o. a.:

“Op art. 4 dient tot andwoort, dat soodra den General CRONSTRÖM TOT Bergen-op-Zoom aangekomen, Syn Exelencie, den Groot-Major de Conté met de onder-majors heft doen in syn quartier kommen, op de order aan haar dette (deed) belasten (gelasten), dat hy als Genral En Chef over alle de plaats en van Schelde en Maas, *het commando van Bergen-op-Zoom aan naem* (nam), en hem alle raportte gedaen moesden worden; hierdoor waar (was) ik *beuden* (buiten) *fonctie gestelt als Gouverneur*, en het comanto waar my volkoomen afgenoomen; doch myne intentie niet synde Een onnut meubel in eene belegerde stat te syn, *die my Haar Hoogh mooghende aanvertrouwt hatten*, dette ick den anderen dagh representatie aan den General En Chef, dat indien ick geene rapporten meer ondfong myne presentie in de stat onnodich waar en wat ick dan verter daarbij foechde (voegde) om aan Syn Exelent de toonen, dat tot nut van den dienst ick oock moeste kennis van saeken hebben, waar op den Genral op de order belasten liet, my oock rapport te doen. Ongeachd deese order, gebeurde, dat wanneer ick by den General CRONSTRÖM waar, de tyt dat de officiers hem quamen rapport doen van haar gehoude posten, en sy my oock wilden rapport doen, Syn Exelencie, de officiers by den arm nahm en soo dette naer hem toetrayen (draaien), haar segende

(zeggende), ick bin General En Chef, ick commanteere hier, aan my moed gy raport doen, als der wat is, het geune (geen) onder andere aan den Collonel Commandant van het Beyersche Regiment van Hilberhausen gebeurde, en waardoor ick niet minder geaffronteert wirde als di Collonel en andere; doch eut consiteratie voor syne jaaren en om alle prouljerien prejutisiable voor den dienst van het land d'Evitteren, liet ick dat all weeder passeeren: hoe ken (kan) dan den General En Chef segen, dat hy my als Gouverneur het commando over de stat hat gelaten”.

Bij art. 33 schreef hij:

“den General En Chef alles op my willende werben, soo moet ick hier meede eens voor all segen, dat ick in Bergen-op-Zoom niet anderst als General Leudnant ken consitereert worden, en als de Eerste persoon nae den Chef; en in di qualitet ben ick op alles, wat tot nut van den dienst, heel atent geweest, en veelvultiche representaties den allen tyten gedaen, en is den General CRONSTRÖM seer well bekend”, enz.²³³).

In art. 6 verklaart de Generaal CRONSTRÖM nogmaals, dat hy het commando “in de stadt aen den Prins VAN HESSEN gelaten heeft en denselven alleen heeft geadviseert”, er bijvoegende, dat “hy en de

---

²³³ Deze citaten zijn genomen uit het eigenhandig door den Prins geschreven en onderteekend stuk getiteld: “Beantwoording op de Articlen soo my ondergeschreve door de Heeren Commissarisse van den Extraordinairen Hoogen KrygsRaadt der Vereenigde Neederlanden is toegezonden, in soo ferne deselve my schynen de willen beschwaaren. En de welge ick beantwoorte in soo ferne myne memori my toelaet en het my nog doet geheugen en myne Licham's schwackte constitutie toelaet om my sonder de minste hulp off assistentie op soo een importante werk d'apliceeren”.

Wij achten deze mededeeling niet overbodig met het oog op den aard van het gemelde.

Prins VAN HESSEN wel van verscheyde sentimenten syn geweest, doch altoos de concert hebben gegaan terwijl hij op de vraag “wiens advis gevolgt is in cas van discrepentie”, zegt, “alsoo 't zoo lang geleden is, hierop niet te kunnen antwoorden”.

Men voelt, dat de verhouding niet van dien aard was, als wenschelijk mocht worden geacht in het belang der belegerde stad. De gouverneur, min of meer gevoelig, vermoedelijk omdat hij niet de eerste persoon was gebleven, de opperbevelhebber jaloersch op zijn gezag, een raadsman missende, dien hij — ongeschikt als hij was — in den persoon van den Prins VAN HESSEN-PHILIPSTHAL had moeten vinden, maar blijkbaar niet gevonden heeft. Bij behoorlijk afgebakende commando-verhoudingen zouden zich zulke incidenten niet hebben kunnen voordoen, of ten minste in veel minder mate kWADE gevolgen hebben gehad. Niemand zal ontkennen, dat de omstandigheden, waarin de Prins geplaatst was, moeilijk en onaangenaam waren, te onaangener, doordat 's lands belang ze niet onweerlegbaar eischte integendeel. Des te grootere eischen evenwel werden hierdoor aan hem als mensch en als gouverneur gesteld. Hij had alle gevoeligheid moeten onderdrukken en met toewijding zijn plicht doen, welke ook in de moeilijke taak bestond den ouden man ongemerkt te leiden.

Wij weten niet of de Prins dit heeft ingezien, daar het uit zijne handelingen niet kan worden bewezen.

O.i. is hij dan ook eveneens — en in de gegeven omstandigheden misschien wel het meest — schuldig aan het verlies van Bergen-op-Zoom.

Den 28sten Maart reeds hadden zich als tot waarschuwing eenige duizenden Fransche ruiters voor de stad vertoond, het platte land

afgelopen en veel moedwil bedreven ²³⁴). Het was waarschijnlijk deze gebeurtenis, die den Prins VAN HESSEN aanleiding had gegeven tot het schrijven van de ons bekende missive dd. 6 April ²³⁵).

Den 4den Juli d.a.v. werd order gegeven al de huizen rondom de stad en de forten in den tijd van 24 uren op te ruimen ²³⁶), terwijl ook de boomen op den wal werden gekapt.

Toen dan ook de Generaal VON LÖWENTHAL den 12den Juli vóór de stad verscheen — men kon de Franschen met het gewapend oog duidelijk tusschen den *Heymolen* en *Schalienhoef* zien opmarcheeren — was “alles in de uiterste geschiktheid gebracht” en werd den belegeraars, seer zy nog een battery konden volmaeken geen klyne schade toegebracht met het werpen van Bomben en het lossen van het groot geschut” ²³⁷).

Onder de officieren en minderen heerschte een weergalooze ijver ²³⁸). In den bedekten weg werden piketten geplaatst gezamenlijk ter sterkte van 800 man, terwijl de bastions, ravelijnen en lunetten, althans die van het aanvalfront, een bezetting van 100 man ontvingen ²³⁹). Bereden patrouilles moesten ‘s nachts bij de waterschans de kust bewaken, terwijl een reserve — meestal een regiment (bataljon) — bij de Boschpoort werd geplaatst ²⁴⁰).

---

²³⁴ Beschrijving van Bergen-op-Zoom enz., bladz. 21.

²³⁵ Secreete resolutie van hare Ho. Mo., dd. 7 April 1747. Zie bladz. 224.

²³⁶ Beschrijving van Bergen-op-Zoom enz., bladz. 23.

²³⁷ Ibid., bladz. 24. De Luit.-Kolonel Eggers beweert in zijn journaal dat de belegeraars hierdoor niet veel verlies leden.

²³⁸ Missive van Haren aan den Griffier Fagel, dd. 16 Juli 1747.

²³⁹ Art. 7 en 67 van het proces Cronström : antwoord van den Prins van Hessen. Journaal van Dumoulin.

²⁴⁰ Journaal van Dumoulin.

Ofschoon de afdeelingen der bezettingstroepen in de buitenwerken meestal onder eenen kapitein stonden, schijnt de verdediging der voornaamste dezer aan hoofdofficieren toevertrouwd te zijn geweest ²⁴¹).

Provisionering

Wat de verpleging betreft, weten wij, dat den gouverneur reeds in April “wat aangaat het ophaalen van beesten en andere noodwendigheden van het platte land, ingeval hij zoude kunnen voorzien, dat de voors. plaats geïnvesteerd stond te worden”, gelast was “daaromtrent het gewoone krijgsgebruik te volgen” ²⁴²); toch schijnt er in de eerste 4 à 5 dagen gebrek aan levensmiddelen te zijn geweest ²⁴³). Naar aanleiding hiervan, werd door Verelst den “Heer Commis stapelier Gevaerts per expresse verzocht, om het vee, mitsgaders gezout vlees en gerookt spek, dat hij had afgesproken met de eerste occasie naar Bergen-op-Zoom te expedieeren, direct op Tholen te verzenden” en eveneens te handelen met een nog in te koopen “redelijke quantiteit” bier, kaas, boonen en erwten. De juiste hoeveelheid kon niet worden genoemd, daar de Heeren Verelst en VAN HAREN eerst na lang aanhouden den 20sten Juli van den Generaal CRONSTRÖM een lijst van de benooidigde provisie ontvingen ²⁴⁴). In zijn begeleidend schrijven maakte de opperbevelhebber o.a. de origineele opmerking: “Messieurs, je n'ai jamais scu que se fut du devoir d'un officier general de former des Listes pour des vivres, mais que Vos Nobles Puissances

---

²⁴¹ Art. 23 van het proces Cronström.

²⁴² Secreete resolutie van hare Ho. Mo., dd. 7 April 1747. Zie bladz. 224.

²⁴³ Missive Verelst aan den Raad van State, dd. 19 Juli 1747, en missive van Haren aan hare Ho. Mo, dd. 3 Augustus 1747.

²⁴⁴ Missive van Haren en Verelst aan den Raad van State, dd. 20 Juli 1747.

ont toujours eu pour cela des gens stilés a cette affaire”. Die lijst bevatte eene opgave voor 4 maanden. Voor het garnizoen, gerekend op 4500 man, werd o.a. gevraagd 47.280 pond gezouten vleesch, 40.000 pond spek en 71.000 pond versch vleesch.

Den 18den, 19den en 20sten Juli reeds kwamen levensmiddelen uit Holland en Zeeland naar de vesting. Deze werden te Tholen ontscheept, om vervolgens met karren te worden vervoerd. Aan deze wijze van transporteren werd de voorkeur gegeven, aangezien het vervoer per schip niet veilig genoeg kon geschieden ²⁴⁵). Zelfs werd een schipbrug vóór Tholen gemaakt, welke niet alleen goed was “voor de passage van bagage, maar zeer nodig voor de transporten van vivres” ²⁴⁶).

Bovendien kwamen allerhande en dikwijls zeer vreemdsoortige bezendingen uit alle mogelijke streken van het land in de stad, zoodat van gebrek geen sprake meer kon zijn.

Den 22sten Juli verzocht VAN HAREN aan hare Ho. Mo. om een “bequaam persoon” als commissaris der vivres naar Bergen-op-Zoom te zenden, aangezien “zóó de zaken hier in order kunnen gaan, dog sonder dat is het hier voor niemand goed te maken en hoe vlytig men zy, daar sal confusie moeten ontstaan”.

Het brood werd grootendeels te Tholen gebakken, “alzoó de ovens te Bergen niet meer secuur zullen zyn, daar al reeds eenige Bombes zyn bygevallen” ²⁴⁷).

---

²⁴⁵ Ten minste van Haren schreef den 20sten Juli aan hare Ho. Mo. : “De 'provisien komen nu van allen kanten aanzeylen, nu de schippers weeten dat ze te Tolen mogen binnen komen”.

²⁴⁶ Missive van Haren aan hare Ho. Mo, dd. 19 Juli 1747.

²⁴⁷ Missive Verelst aan den Raad van State, dd. 20 Juli 1747.

Eens is er gebrek aan meel geweest, doordat de windmolens een langen tijd hadden stil gestaan en de watermolen in de stad wegens de droogte niet kon gaan ²⁴⁸). De Generaal CRONSTRÖM had gelast, dat er altijd voor twee dagen brood in voorraad moest zijn; men zal hem dus te laat gewaarschuwd hebben, ten gevolge waarvan hij zich toen in groote verlegenheid bevond ²⁴⁹). Gelukkig werd, o.a. door tusschenkomst van Verelst, weldra brood en meel uit Zeeland aangevoerd. In het algemeen “heeft dikwerf dit off dat gemanqueert”, terwijl vermoedelijk de gevraagde commissaris niet is verschenen. Had de gouverneur voor het een en ander niet kunnen zorgen? In elk geval heeft de dienstregeling in dit opzicht te wenschen overgelaten en ontbrak het aan onderlinge medewerking ²⁵⁰). Hier kwam nog bij, dat het vee in de vesting niet vrij is gebleven van ziekte en vele beesten dientengevolge stierven ²⁵¹).

---

²⁴⁸ Missive Cronström aan hare Ho. Mo., dd. 2 September 1747..

²⁴⁹ Art. 105 van het proces Cronström.

²⁵⁰ Dit blijkt o. a. uit de missive van van Haren uit Steenberg, den 3den Augustus 1747 aan hare Ho. Mo. geschreven. Hij meldt daarin o. m.: “dat vervolgens wanneer de levensmiddelen van alle kanten syn aangekomen, elk gekogt en betaald heeft, sooslyk hy dit goed vond, sonder dat wy (de Heer Verelst in dien tusschen tyd synde aangekomen) ooit daarover syn aangesproken door eenige commissie uit het Leeger of dat ons ooit is versogt geworden door eenige vreemde generaals daar ordre in te stellen, hetwelk die Heeren na onderzoek van saken niet sou syn gewygerd geworden, en waartoe sy menigvuldige gelegenheid hadden, nadien sy ligt konden begrypen, dat zulk een conversatie ons in onse oneindige beesigheden minder zou hebben gastoort als de onaangenaeme ontmoetingen die wy om haare impatentie om te verstrekken hebben moeten dulden”.

²⁵¹ Journaal van Dumoulin, 24 Juli.

Operaties van de verdedigers

In den nacht van 16 op 17 Juli had de eerste uitval plaats, en wel uit lunette Utrecht. Oorspronkelijk had deze reeds den vorigen nacht tegen half twee met 400 man en 50 werklieden moeten geschieden, maar was toen door omstandigheden niet tot uitvoering gekomen. De Generaal CRONSTRÖM had er van zijn eigen in de linie kampeerend korps 1 luitenant-kolonel, 2 kapiteins met hunne officieren en onderofficieren en 200 man voor aangewezen, waarbij de Prins VAN HESSEN uit de vesting 1 kolonel, 1 majoor, 200 man en 42 werklieden voegde.

Aan deze troepen werd een zeer gedetailleerde instructie medegegeven, welke, goed uitgevoerd, hen zeker in staat zou hebben gesteld, den vijand veel schade te berokkenen. Maar het kwam anders, want nauwelijks waren de troepen uit de barrière gedéboucheerd of zij zagen aan eenige brandende stroowisschen, dat de vijand hen ontdekt had en er nu signalen werden gewisseld. Van alle zijden kwamen Fransche troepen aansnellen, roepende “tue, tue” en de uitvallers raakten hierdoor en door het hevig vuur hun hoofd kwijt. Zij trokken in wanorde terug, aan dooden en gewonden verliezende 1 kapitein, 1 luitenant en 18 man ²⁵²). Dit terugtrekken schijnt van dien aard te zijn geweest, dat volgens bewering der belegerden de Franschen, indien zij hun kans hadden waargenomen, toen in de vesting zouden hebben kunnen dringen.

Intusschen waren vele regeeringsleden en verscheiden burgers uitgeweken, wel in tegenstelling met de handelingen gedurende het beleg van 1622, toen de magistraat en de burgerij eenparig de handen in elkaar sloegen, ter verdrijving van den vijand.

---

²⁵² Journaal van Dumoulin.

Den 19den Juli werden de piketten in den bedekten weg met 100 man vermeerderd, terwijl in elk der lunetten Groningen en Gelderland eene reserve van 100 man werd geplaatst.

Bombardementen

Men was weinig bevreesd voor de Franschen en zeker niet genegen in eenige transactie te treden. Dit bleek vooral den 24sten Juli, toen aan den Generaal VON LÖWENTHAL, op zijn verzoek om een stilstand van wapenen, ten einde zijn dooden te begraven ²⁵³) — mede naar aanleiding van het ons bekende bombardement op den 20sten Juli te voren — ten antwoord werd gegeven: “dat, zo hy de stad volgens krygsgebruik hadde aangetast, men hem volgens datzelfde gebruik zyn verzoek zoude hebben ingewilligt, maar mits hy nu als een Brandstichter gekomen was, men derhalven geen stilstand aan hem vergunnen wilde, noch van hem verzoeken” ²⁵⁴).

“Deese Edelmoedige wijze van oorlogen in 't midden van den vrede” schreef VAN HAREN den 20sten Juli aan hare Ho. Mo., “kan nogtans het guarnisoen niet tot overgave dwingen” ²⁵⁵).

Dat bombardement heeft niet alleen weinig tot het te bereiken doel bijgedragen, maar was voor den Generaal VON LÖWENTHAL in zyn gevolgen meer schadelijk dan voordeelig. Ook à priori had de Fransche bevelhebber wel eenigszins kunnen nagaan, dat deze sterke, niet in te sluiten, grootendeels door Nederlandsche troepen verdedigde Nederlandsche vesting niet voor een bombardement zou zwichten. En hoewel eene dergelijke oorlogshandeling, hoe onmenschelijk ook,

---

²⁵³ Hij had in 11 dagen 4000 man verloren en schreef toen aan zijn Hof, dat hij geen kans zag de stad te nemen. Deze brief is door Hongaarsche ruiters opgevangen.

²⁵⁴ Europeesche Mercurius, September 1747, bladz. 126—128.

²⁵⁵ Vergelijk Koning Lodewijk's verklaring, dd. 13 April 1747. Zie bladz. 104 en 105..

gewettigd kan worden genoemd, als het succes vermoedelijk zoo goed als zeker is, wij gelooven dat in het onderhavige geval die wettigheid om meer dan eene reden niet bestond.

Toch is het hier niet bij gebleven, maar heeft er meermalen, o.a. ook op 25 Augustus een vervaarlijk bombardement plaats gehad.

Den 24sten Juli gelastte de Generaal CRONSTRÖM, dat den volgenden dag 's morgens om 10 uur een uitval door 200 grenadiers zou plaats hebben. Gelijk wel begrijpelijk is, verzette zich de Prins VAN HESSEN hiertegen, hoewel dan ook te vergeefs.

Toen evenwel door een Franschen deserteur werd medegedeeld, dat op den avond van den 24sten al de grenadiers van het Fransche leger in de loopgraven aanwezig moesten zijn, ten einde den bedekten weg te bestormen, was men genoodzaakt het grootste gedeelte van het garnizoen in de lunetten onder de wapenen te houden. DUMOULIN beweert in zijn dagboek, dat hierdoor het vijandelijk plan werd verijdeld, en daar nu natuurlijk de uitval niet plaats had, dientengevolge “deux avantages” waren verkregen.

Onbezorgd?

De stemming in de stad was niet, zooals men die zich doorgaans voorstelt in eene belegerde veste; integendeel, men was opgewekt, vol vertrouwen, maar ook verbitterd door de beschadiging der schoone kerk. Het bewustzijn, dat de plaats te allen tijde verlaten en de bezetting afgelost kon worden, deed, niettegenstaande de vele ongemakken, welke uit den aard der zaak uit het beleg voortvloeiden, en men o.a. gedwongen was de godsdienstoefening te houden in de droge gracht bij de Steenbergische poort, als zijnde de meest veilige plaats, een optimisme ontstaan, dat wel eens nadeelige gevolgen zou kunnen hebben.

Aan de materieele eischen was meer dan voldaan. De dienstregeling ter zake liet evenwel te wenschen over, zoodat weldra overmoed en brooddronkenheid medewerkten tot verslapping der krijgstucht, de waakzaamheid verminderde en een toestand ontstond, welke *Bosscha* zeer welsprekend noemt: “een gemengd tooneel van verwoesting en overdaad, van brooddronkenheid en godsdienstigen ootmoed”.

“Om tronckenschap” evenwel, zegt de Prins VAN HESSEN, “heucht my niet, dat soldaden haar posten verlaeden hebben, maar soo als het in alle beleche geschiet, syn er well di by nachd sich weg schloeppen (wegslopen), di men konte eutvinten dette den General en Chef straffen ²⁵⁶).

De auditeur had de stad verlaten, “de substituut was bang voor een canonskogel” ²⁵⁷), zoodat de betreffende dienst door een “jong persoon” moest worden waargenomen.

Doorgaans waren het de vreemde troepen, welke zich onbehoorlijk gedroegen en door den opperbevelhebber niet direct schenen te kunnen worden gestraft; althans hij zelf deelt mede, “dat hy aen derselver superieuren dikwerf zeer sterk heeft gerecommandeert het volk op levenstraffe op hunne posten en tot hunne plicht te houden, dat er dikwyls over nalatigen species factie zyn gemaekt, doch dat het vervolgen der zaek van zeer langen duur was ²⁵⁸). Bovendien kon van de Bambergsche en Würtsburgsche troepen geen man met den dood gestraft worden, zonder voorkennis van den bisschop.

Daar verder de species facti doorgaans in het hoogduitsch waren opgesteld, heeft dit alles “zeer veel difficulteit in het straffen van desordres gegeven” hetgeen wel betreurd mag worden, daar er nog al

---

²⁵⁶ Art. 36 van het proces Cronström.

²⁵⁷ Art. 37 van het proces Cronström.

²⁵⁸ Europeesche Mercurius, September 1747, bladz. 143.

eens iets plaats had en o.a. sommige manschappen in het bombardement van 20 Juli aanleiding vonden om te plunderen en eens zelfs drie officieren daarvoor door den krijgsraad moesten worden gevonnisd ²⁵⁹).

Die toestand heeft natuurlijk bijgedragen tot het verlies, daar de vesting overrompeld werd. Dit zou niet hebben kunnen geschieden, als ieder op zijn post ware geweest en naar behooren zijn plicht hadde waargenomen. Indien de vreemde troepen niet na een kort onderzoek konden worden gestraft, had de generaal de enkele niet-Nederlandsche bataljons, welke nog aanwezig waren, moeten wegzenden, zooals hij trouwens later met de Bergschotten heeft gedaan. Ook in dit opzicht had de Prins VAN HESSEN meer kunnen doen. Dat de opgewekte stemming lang bleef bestaan — ja, eigenlijk nooit te loor is gegaan — kan o.a. blijken uit de omstandigheid, dat de verjaardag van Prins Willem IV — 1 September — met geestdrift werd gevierd en men zelfs met oranjelinten versierde bommen naar den vijand wierp.

Desertie

Eenigszins kenschetsend voor den toestand is, dat bij de Franschen tegen het eind van Juli de desertie een aanvang begon te nemen en wel niet alleen naar elders, maar ook naar de stad. Zoo kwamen den 27sten van die maand 50 deserteurs te 's-Hage aan en liepen drie compagnieën en 6 officieren naar de vesting over ²⁶⁰).

---

²⁵⁹ Dagboek Dumoulin.

²⁶⁰ Europeesche Mercurius, September 1747, bladz. 143.

Waakzaamheid

De opperbevelhebber en ook de gouverneur lieten zich door hunne adjudanten voortdurend op de hoogte houden van den stand van zaken ²⁶¹), terwijl de bezetting der posten tot waakzaamheid en attentie werd gehouden door rondes en “visites” van hoofdofficieren ²⁶²) en “continuele” patrouilles.

Op het aanvalsfront werden dagelijks 1 kolonel en 1 hoofdofficier geplaatst, hetgeen de gouverneur wel en de opperbevelhebber niet voldoende vond ²⁶³), terwijl de generaal-majoor du jour zich 's nachts aan het kwartier van den Prins moest bevinden, met wien hij bij eventueele gebeurtenissen in overleg trad, als hebbende voor zijn persoon niet het recht troepen tot ondersteuning te doen aanrukken. Ondertusschen werd dan de opperbevelhebber door een adjudant-generaal gewaarschuwd ²⁶⁴).

Volgens den Prins VAN HESSEN zijn de genoemde patrouilles “dicquels ordoneert en altos gedaen soo verne de pratroeljes konnen koomen, en de laetste nachd hebb ick het noch particulier selver aen de hoofd officiers, die in de wercken aflosten, gerecommanteert, selvst dat de patroeljes di in den bedeckden wegk gevonden warden, well moesten leusteren, off sy meer beweging in de franse trangeen vermerckden en daarvan den eersten raport doen ²⁶⁵).

Er waren twee wegen om een eind aan het beleg te maken: óf door sterke uitvallen, in verband met een krachtig optreden der troepen bij Oudenbosch, den Generaal VON LÖWENTHAL te noodzaken het beleg op

---

²⁶¹ Art. 29 van het proces Cronström

²⁶² Art. 30 van het proces Cronström.

²⁶³ Art. 26 van het proces Cronström

²⁶⁴ Art. 27 van het proces Cronström.

²⁶⁵ Art. 34 van het proces Cronström.

te breken, óf in de vesting onberispelijk den dienst waar te nemen en, gesteund door de sterke werken en den aanvoer van personeel, materieel en levensmiddelen, den weerstand te rekken, totdat de winter er waarschijnlijk een eind aan zou maken.

Het eerste heeft niet plaats gehad en ofschoon de Generaal von CRONSTRÖM hierover moet worden aangesproken, dient men niet te vergeten, dat deze man niet was, hetgeen hij had moeten zijn, en tegen zijn zin en onder protest was aangewezen tot opperbevelhebber. De stad is verloren gegaan, omdat de tweede weg niet naar behooren is gevolgd.

Bosscha zegt, dat er onbezorgdheid heerschte in den nacht vóór den aanval en dat deze voortsproot uit de meening, dat eerst het ravelijn Dedem moest worden genomen, voordat men den hoofdwal kon bestormen. De Prins VAN HESSEN had dienaangaande een beter inzicht kunnen hebben, hij die bekend was met het feit, dat vier bressen in de bastions gelegenheid gaven tot indringen en dat waakzaamheid toen zeker meer dan ooit plicht was. Wel maakt *Bosscha*, naar aanleiding van een handschrift van den artilleriecommandant, den Baron VAN VERSCHUER, een verschil tusschen bressen, die in het Journaal “practicable” worden genoemd, maar alleen bij verrassing kunnen worden genomen, en bressen, die “naar den regel moeten worden bestormd” d.i. die ook onder 's vijands vuur kunnen worden beklommen; maar dit neemt niet weg, dat de hoofdwal op meer dan eene plaats toegankelijk was geworden en het dus zaak moest worden geacht, die toegangen met voldoende macht te bewaken.

Dit is blijkens de feiten niet geschied; ook hiervoor en dus ook voor de gevolgen is de Prins VAN HESSEN verantwoordelijk.

Zooals wij reeds bij de beschrijving van den aanval hebben gezien, werden de lunetten van het aanvalsfront hardnekkig verdedigd en

werd daardoor den Franschen menig aanzienlijk verlies berokkend. Dit mag voor een groot deel worden toegeschreven aan een maatregel, te dien aanzien door den Generaal VON CRONSTRÖM genomen. Deze gelastte nl. reeds den 26sten Juli, dat bekwame officieren, die zich vrijwillig ter beschikking stelden, in de lunetten zouden worden geplaatst, zonder te worden afgelost, zooals dan ook geschied is. De artillerie heeft zich flink van haar taak gekweten. De eer hiervan komt toe aan den commandant, den Kapitein VAN VERSCHUER, en dit te meer, omdat de hulpmiddelen, welke hem ter beschikking stonden, lang niet alle even volmaakt waren, het ondergeschikte personeel veel te wenschen overliet en het aantal “artilleriebedienden” zoo gering was, dat deze eens viermaal vier en twintig uur achtereen in dienst moesten worden gehouden.

Versterkingen

Zooals wij weten, kwam er wel herhaaldelijk versterking; dit neemt echter niet weg, dat er over het algemeen gebrek is geweest en menigmaal hooge daggelden moesten worden betaald. Over de bruikbaarheid van het personeel zijn de berichten uit de stad nog al uiteenlopend. Zoo schreef VAN HAREN den 26sten Juli aan haar Ho. Mo.: “ondertussen verliest de vyand veel volks en onse artilleristen doen sich by continuatie ongemeen gelden”, terwijl op dien zelfden dag DUMOULIN in zijn dagboek aanteekent: “Il y a toujours beaucoup de confusion sur nos batteries avec les canonniers des Enhgyers (?) et en général notre artillerie fait peu de tort a l’ennemi”.

Dat er “confusie” heerschte, schijnt waar te zijn, daar de hooge soldijen der Oostenrijksche artilleristen wrevel bij de anderen verwekten; bovendien wordt beweerd, dat de Engelschen onbedreven

waren, vooral in het herstellen van de aarden werken, hetgeen zij weigerden, terwijl de zeekanonniers slecht richtten.

Bovendien werd met de munitie zoo ruw omgegaan, dat ondanks de mogelijkheid van toevoer, er menigmaal gebrek was. Hier staat tegenover, dat aan de aanvraag dikwijls uiterst langzaam werd voldaan. Zoo wordt o.a. door DUMOULIN in zijn dagboek den 3den Augustus gemeld, dat gedurende den geheelen dag, door de batterijen om bommen en granaten werd gevraagd, maar hieraan niet voldaan kon worden, aangezien de arsenalen leeg waren.

De gouverneur verzocht nu aan de gedeputeerden om onmiddellijke munitie-aanvulling, welk verzoek door den generaal CRONSTRÖM werd ondersteund. Het bleek toen, dat reeds den 29sten Juli om het een en ander was gevraagd, hetwelk uit Dordrecht moest worden aangevoerd. Daar evenwel den 3den Augustus d.a.v. nog niets was gekomen en de stad zonder munitie moeilijk verdedigd kon worden, werd een expresse naar "Heinteberge" (Steenbergen?) gezonden, tengevolge waarvan 's nachts half twaalf 25 karren vol in de vesting kwamen. De munitie uit Dordrecht verkreeg men niet vóór den 6den Augustus. Eens zelfs moest de opperbevelhebber "recommander aux hauts officiers de menager les granades le plus que faire se peut", omdat er nog maar weinig voorraad aanwezig was.

Wat als?

Wat zouden de gevolgen zijn geweest van een dergelijke zorgeloosheid, indien Bergen-op-Zoom had kunnen worden ingesloten?

Ondanks de sterkte der werken, eene kortstondige verdediging. Wat heeft men aan volmaakte werken, indien niet in tijds voor alles goed wordt gezorgd? Een gouvernement, dat, om welke redenen dan ook, in deze ziende blind is, handelt onverantwoordelijk, want het oefent

invloed uit op de toekomst en wentelt — schijnbaar althans en in de oogen van het groote publiek de schuld van een échec op de schouders van hen, die de noodlottige erfenis moeten aanvaarden, zonder in de gelegenheid te zijn geweest, de kwade gevolgen der verwaarloozing te voorkomen.

Maatregelen ter verdediging

Toch is, gelijk wij medegedeeld hebben, de artillerieverdediging verdienstelijk geweest; wel een bewijs, dat een goed commandant — i.c. de Kapitein VAN VERSCHUER, — met niet in alle opzichten voldoende middelen, naar behooren zijn plicht kan doen,

Uit de beschrijving der vesting hebben wij gezien, dat het front van aanval droge grachten had. Het is ons bekend, dat deze met hulp der inundatie vóór de linie onder water konden worden gezet. Dit heeft gedurende het beleg niet plaats gehad. Het Journaal van den Luitenant-Kolonel EGGERS deelt ter zake wel mede, dat de belegeraar in den morgen van den 6den September bemerkte, er water in de hoofdgracht kwam, waarbij de o.i. wel wat vreemde opmerking werd gevoegd, dat “cette ressource ne serviroit pas de beaucoup aux Assiégés, quand même ils pouvoient la porter a une hauteur marquée”; bij den stormloop evenwel werd alleen gewag gemaakt van het dempen der cunette.

Dat er aan gedacht is, water in de droge gracht te laten, blijkt niet alleen uit deze opmerking maar ook uit het proces. CRONSTRÖM verklaart, dat hij den Prins VAN HESSEN dikwijls heeft aangemaand, om tot de grachtsinundatie over te gaan, terwijl deze laatste mededeelt, dat met den “continuellen oosdwind altos dodte thy is geweest, sooals den jnspecter KLINCK geteugen kan, die de ordre hatte om van de Eerste thy te profiteeren en het zeewaader in te laeten, doch sou ons

dat waader niet veel geholpen hebben, omdat di schleus di het waader in de trooche grachd moest houden, geborsten waar, en niet in staat om het minste gewicht waader te kunnen houden, sooals noch sall kunnen gesien worden". Hij voegt er bij, dat "meer waader als doen in de cunette stond, niet ingebrochd kon worden".

Daar het water, benoodigd voor de gracht, in mindering kwam van dat der zoete inundatie, is het eenigszins duister, waarom de Prins van zeewater spreekt.

Bovendien is het niet recht duidelijk, welke sluis, die, als gebarsten zijnde, geen water kon houden en daardoor het gevuld blijven zou hebben belet, door den gouverneur wordt bedoeld. Zoowel sluis c als de groote sluis moesten i.c. worden geopend, terwijl eventueel te zwakke sluisdeuren in de scheidingsmuren tusschen natte en droge gracht in deze niet hinderlijk konden zijn, daar zij bij het volloopen der laatste eerder minder dan meer zouden te dragen hebben.

Behalve de vrees, dat het vullen der grachten de inundatie ondanks het vrij hooge peil zou bederven, hetgeen eenigszins begrijpelijk was, aangezien de Franschen den watertoevoer konden beletten en de droge zomer in deze niet medewerkte, bestond er nog een andere oorzaak, waarom genoemd verdedigingsmiddel niet door den verdediger is toegepast. Althans zou men volgens eene - door den Heer *Bosscha* medegedeelde - beschouwing van den Kapitein Baron VAN VERSCHUER, van een man dus, die buiten de quaestie staande, een bevoegd en onpartijdig beoordeelaar mag worden genoemd, de waterspeling nadeelig voor de verdediging van het ravelijn Dedem hebben geacht, omdat de gemeenschap tusschen dit werk en den hoofdwal daardoor belemmerd zoude zijn geworden. In aanmerking nemende, dat men algemeen dacht, dat dit ravelijn eerst moest genomen zijn, voordat de vijand een aanval op den hoofdwal kon

wagen, is het begrijpelijk, dat men de verdediging van dit voorwerk tot op het laatste oogenblik mogelijk wilde maken.

Hierby komt natuurlijk de vraag op, of COEHOORN, die toch ook op waterspeling rekende, aan deze eventualiteit niet heeft gedacht; i.a.w. of door hem er niet voor gezorgd was de gemeenschap te behouden ook na het onderwaterzetten, bijv. door een gedekten gang? Op het plan der vesting van den Ingenieur Hattinga hebben wij iets dergelijks niet kunnen vinden. Maar hoe dit ook zij, vermoedelijk zal ook door hem niet aannemelijk zijn geacht, dat de vesting nog vóór de inname van het ravelijn zou worden overrompeld.

Bestorming

Wij zouden te uitgebreid worden, indien wij den 16den September geheel wilden behandelen. De Heer *Bosscha* geeft eene beschrijving op de °bladz. 646—651, welke duidelijk en beknopt doet zien hoe te werk is gegaan en waaruit blijkt, dat men in den nacht van 15 op 16 September in de vesting al zeer weinig waakzaam is geweest. De Prins VAN HESSEN heeft zich dien dag ontegenzeggelijk flink gehouden ²⁶⁶). Aanvankelijk werd weinig of geen weerstand geboden, zoodat de bestorming volgens het door ons medegedeelde plan heeft plaats gehad. Zeer terecht releveert de Heer *van Sijpesteijn* de moedige verdediging van het geretrancheerde kamp door den Kolonel Oasimir Graaf van Rechteren. Dat de daar overgebleven 70 man van de 250 man sterke bezetting gevangen genomen ²⁶⁷) en niet afgemaakt zijn,

---

²⁶⁶ Missive van W. van Haren aan haar Ho. Mo., dd. 16 September 1747.

²⁶⁷ Journaal 185. "Il (le Comte de Rechteen) fut forcé de subir la loi du vainqueur et se rendit; 4 discrétion avec sou état-major, les officiers et ce que la violence du siège lui avait iaissé de soldats.

schijnt de verbolgenheid ²⁶⁸) van den Generaal VON LÖWENTHAL te hebben opgewekt.

Toch vindt de Schrijver van het Fransche Journaal in dit sparen van menschenlevens aanleiding den belegeraars grooten lof over hunne humaniteit toe te zwaaien. “Jamais peut-être place prise d'assaut n'a été traité dans la fureur même du combat avec tant d'humanité quant a la vie des vaincus et c'est tout ce que l'on peut raisonnablement prétendre de sauver en pareil cas” ²⁶⁹)

De feiten weerspreken dit niet alleen, maar de Generaal VON LÖWENTHAL zelf erkent in eenen brief dd. 17 September 1747 aan den Maarschalk VAN SAKSEN, dat er geplunderd is en hij dit niet heeft kunnen beletten. “Ik had die elendige stad voor plundering willen beschutten, doch 't is geen mensch mogelijk geweest zulks te doen. 300 volontairen van onze Armee, die als uit de Wolken by my gekomen zyn, hebben een zo quaad voorbeeld gegeven, dat men niet heeft konnen verhoeden, dat alle d'Equipages van de Generaals en Officieren, de voorraad en 't gunt d'Ingezetenen daargelaten hadden geheel gepluudert wierden. Dit heeft d'Armée ongemeen verrykt. De Krygs-kas en Gelden der Regimenten, eenige dagen te voren gearriveert, gevoegt by 't Silverwerk en Geld-kisjes der Generaals en Princen, hebben een groot gedeelte van den Buit uitgemaakt” ²⁷⁰).

Het is niet onbelangrijk deze mededeelingen met de declaratie van Koning LODEWIJK, dd. 13 April 1747 te vergelijken. Bovendien straalt er eene eigenaardige opvatting van het mijn en dijn in door, in een tijd nog geen volle anderhalve eeuw van den onze verwijderd. Ook de Luit.-Kolonel EGGERS beweert, gelijk wij zoo even zagen, dat de

---

²⁶⁸ Bosscha, deel II, bladz. 650.

²⁶⁹ Journaal van Eggers, bladz. 186.

²⁷⁰ Europeesche Mercurius, September 1747, bladz. 152.

overwonnene redelijkerwijze slechts aanspraak op zijn leven kan maken “en pareil cas”.

Toch is o.a. een adjudant van de Generaal VON CRONSTRÖM, de Kapitein SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, die doodelijk gekwetst weerloos te bed lag, meedoogenloos vermoord, is brand gesticht uit baldadigheid, en menigeen mishandelt.

De Heer *Bosscha* oordeelt o.i. billijker dan de Heer *van Sijpesteijn*, die alleen te kennen geeft dat de Franschen “zich weerden als losgelaten duivels” en “zelfs de gekwetsten zonder genade werden afgemaakt” (bladz. 135), terwijl eerstgenoemde niet alleen vraagt of “de Nederlandsche soldaat het beter zou gemaakt hebben”, maar ook zoo eerlijk is met “neen” te antwoorden.

Men had in die dagen andere beginselen omtrent humaniteit dan tegenwoordig. Waarschijnlijk zou Bergen-op-Zoom er nog erger aan toe zijn geweest, zonder de bekende verklaring van Koning LODEWIJK, dat hij de veroverde steden der Republiek slechts in pand wilde houden, en verdient op dien grond VON LÖWENTHAL's bewering, dat hij de stad voor plundering heeft willen bewaren, geloofd te worden. Toch heeft hij dienaangaande niets in zijne disposities voor den aanval opgenomen, waarschijnlijk omdat dit nadeelig zou hebben gewerkt op het élan der troepen. Toenmaals toch werd door menigen soldaat het plunderen nog als een soort van recht beschouwd.

Wij kunnen niet nalaten met een enkel woord het lot te herdenken, dat aan het regiment Deutz is te beurt gevallen en dat met recht tragisch mag worden genoemd. Zooals ons bekend is, zou dit korps den 16den September ‘s morgens voor goed de vesting verlaten. Het was zoo gedecimeerd, dat het weinig dienst meer kon doen en stond reeds aangetreden om naar Breda te vertrekken, toen de stad overrompeld werd.

De vijand was tot in het midden daarvan doorgedrongen en had het huis van den Generaal VON CRONSTRÖM reeds bereikt, voordat men aldaar die overrompeling was gewaar geworden: “toen het Regiment van Deutz of het overschot daarvan juist gereed staande om uit te marscheeren, was toegeschooten, het bovengemelde huys had ontzet, en de Franschen met de heldhaftigste bravoure had teruggedreeven, dog by die actie by na ten eene malen is neergeschoten, hetwelk ten uitterste te beklagen is dewyle het selve een van de beste ja uitgelezenste Regimenten van den Staat was” ²⁷¹).
Zulke daden, zulk een lot mogen niet worden vergeten.

Groot was de verslagenheid, in Nederland teweeggebracht door het verlies dezer onneembaar geachte veste. Niemand was er op verdacht. Het ligt dus voor de hand, dat groote ontevredenheid heerschte over het gedrag van hem, die door den Prins met de verantwoordelijkheid was belast. Het ging ook hier, zooals het meestal gaat in de wereld: de uitkomst is de eerste maatstaf, waarnaar geoordeeld wordt; is deze niet naar wensch, dan staan de beste stuurlieden gemeenlijk aan den wal.

Het beleg en de overrompeling van Bergen-op-Zoom is een les geweest voor den tijdgenoot niet alleen, maar ook voor ons, Nederlanders der 19de eeuw is die gebeurtenis een ernstige waarschuwing. Wij kunnen in die zoo noodlottig geëindigde negen weken een profetie aanschouwen onzer eigen toekomst.

Uit het gebeurde toch blijkt, dat hoe volmaakt vestingwerken en forten ook zijn — aangenomen wij, evenals Bergen-op-Zoom in die dagen, op eene dergelijke volmaaktheid mogen bogen — hun waarde tot nihil zal

---

²⁷¹ Missive van Haren aan hare Ho. Mo., 16 September 1747.

worden gereduceerd, als de levende strijdkrachten te wenschen overlaten en deze, wat aantal en gehalte aangaat, niet beantwoorden aan de uit zooveel bekende factoren af te leiden eischen.

Wallen, pantseringen en vuurmonden zijn niet dan waardelooze hulpmiddelen, als zij niet als het ware bezielde worden door degelijke aanvoerders van geoefende en gedisciplineerde soldaten. Dat leert het gezond verstand, dat leert de geschiedenis en degeen, die deze les verwaarloost, omdat hij er de voorkeur aan geeft spijkers op laag water te zoeken, handelt ongeveer als de man, die genoodzaakt is zijne woning ter verdediging in te richten en, in plaats van dat naar beste weten te doen, zich inlaat met het gekibbel zijner zonen over de vraag, wie van hen wel de sterkste is.

Dat Bergen-op-Zoom overrompeld werd, mag een schande worden genoemd. En ofschoon de oppervlakkige beschouwer dit in de eerste plaats aan den grijsaard zal wijten, die tegen zijn zin, onbruikbaar als hij was, met de verdediging werd belast, toch moet de grondoorzaak gezocht worden, niet in de eerste plaats bij den stadhouder, die een ongeschikt generaal tot het aanvaarden van het opperbevelheerschap dwong, maar in de verwaarloozing der levende strijdkrachten, voor welke nooit geld te vinden was, en in het nepotisme, dien zooveel onheil barenden kanker, welke in die dagen vooral zooveel kwaad deed, omdat de groote macht der provinciale en gemeentebesturen, aan de ontwikkeling daarvan bijzonder dienstbaar was.

En ofschoon thans de levende strijdkrachten wel niet zoo in verval zijn als in het laatst van de eerste helft der 18de eeuw, en wij aan het beleid en de dapperheid onzer officieren zeer zeker geen oogenblik twifelen, neemt dit niet weg, dat onze armee niet beantwoordt aan de eischen van den tijd en bovendien, wat sterkte aangaat, in geen verhouding staat tot de uitgebreidheid en het getal onzer permanente

werken, welke dank zij vele kosten thans zoo groot is. Moge het nooit blijken, dat die gelden evenals bij Bergenop-Zoom verspild zijn, want dan zou ieder, die zijn vaderland lief heeft, niet alleen dat verlies betreuren, maar ook een vloek mogen slingeren naar het hoofd van hen, die door onvoldoende strijdkrachten in het veld te zenden, de schuld dragen van het noodeloos vergoten bloed.

Krijgsraad

Toen de vrede van Aken den 18den October 1748 was gesloten, begreep WILLEM IV, dat het tijd werd de publieke opinie tevreden te stellen. Dat kon natuurlijk alleen geschieden door een zondebok aan die hydra ten offer te brengen. Wie dat zou zijn, was niet twijfelachtig. De oude generaal hield evenwel de eer aan zich: hij verzocht zich te mogen verantwoorden.

En ofschoon het aan den krijgsraad bekend moest zijn, dat de beschuldigde nog vóór zijn benoeming aan den stadhouder had geschreven, hij zijn geheugen had verloren en elk inspannend werk voor hem tot de onmogelijkheden behoorde, werden hem toch 110 vraagpunten ter beantwoording voorgehouden, heeft men hem toch bij brief van 30 December 1748 — dus midden in den winter — opgeroepen in den Haag te verschijnen tot het geven van “Elucidatie en Explicatie”, hetgeen in negen zittingen (22—27 Januari, 3—6 Februari d.a.v.) plaats had.

Het moet een pijnlijken indruk hebben gemaakt, toen de ruim 88-jarige grijsaard op den eerstgenoemden datum voor den voltalligen krijgsraad verscheen. En ofschoon die beantwoording nu wel niet in staat stelt een volledig beeld te vormen van den gang der verdediging, hier en daar zelfs de antwoorden weinig bevredigend zijn, verdient het, in aanmerking genomen, dat zij mondeling zijn gedaan, alle

waardeering dat de oude man ondanks zijn gebreken nog zooveel heeft kunnen te kennen geven. Hij verontschuldigt zich ten slotte, dat zijn “doofheit, gebrek aan memorie en benauwde borst hem buiten staat maeken om in een dusdanig mondeling verhoor de zaken voor te brengen, sooals die in derzelve omstandigheden zich hebben toegedragen en dat hy derhalven verzoekt, dat het gebrekkige van zyne antwoorden in geen consequentie getrokken worde en daer op geen reguard genomen tot zyn nadeel, maer dat hem vrijgelaten worde zyn gegeve antwoorden, nadat hy zyne gedagten nader zal hebben gerecolleert te mogen amplieeren en nader explicieeren, zodanig als hy zich de zaken na waerheit zal konnen te binnen brengen,” aan welk verzoek natuurlijk is gevolg gegeven.

Daar het proces verder buiten ons bestek valt, deelen wij alleen nog mee, dat in deze treurige zaak geen beslissing is genomen.

Waarschijnlijk heeft men den hoog bejaarden man met opzet ongemoeid gelaten. Dit was in de gegeven omstandigheden het verstandigste, dat men doen kon.

Eene op onvermogen gebaseerde vrijspraak toch, zou gelijk hebben gestaan met eene afkeuring van de door den stadhouder geprovoceerde benoeming

Tenslotte

Wij hebben reeds met een enkel woord opgemerkt, dat uit de door ons behandelde gebeurtenissen veel leerrijks valt te putten; de toestanden toch van toen en heden zijn min of meer analoog, onze vergelijking lag dus voor de hand. Goede werken, weinig soldaten en zuinigheid, die de wijsheid bedriegt.

Maar ook in krijgskundig opzicht valt voor ons, al zijn onze middelen anders en beter, uit dit beleg te leeren. De verhouding tusschen

geschutuitwerking en verdedigingsmiddelen zal niet veel verschild hebben met diegene, welke thans bestaat en moge al uit de verhoogde kracht der eerste een ander stelsel van bevestiging voortvloeien, de grondbeginselen, volgens welke door den Generaal VON LÖWENTHAL werd te werk gegaan, zijn ook thans nog geldig. Er zijn fouten begaan, vooral bij de belegerden, zoowel in de vesting als daarbuiten, zoowel ten aanzien van tucht, waakzaamheid en organisatie, als met het oog op de noodige activiteit. Hiervan de oorzaken op te sporen en hierbij niet te vergeten, dat Prins Willem IV had te kampen met de nadeelen, aan eene legermacht van geallieerden verbonden, terwijl de Generaal VON LÖWENTHAL slechts had rekening te houden met den maarschalk en deze met zijnen souverain, kan niet anders dan ten goede komen aan de geschiedenis, voor wier rechtbank de daden zullen worden beoordeeld van hen, die invloed hebben gehad op de kracht, macht en ontwikkeling van hun land.

O. J. A. Schwarz,

1ste Luitenant. bij het

Regt. Grenadiers en Jagers.

's-Gravenhage, April 1890.